

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
BİLİM DALI

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE
TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1923-1939)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Süleyman HACICAFEROĞLU

İstanbul
Mart-2019

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
BİLİM DALI

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE
TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1923-1939)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Erhan İÇENER

Süleyman HACICAFEROĞLU

İstanbul
Mart-2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

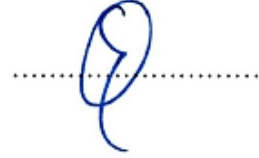
Danışman Doç. Dr. Erhan İÇENER

Üye Prof. Dr. Nasuh USLU

Üye Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1923-1939)” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel, ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Süleyman HACICAFEROĞLU

ÖNSÖZ

“İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1923-1939)” adlı tez çalışmam sırasında görüş ve önerileriyle destek olan danışman hocam Doç. Dr. Erhan İÇENER’e, önerileri ile katkı veren Prof. Dr. Ömer ÇAHA’ya, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümündeki tüm hocalarıma, özellikle yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen kıymetli eşim Nefise’ye, oğlum Ahmet Ertuğrul’a ve kızım Zeynep Begüm’e teşekkür ederim.

Süleyman HACICAFEROĞLU

İstanbul - 2019

ÖZET

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE

TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1923-1939)

Süleyman HACICAFEROĞLU
Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erhan İÇENER
Mart – 2019, 117 Sayfa

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan süreçte gelişen Türkiye-İngiltere ilişkilerini Türkiye perspektifinden revizyonizm ve statükoculuk bağlamında ele almaktadır. Çalışma revizyonizm ve statükoculuk tartışmalarına odaklanarak konuya dair literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye ile İngiltere'nin birbirine dış politik düzlemde yaklaşımlarının en önemli sebebi iki dünya savaşı arası dönemin kolektif güvenliği zorlayıcı siyasal şartlarıdır. Revizyonizm ve statükoculuğun birbirlerine rakip akımlar olarak ortaya çıktığı bir dönemde Türkiye statükoculuğu tercih ederek dünya siyasetinde İngiltere ile aynı kulvarda yer almıştır. Revizyonizmin güçlendiği 1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya dünya barışını tehdit eder hale gelmiştir. Bu dönemde Türkiye ile İngiltere anti-revizyonist bir dış politika izlemeleri ve yeni bir dünya savaşının önüne geçilmesi fikrini savunmaları bakımından ortak bir amaca sahiptir. Bu ittifak, her iki ülkenin de Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kolektif güvenliği sağlamayı hedef seçmesi ve anti-revizyonist olması neticesinde ilişkilerin düzelmesini sağlayarak işbirliği yapmalarını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Revizyonizm, Statükoculuk, Realizm, İdealizm, Türkiye, İngiltere, İttifak, Almanya, İtalya.

ABSTRACT

TURKISH - BRITISH RELATIONS BETWEEN THE TWO WARS (1923-1939)

Süleyman HACICAFEROĞLU
Master, Political Science and International Relations
Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Erhan İÇENER
March– 2019, 117 Pages

This study analyses Turkish – British relations between the proclamation of the Republic of Turkey and the beginning of the Second World War within the context of revisionism and status quoism from the perspective of Turkey. It aims to contribute to the literature by focusing on discussions about revisionism and status quoism.

The main reason for Turkish - British rapprochement is the political conditions of the time that lead states to achieve collective security between the two world wars. Turkey allied with Britain by choosing status quoism during a period when status quoism and revisionism emerged as rival political thoughts. When revisionism became stronger in the 1930s, Germany and Italy started to threaten global peace. In this period, Turkey and Britain shared a common aim of preventing another world war by following anti-revisionist policies. This alliance made cooperation possible as both countries were anti-revisionist and aimed for achieving collective security in the post-World War I period.

Key words: Revisionism, Status Quoism, Realism, Idealism, Turkey, Britain, Alliance, Germany, Italy

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	ii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Amacı ve Önemi	3
1.2. Tezin Araştırma Soruları.....	3
1.3. Tezin Yöntemi.....	4
İKİNCİ BÖLÜM	
TEORİK ÇERÇEVE: REALİZM, İDEALİZM, REVİZYONİZM VE STATÜKOCULUK AKIMLARI	6
2.1. Uluslararası İlişkilerde İki Temel Yaklaşım: Realizm ve İdealizm	6
2.1.1. Realizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi	7
2.1.2. İdealizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi	9
2.2. Revizyonizm ve Statükoculuk ve İki Savaş Arası Dönemdeki Gelişimi	10
2.2.1. Revizyonizm ve Statükoculuğun Tanımı	10
2.2.2. Revizyonist - Statükocu Devletler ve Dünya Siyasetine Etkileri	12
2.2.3. Revizyonist Devletlerin Yaklaşımlarının Yeni Dünya Düzenine Etkileri ...	14
2.3. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye ve İngiltere Dış Politikaları Açısından İdealizm, Realizm, Revizyonizm ve Statükoculuk	16
2.3.1. İngiltere'nin Dış Politikasında İdealizm Görünürlüğü.....	16
2.3.2. İki Savaş Arası Dönemde Türk Dış Politikasında Realizm Etkisi.....	18
2.3.3. Türkiye'nin Revizyonist-Statükocu Çatışmasında Aldığı Konum	21
2.3.4. İki Savaş Arası Dönemde Türk Dış Politikasını Belirleyen İç ve Dış Faktörler ve Aktörler	26
2.3.4.1. Türk Dış Politikasını Belirleyen İç ve Dış Faktörler	26
2.3.4.1.1. Avrupa'da Savaş Sonrası Gelişen Revizyonist Kamplaşma	26
2.3.4.1.2. Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçmişten Gelen Politik Miras: Güvenlik Yaklaşımı	28

2.3.4.1.3. Türkiye'nin Denge Politikası	29
2.3.4.1.4. Türkiye'nin Ulusal Çıkarı	30
2.3.4.2. Türkiye'nin Dış Politikasını Belirleyen Aktörler.....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ SAVAŞARASI DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA REVİZYONİZM-STATÜKOCULUK VE TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ

3.1. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde 1923 Öncesi Dönem	34
3.1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Osmanlı-İngiltere İlişkileri	34
3.1.2. Milli Mücadele Döneminde Türkiye-İngiltere İlişkileri	37
3.1.3. Lausanne Konferansı ve Türkiye'nin Revizyonist Tutumdan Vazgeçışı	42
3.2. Türkiye-İngiltere İlişkilerinin Düşmanlık Döneminden Durgunluk Dönemine: 1923-1929	44
3.2.1. Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İngiltere'nin Durumu.....	44
3.2.2. Cumhuriyetin İlanından Sonra Türkiye'nin Durumu.....	48
3.2.3. Musul Meselesinin Çözümünde Türkiye-İngiltere İlişkileri: 1923-1926	49
3.2.4. Türkiye- İngiltere İlişkilerinde Durgunluk Dönemi: 1926-1929.....	54
3.3. Revizyonist-Statükocu Kamplaşmasının Seyri ve Türkiye İngiltere İlişkilerinde Dostluk Döneminin Gelişimi: 1929-1938.....	56
3.3.1. 1930'lu Yıllarda Avrupa'nın Revizyonist-Statükocu Kamplaşması	57
3.3.1.1. 1930'lu Yılların Başında Türkiye-İngiltere İlişkileri, Statükocu Birliktelik İle Politikalarındaki Realizm ve İdealizm Çelişkisi ...	57
3.3.1.2. İtalya ve Almanya'nın İzlediği Dış Politikanın Türkiye-İngiltere Yakınlaşmasına Etkisi.....	59
3.3.1.2.1. İtalyan Dış Politikasının Türkiye-İngiltere ilişkilerine Etkisi	59
3.3.1.2.2. Almanya Dış Politikasının Türkiye-İngiltere İlişkilerine Etkisi	63
3.3.2. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Dahil Olduğu Uluslararası Gelişmeler	65
3.3.2.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi: 1932	65
3.3.2.2. Balkan Paktı: 1934	66
3.3.2.3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi: 1936	68
3.3.2.4. Nyon Konferansı: 1937	72

3.3.2.5. 1930'lu Yıllarda Türkiye'nin İngiltere İle Olan Ekonomik İlişkileri	75
3.4. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakının Kurulma Süreci: 1939.....	79
3.4.1. İngiltere'nin Türkiye ile İttifak Kararı Alması.....	80
3.4.2. Hatay Sorununun Çözülmesinde Türkiye'nin Tutumu	81
3.4.3. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakının Kurulması	83
3.4.4. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakının İkinci Dünya Savaşına Etkisi.....	89
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	100

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

A.g.e.: Adı Geçen Eser

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

Çev. : Çeviren

Der.: Derleyen

Ed.: Editör

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi

M.Ö. : Milattan Önce

yy.: Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı'nın arası (1918-1939), insanlık tarihinin kritik dönemlerinden biridir. Yirmi bir yılı kapsayan kısa sayılabilecek bu dönem dünya genelinde önemli siyasal gelişmelere sahne olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, taraflar verilen kayıpları anlamlandırmak ve böyle bir savaşın bir daha yaşanmaması için tedbirler almak niyetindeydiler. Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı görüşmelerinde İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birinci Dünya Savaşı gibi bir felaketin tekrar yaşanmaması ve kalıcı barış için politikalar üretmeye başlayacaklar ama savaşın sonunda gelinen siyasi ve ekonomik durum, amaçlanan barış ortamının oluşmasına izin vermeyecekti.

Savaş bitmeden kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Batı dünyasının karşısında durmaktaydı. İtalya, savaşın kazanan tarafında olmasına rağmen savaş öncesi kendilerine vaat edilen yerlerin Yunanistan'a verilmesinden dolayı barış görüşmelerinde hak ettiğini alamadığını düşünüyordu. İtalya, barış görüşmelerini terk ederek yeni bir strateji geliştirecekti. Benito Mussolini, İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştiremediği emellerini saldırgan politikalarla savaştan sonra gerçekleştirmeye çalışacaktı. Savaşın kaybeden tarafında olan ülkeler, şartları ağır olan barış antlaşmaları imzalamaya zorlanmıştı. Almanya'nın 28 Haziran 1919'da imzalamak zorunda kaldığı Versailles Antlaşması'nın¹ yarattığı koşullar Adolf Hitler gibi saldırgan bir lideri 1933'te Almanya'da iktidara getirdi. Hitler'in saldırgan siyaseti birincisinden çok daha kanlı bir savaş olan İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açtı.

1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikadaki ana hedefi güvenlik arayışıydı. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce gerçekleşen Balkan Savaşı'nda (1912-1913) Osmanlı İmparatorluğu Balkanlardaki topraklarının Batı Trakya, Arnavutluk, Makedonya başta olmak üzere büyük çoğunluğunu kaybetmişti.

¹ Versailles Antlaşması, I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri ile Almanya arasında imzalanmıştır. 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girmiştir (Armaoğlu, 2004: 15).

Yönetimdeki İttihatçıların amacı kaybedilen toprakları geri kazanmaktı. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na bu amaçla girmişti. Ancak beklenen gerçekleşmemiş, çok daha fazla toprak kaybedilmiş ve daha da kötüsü ülke, bağımsızlığını kaybetmenin eşiğine gelmişti. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri, Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen politikaları terk ederek çatışmadan uzak durmayı hedefleyen bir dış politika benimsemişti.

Atatürk'ün 1931'de ifade ettiği “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi Türk dış politikasının bir özeti niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lausanne Antlaşması'ndan sonra barış yanlısı bir politika izlemiştir. İki savaş arası dönemde Türkiye, barışçıl tutumuyla diğer ülkelerin işbirliği yapmak istediği bir ülke haline gelmiştir. Türkiye, genç Cumhuriyet'in güvenliğini tesis etmek için Balkan Paktı (9 Şubat 1934) ve Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937) gibi girişimlerle Avrupa'da 1930'lu yıllarda ittifak seviyesine gelen revizyonist kutuplaşmayı uluslararası siyasette birliktelikler kurmak suretiyle oluşabilecek zararlardan kurtulmayı amaçlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden olan İngiltere barış yanlısı siyaset izleyerek ABD ile birlikte silahsızlanma ve uluslararası kolektif güvenlik politikalarının başını çekmiştir. Türkiye'nin dış politikası, İngiltere'nin liderliğinde oluşturulmak istenilen yeni dünya düzenine uyumlu olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve savaş sonrasında devam eden Musul Meselesi sebebiyle 1920'li yıllarda Türkiye ile İngiltere arasında önemli denilebilecek bir yakınlaşma olmadı. 1935 yılı sonrasında ise özellikle Faşist İtalya ile Nazi Almanya'sının saldırgan tutumlarının Türkiye'yi tedirgin etmesi nedeniyle Türkiye, güvenliğinin sağlanmasında ideal bir müttefik olarak gördüğü İngiltere'ye yaklaşmıştı. İngiltere de 1930'lu yılların gergin ortamında gerek barışçıl tutumdan gerekse jeopolitik konumundan dolayı Türkiye'yle ittifak kurmak istedi. İki ülke arasındaki yakınlaşma uluslararası ortamın gerginleşmesiyle daha da arttı ve 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Fransa'nın da içinde olduğu bir ittifakla sonuçlandı.

1.1. Tezin Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı iki savaş arası dönemde Türkiye ile İngiltere arasında gelişen ilişkileri, Türkiye'nin yürüttüğü dış politikayı; realizm ve idealizm kuramları çerçevesinde revizyonizm ve statükoculuk bağlamında incelemektir. Konu incelenirken herhangi bir anlam karmaşası yaşanmaması için öncelikle realizm, idealizm, revizyonizm ve statükoculuk kavramlarının tarihsel gelişimleri ile bu kavramların İngiltere ve Türkiye açısından önemleri açıklanmıştır. Literatürde 1919-1939 yılları arasındaki iki savaş arası döneme ait ve Türkiye-İngiltere ilişkileri üzerine yapılmış çalışmalarda belli başlı olaylara odaklandığı görülmektedir. Bu çalışma söz konusu döneme daha geniş çerçeveden bakması ve belli akımlar üzerinden incelemesiyle diğer çalışmalardan farklıdır. İki savaş arası dönemi incelemesi sebebiyle bu çalışma 1923-1939 arası ile sınırlandırılmıştır. Çalışma Türkiye-İngiltere ilişkilerini Türkiye perspektifinden incelemektedir. Bu ilişkiler sırasıyla önce 1923-1929 arasındaki dönem ve 1929-1938 arasındaki dönem olarak incelenmiş ve 1939'da Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakının kurulması konusu ile son bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinin 100. yılına denk gelen bu çalışma döneme dair yeniden canlanan akademik ilgi ve faaliyetlerin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

1.2. Tezin Araştırma Soruları

Türkiye, cumhuriyetin ilanından sonra İngiltere ile olan siyasi sorunlarını hallederek İngiltere ile ittifak kurmak için dış politikasını şekillendirmiştir. Bu politikalar bağlamında tezin temel sorusu, Türkiye'nin dış politikada revizyonist blokta yer almayı statükocu blokta yer almayı tercih etmesi ve bu durumun İngiltere ile olan dış politika ilişkilerine yansımalarının ne olduğudur. Türk siyasi aktörlerinin iki savaş arası dönemde neden İngiltere ile ittifak kurmak istediği sorusu, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlediği realist dış politika bağlamında cevaplanmaya çalışılacaktır.

Tezin amacına ulaşabilmek için yukarıdaki temel soruya ek olarak aşağıda belirtilen yardımcı sorulara da cevaplar aranacaktır. Cevabını arayacağımız yardımcı sorular şunlardır;

- İngiltere'nin idealist tutumunun sonucu olan yatıştırıcı politikaların Türkiye'nin realist tutumunun getirdiği güvenlik arayışı ile karşı karşıya gelmesi ne tür sonuçlar doğurmuştur?
- Bu durum iki ülke ilişkilerinin gelişimini hangi yönde etkilemiştir?
- İki ülkenin dış politikadaki kaygıları ne kadar benzerdir ve amaçları birbirine ne kadar uygundur?
- Türkiye realizmle, İngiltere ise idealizmle aynı amaca mı ulaşmaya çalışmıştır?
- Türk dış politikası İngiltere dış politikasının anti- tezi olarak değerlendirilebilir mi?

Bu çalışmada, genç Türkiye'nin uluslararası ilişkiler disiplinde uyguladığı realist dış politik stratejinin ve bulunmaya çalıştığı statükocu siyasi kampın, ülkenin güvenliğini ve devamlılığını sağlamada ne derece etkili olduğu yukarıda belirtilen sorulara cevap aranarak anlaşılmaya çalışılmaktadır.

1.3. Tezin Yöntemi

Tezde araştırma türlerinden nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Doğrudan veri toplama, zengin betimlemelerin yapılması, katılımcının bakış açısı ve araştırma desenlerinde esneklik gibi birçok özelliğe sahip olan (Büyüköztürk ve ark. 2009: 249) nitel araştırmalar, ürünlerden ya da çıktılardan daha çok süreç ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla nitel araştırmalarda anlamlar önem taşımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 186).

Veriler, nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılacak konular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (A.g.e.: 2006: 189). Doküman incelemesi, mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak sistemli incelenmesi olarak ifade edilmektedir. Başarılı bir doküman incelemesinin temel şartı, konuya ilişkin belgelerin bulunması,

incelenmesi ve belli durum ya da görüşleri ortaya çıkartacak bir senteze varılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılabilmesidir (Karasar, 2007: 77).

Bu çalışma, 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası hakkındadır. Bu bağlamda araştırmada; 1923 ile 1939 yılları arasını kapsayacak şekilde Türk dış politikası, Türkiye-İngiltere ilişkileri, revizyonizm ve statükoculuk konularına yönelik yerli ve yabancı makaleler, çeviriler ve kitaplar incelenmiştir. Ayrıca o döneme şahitlik yapmış olan bürokratların, siyasi elitlerin anılarından yararlanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: REALİZM, İDEALİZM, REVİZYONİZM VE STATÜKOCULUK AKIMLARI

Avrupa’da uzun yıllar devam eden savaşların ardından güç dengesi ilkesini gözeterek Avrupa Ahengi ile başlayan barış ve istikrar uğraşları, ABD Başkanı Wilson’un liderliğinde kolektif güvenliğe dayanan Milletler Cemiyeti’nin² kurulması ile devam etmiştir. Milletler Cemiyeti de kalıcı barışı sağlayamamış, yeni bir savaşın çıkmasını engelleyememiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın son ermesinin ardından Birleşmiş Milletler’in kurulmasıyla birlikte uluslararası barışın temini çabalarının devam ettiğini söylemek mümkündür. Avrupa Ahengi, Milletler Cemiyeti ve akabinde kurulan Birleşmiş Milletler’in kurucu ülkelerinin savaşların galip devletleri olduğu görülmektedir.

Bu bölümde iki savaş arası dönemde Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra başta Avrupa’da olmak üzere uluslararası siyasete yön veren gelişmeler ile Türkiye ve İngiltere’nin dış politika pratiklerini revizyonizm-statükoculuk kavramları çerçevesinde idealizm ve realizm yaklaşımları üzerinden incelemek için teorik çerçeve ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2.1. Uluslararası İlişkilerde İki Temel Yaklaşım: Realizm ve İdealizm

Siyaset ve düşünce insanların, uğraşlarının odağına “İnsan Doğası”nı koymalarının ana sebebi insanlığın birlikte barış içerisinde yaşama formülünü araması, onu topluma yerleştirme ve/veya izah etme peşinde olmasıdır. İnsan doğasına dair temel yaklaşımlar onun “iyi ve uzlaşıcı” olduğu ya da tam tersi “rekabetçi, çıkarının peşinde ve bencil” varlık olduğu kanaatini ortaya çıkarmıştır. İyi ve uzlaşıcı olduğunu düşünenlerin idealizm kuramını oluşturduğu, bencil ve çıkarıcı olduğunu düşünenlerin de realizm kuramını oluşturduğunu söylemek mümkündür (Heywood, 2000: 20-21).

² Milletler Cemiyeti, 10 Ocak 1920 tarihinde Cenevre’de kurulmuştur.

İnsanlık, ilk çağlardan günümüze kadar barış içerisinde yaşamının formülünü aramıştır. Tarihi anlamlandırmaya çalışan düşünce adamları savaş ve barış kavramlarına bu açılardan bakmışlardır. İnsanlık tarihinin savaş, barış ve bu uğurdaki tüm uğraşlardan müteşekkil olduğu ve insanlığın var olduğu müddetçe barışı aramaya devam edeceği söylenebilir.

2.1.1. Realizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Realizm, kelime anlamı itibariyle gerçekçilik demektir. Entelektüel yaşamın birçok alanında akım ve görüşlerin izahında kullanılan bir kavramdır. Gerçekçilik veya realizmin köken olarak Antik Yunan'ın felsefi-siyasi hayatında doğduğu söylenebilir. Thucydides (M.Ö. 460-400), Machiavelli (16. yy) ve Hobbes (17.yy) realist kuramın öncüleri olarak kabul edilebilirler. Güçlü savunucuları arasında Edward Hallet Carr, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr, Gottfried-Karl Kindermann, Kenneth Thompson, George Kennan, Henry Kissinger, Thomas Schelling, Kenneth Waltz, Hedley Bull, Robert Gilpin, Barry Buzan, Charles Jones, Richard Little, John Mearsheimer, John Lewis Gaddis, John G. Ikenberry, Charles L. Glaser, Joseph Grieco sayılabilir (Aydın, 2004: 37-43). Realizm, siyasal süreçler ve dış politik yaklaşımları anlamlandırmada başvurulan temel ve etkin teorilerden biridir (A.g.e.: 37).

Realizm akımının yorumları ayrıntılarda farklılık göstermektedir. Buna rağmen tüm realizm teorilerinin belli başlı ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu ortak özellikler, siyasetin “güç” merkezli olması, insanı kötü ve bencil bir varlık olarak ele almasıdır. Realistler için başarının anahtarı güçten geçer. Siyasette yegane belirleyici unsur güçtür. İnsanlar ise gerçek niyetine bakılmadan bu düzlemde daima çıkarları için hareket eden varlıklar olarak değerlendirilir. Klasik realizmin en önemli düşünürlerinden sayılan Nicollo Machiavelli *Prens* adlı kitabında, siyasette başarılı olabilmek için “İnsanların tümü kötümüş ve uygun durumlarda içlerindeki kötülüğü her an dışa vuracaklarmış gibi davranmalıyız.” demiştir (Donnelly, 2012: 54).

Machiavelli, *Prens*'te ahlakı ikinci plana atarak yöneticinin daima çıkarını düşünerek hareket etmesini öğütlemiştir. Buna göre, devletler çıkarları gereği diğer

devletlerle ittifak kurabilirler ve gerektiğinde kurdukları ittifakı bozarak savaşa girebilirler ve ardından yine ittifak kurabilirler (Morgenthau, 1970: 5).

Thomas Hobbes, *Leviathan*'da gücün ve düzeni sağlayabilecek bir hükümdarın olmadığı bir yerde kaostan hüküm süreceğini savunmuş; insanların kendi hallerine bırakılması durumunda insanın içindeki kötülüğün kontrolsüz bir şekilde ortaya çıkacağını ve bunun sonucu olarak da zararlı çıkan tarafın yine halk olacağını iddia etmiştir. Bunun önüne geçmenin yolu ise güçlü olmaktır ve bunu sağlayabilecek yegâne kurum da devlettir. Bu açıdan Hobbes, güçlü bir hükümdarı ve devleti barışın devamlılığı açısından zorunlu olarak değerlendirmektedir (Nye ve Welch, 2017:7-8).

Realizm, uluslararası politikanın güç ve çıkar mücadelesi olarak tanımlanabilecek bir siyasal süreçtir. Realizmin ortak yorumlarından biri de ana siyaset yapıcı olarak devletin temel alınmasıdır. Uluslararası ilişkiler disiplini, genel olarak tüm jeopolitik öğelerle ilgilenir, realistler ise devleti politika üreten ve politikaya yön veren temel mekanizma olarak ele alır. Burada devletler üstü ve devletler altı tüm kurumlar ikinci planda kalmaktadır ve belirleyici aktör değildirler. Bu nedenle uluslararası örgütler, ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri ve medya kuruluşlarının rolü ikinci planda kalır (Ersoy, 2015: 162).

Henry Kissinger³, güvenliğin, realizmin en önemli konularından biri olduğunu belirtmiş ve “güç”ün güvenliği sağlamada en önemli unsur olduğunu ifade etmiştir (Kissinger, 2008: 13). Hans Morgenthau, uluslararası ilişkileri diğer siyasi platformlardaki siyaset tipleri gibi “güç” için yapılan bir yarış olarak tanımlamıştır. Buna göre zayıfın daima güçlünün merhametine muhtaç olduğunu iddia ederek “güçlü olmayı” bir devlet için temel şart olarak değerlendirmiştir (Morgenthau, 1970: 14). İnsan doğasının negatif değerlendirilmesi Morgenthau'nun *Uluslararası İlişkiler Teorisi*'nde⁴ çok belirgindir. Morgenthau, insanların açıkça güç peşinde koştuklarına inanır. Bu durum özellikle siyasette ve uluslararası ilişkilerde

³ Henry Alfred Kissinger, Amerikalı diplomat, siyaset bilimci ve siyasetçi.

⁴ Morgentahu, *Politics Among Nations*, İlk baskı 1948

baskındır. Politika güç için mücadeledir. Nihai amaç ne olursa olsun, güç onun ilk hedefidir ve bunu elde etme, koruma ve gösterme araçları siyasi hareketin tekniğini belirler. Söylemlerin idealist olabileceğini ancak hedefe ulaşmanın tek yolunun güçten geçtiğini belirtmiştir. Buna göre bir taraf ne kadar haklı olursa olsun eğer elinde güç yoksa kaybetmeye mahkumdur (A.g.e.: 13).

Bu düşünürlerin ortak noktası, uluslararası ilişkilerin yapısının anarşik olması sebebiyle her aktörün kendi başının çaresine bakabilecek konumda olması gerektiğidir. Çünkü güvenlik konusunda güvenilebilecek başka kimse yoktur. Bu anlayış “kendine-yardım” (self-help) olarak tanımlanmıştır (Ersoy, 2015: 162). Realistlere göre anarşik sistem doğrudan savaş anlamına gelmiyorsa bile her an savaşa dönüşebilecek bir sistemdir. Bu savaş beklentisi durumu da devletlerin barış zamanında bile güçlü bir ordu bulundurması zorunluluğunu doğurur. Realistler için güçlü bir ordu, bir devletin ayakta kalabilmesi için en önemli unsurlardan biridir. Caydırıcılığı bakımından savaştan kaçınılması için en önemli unsurdur (Nye ve Welch, 2018: 8).

2.1.2. İdealizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

İdealizm, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra güçlenmiş bir kuramdır. İdealizm, olana değil; olması gerekene yoğunlaşır. Bireylerin temelde rasyonel ve iyi olduğu şeklinde bir ön kabulden hareket ederek savaşları devletlerin buyurgan yapılanmasına bağlar. Şiddet ve çatışmanın sistem hatasından kaynaklandığını öne sürer (Kalkan, 2017: 25). İdealizm kuramının önde gelen entelektüel düşünürleri arasında Hugo Grotius, Voltaire, John Stuart Mill, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Immanuel Kant, Norman Angell, Woodrow Wilson yer alır (Çalış ve Özlük, 2007: 227-228). Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkımdan sonra pek çok düşünür ve akademisyen, savaşın sebeplerini sorgulamış ve yeni bir dünya savaşının önüne geçmek için öneriler getirmiştir. Bu öneriler idealizmden etkilenmiştir. 17. yy. düşünürü olan John Locke, insanları birleştiren bir hükümdar olmasa bile insanların birbirleriyle bağlar kurup sözleşmeler yaptığını ve bundan dolayı anarşinin barışın önünde mutlak bir engel olmadığını, düzenin olmaması durumunda dünyaya kötülüğün hâkim olacağına dair bir kesinliğin olmadığını savunmuştur (Nye ve Welch, 2017: 7). Locke’un, Hobbes’un fikirlerine karşı çıkan

ve realizme muhalefet eden bu tarifini, idealizmin kabaca bir tanımı olarak kabul edebiliriz.

İdealizm, 20. yüzyıldan önce de tartışılan bir kuram olsa da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenerek dünya siyasetine yön vermeye başlamıştır. İki savaş arası dönemde üretilen fikirler ütopyacılık, Wilsonculuk ve liberalizm gibi isimlerle anılmıştır (Eralp, 2016: 57). İdealizm üzerindeki genel görüş savaş ile barış konularıyla ilgilendiği, demokrasiyi temelde ulusların benimsemesi ile ideal bir dünya düzeni kurma hedefinde olduğu şeklindedir. İdealizm, insan doğasının iyiliğine dayalı ve ahlaki bir varsayıma sahiptir. Realizmin aksine güvenlik, “güç” ile değil; işbirliği ve istikrarla sağlanmalıdır. İdealistlere göre uluslararası ilişkiler sadece güçle belirlenmiyor; uluslararası hukuk, moral değerler ve uluslararası örgütlerin de uluslararası politikanın belirlenmesinde etkili olduğu ve olması gerektiği düşünülüyordu. Yine idealistlere göre güç politikaları ve realist yaklaşımlar savaşlara neden oluyordu (Gözen, 2015: 67-69).

2.2. Revizyonizm - Statükoculuk ve İki Savaş Arası Dönemdeki Gelişimi

Bu bölümde revizyonist ve statükocu kavramlarının tanımı, bu kavramların tarih sürecindeki kullanımı ve dünya savaşlarına katılan devletlerin savaş sonrası yapılan antlaşmalar karşısında aldıkları tutumlar, revizyonist ve statükoculuk kavramlarına odaklanarak incelenecektir.

2.2.1. Revizyonizm ve Statükoculuğun Tanımı

Türk Dil Kurumu revizyonizmi (Révisionnisme), “gerçeklik” olarak, statükoyu (status quo) ise “sürer durum” olarak açıklamıştır (TDK, 2019). Ayrıca statüko yeni bir durum ile karşılaşıldığında hiçbir şey yapmama eğilimi anlamına da gelmektedir (Samuelson & Zeckhauser, 1988: 8). Uluslararası ilişkiler disiplinde ise daha çok Birinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen siyasal durumu ve ülkelerin pozisyonunu anlamakta kullanılır. Uluslararası alanda mevcut statükoyu, var olan güç dağılımını değiştirmeye yönelik tutumlar genel olarak revizyonist politikalar olarak adlandırılır. Statüko politikası (status quo policy) ile var olan yapıyı

koruyarak biçim, düzen ve istikrardan yana olan politika anlatılmak istenmektedir (Sander, 2005:113).

Literatürde genel olarak revizyonizm kavramı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan antlaşmaların tekrardan gözden geçirilmesini arzu eden ülkeleri tanımlamak için kullanılıyor olsa da uluslararası ilişkiler disiplinde revizyonizmin güç kullanarak değişim arayan ülkeleri tanımlayan zamandan bağımsız bir terim olduğu belirtilmektedir (Ersoy, 2015, 160). 1789 Devrimi sonunda Fransa, uluslararası düzeni değiştirmek gayesinde olan revizyonist bir ülke haline gelmiş; Fransa'nın revizyonist siyasetine karşı olan koalisyon güçleri ise dönemin statükocu güçlerini oluşturmuştur (A.g.e.: 49-50).

Buna karşın literatürde revizyonizm ve statükoculuk kavramlarının yoğun olarak tarihi süreç içerisinde yıkıcı bir yeri olan ve sonrasında birçok antlaşmanın yapıldığı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte kullanıldığını görmekteyiz. Bu savaşa katılan ülkeler savaştan sonra dış politikada izledikleri yol bakımından revizyonist ve statükocu olarak ikiye ayrılmıştır (Sander, 2005: 112). Bu bağlamda savaşı kaybedenlerin revizyonist blokta kazananların ise statükocu grupta yer aldığı söylenebilir. Gruplaşmanın temel sebebi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imza altına alınan antlaşmalardır. Antlaşmaların yeniden düzenlenmesini isteyen ülkeler revizyonist ülkeler olmakla beraber mevcut durumun değişmesini istemeyen ülkeler de statükocu ülkeler bloğunu oluşturmuştur (A.g.e.; 115,116).

Statükoculuk, dış politikada güvenliği temel alan bir tutum; revizyonizm ise ülkenin dış politikadaki gücünü arttırmaya yönelik bir yaklaşım olarak da tanımlanabilir (Ersoy, 2015, 164). Morgentahu, revizyonizmi, mevcut antlaşmaların tekrardan gözden geçirilmesi amacıyla bir ülkenin mevcut gücünü arttırmaya yönelik çabası olarak tanımlamıştır. Revizyonistler gücü en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen bir dış politika güderlerken statükocular güvenliği en üst noktaya taşımayı hedefleyen bir politika yaparlar (Morgenthau, 1970: 51-52).

2.2.2. Revizyonist–Statükocu Devletler ve Dünya Siyasetine Etkileri

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden ülkelere galip devletler tarafından dayatılan Sèvres, Versailles, Saint-Germain gibi barış antlaşmaları mağlup devletleri parçalamak ve bağımsızlıklarını sınırlama amacı taşımaktaydı (Kennedy, 2013: 337-338). Revizyonist ülkeler Almanya başta olmak üzere, İtalya, Bulgaristan ve Macaristan'dan oluşmaktaydı. İtalya haricindeki ülkeler, savaşın kaybeden tarafında iken, savaş öncesi kendisine vaat edilen toprakları alamadığını belirten ve sistem içerisindeki konumunu güçlendirmek isteyen İtalya bu grubun istisnasını oluşturmuştur. Savaştan yenik çıkan ülkeler, imzalamak zorunda kaldıkları barış antlaşma şartlarından memnun değillerdi ve imzalanan antlaşmaların tekrar gözden geçirilmesini istiyorlardı. Mevcut yapıdan memnun olan İngiltere'nin statükocu devletlerin lideri olduğunu söylemek mümkündür. Fransa, bu dönemde Almanya'nın yeniden güçlenmesinin kendisine tehdit oluşturacağı bilinciyle hareket ederken Türkiye ise mağlup devletler arasında yer almasına rağmen revizyonist ülkeler arasında yer almanın Osmanlı İmparatorluğu'nu sonlandıran bir sonuçla karşılaşılabileceğini öngörerek statükocu ülkeler grubuna dâhil olması bakımından istisnai bir konumdadır (Sönmezoğlu, 2015: 230-233).

Revizyonist-Statükocu çekişmesi kendini 1930'lu yıllarda göstermeye başlamıştır. Bu çekişmeyle beraber Avrupa tekrar Birinci Dünya Savaşı öncesindeki rekabet ortamına geri dönmüştür. Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi dış politikanın baskın ülkeleri Almanya ve İngiltere olmuştur. Revizyonist ülkelerin liderliğini Almanya yapmaktaydı (A.g.e.: 230-233).

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaşa sebep olan sorunların çözülmesi bir yana yeni sorunlar ortaya çıkmıştı. Galip ülkeler saldırgan ülkelerin marjinal olarak kabul edileceği bir barış sistemi getireceğini ilan etmişti (Kennedy, 2013: 345). Ağır şartlar içeren barış anlaşmaları imzalatılan ülkelerde bir rövanş isteği doğmuştu. Bu sebeple antlaşmaların içeriğine bakıldığında, antlaşmanın “barış sistemi kurma” iddiasına tezat oluşturduğu iddia edilebilir. Nitekim iki savaş arası dönemde İngiltere ve ABD'nin başını çektiği “dünya düzenini değiştirme” misyonu başarısız bir girişimden öteye gidememiştir (Carr, 2015: 98, 224-226). Fransa, dört yıllık yıkım sonunda kazanan tarafta yer alan bir ülke olarak Almanya'dan aldığı 33

milyar dolarlık savaş tazminatına rağmen hak ettiğinden daha azını aldığını düşünüyordu. Yapılan antlaşmaların ortaya çıkardığı sonuç göstermektedir ki savaşın galip ve mağlup devletleri ortaya çıkan yeni durumdan memnun değillerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın böyle sonuçlanması yapılan barış antlaşmalarını kısa süreli bir ateşkes durumuna düşürmüş ve yirmi yıl sonra birincisinden çok daha kanlı bir savaşa yol açmıştır (Kennedy, 2013: 335-337).

Savaş sona erdiğinde Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları dağılmış Avrupa'da Çekoslovakya, Polonya gibi yeni ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Böylece Avrupa haritası büyük ölçüde değişmiştir. Bu gelişmeler bir süredir revaçta olan milliyetçiliğin yükselişini hızlandırmıştır. Galip devletlerin birçoğu sahip olduğu topraklarla yetinmemiş, tarihi haklar ileri sürerek topraklarını genişletmek istemiştir. Öncesinde Rusya ve Avusturya'nın hâkim olduğu bu bölgelerde yeni aktörlerin ortaya çıkması uluslararası yeni siyasi sorunları da beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde de çeşitli etnik grupların yaşadığı bu bölgelerde ciddi siyasi sorunlar olsa da Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi imparatorluklar, güçlerini kullanarak çıkması olası uluslararası krizleri engellemektedirler. Bölgedeki Polonya ve Romanya gibi devletler kolayca büyük devletlerin etki alanlarına girebilecek veya tehditkâr taleplerine karşı koyamayacak durumdaydılar. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Balkanlarda mevcut olan ve ulus-devletlerden kaynaklanan siyasi gerginlik durumu Doğu Avrupa'ya taşınmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'nın siyasi durumu İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının temel sebeplerinden biri olmuştur (Aldcroft, 2006: 39-42).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki uluslararası sistem güç dengesi ilkesine dayalıydı. 1815'te düzenlenen modern diplomasi döneminin başlangıcı niteliği taşıyan Viyana Kongresi'nde katılan taraflar askerî açıdan istikrarı koruma kararı almışlardı. Mevcut dengeleri bozacak hamleler yapan bir ülke dünya barışı açısından tehdit olarak nitelendiriliyordu. Avrupa'nın büyük güçleri uzun bir süre güç dengesi ilkesine sadık kalmışlardı. 1898'de Almanya'nın donanma kurma kararı alarak güç dengesini İngilizlerin aleyhine bozmaya başlaması tarafların saldırgan ittifaklar kurmalarına sebep olmuş ve bu ittifaklar, dünya savaşının çıkmasıyla sonuçlanmıştı (Nye ve Welch, 2018: 63-69).

2.2.3. Revizyonist Devletlerin Yaklaşımlarının Yeni Dünya Düzenine Etkileri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın kazananları; bir daha böyle bir savaşla karşılaşmamak için, saldırgan ittifak sisteminin önüne geçmek ve saldırgan ülkeleri dizginlemek amacıyla uluslararası hukuka dayalı ulusüstü kolektif güvenlik sistemi kurmak istiyordu. Söz konusu amaca hizmet edecek bir örgütün kurulması fikri ilk olarak ABD Başkanı Woodrow Wilson'dan çıkmıştı (Kissinger, 2008: 213-224).

Başkan Wilson, Versailles Barış Görüşmeleri'nde Almanya'ya karşı alınan sert yaptırım kararlarına karşı çıkmıştı. Fransa'nın amacı Almanya'yı bir daha kendisine saldıramayacak kadar zayıflatmaktı. Nitekim Wilson, 33 milyar dolar gibi yüklü bir savaş tazminatı da dâhil olmak üzere pek çok ağır maddenin antlaşmaya eklenmemesi konusunda ısrar etmişti. Wilson, Almanya'nın bu şekilde cezalandırılmasına karşı çıkmış olsa da İngiltere'nin Fransa'yı desteklemesiyle Versailles Antlaşması Fransa'nın istediği şekilde imzalanmıştı (MacMillan, 2002: 459-460). Fransa'nın bu tutumu Wilson'ın kurmak istediği yeni düzene tezat teşkil etmekteydi ve sonuç itibarıyla fikri kendisine ait olan Milletler Cemiyeti'ne katılmayı reddedecekti. ABD'nin en başından itibaren Milletler Cemiyeti'ne katılmayı reddetmesi cemiyetin başarısızlığının ilk sinyallerini vermişti. ABD ve SSCB'nin örgüte katılmaması nedeniyle Milletler Cemiyeti bir Avrupa örgütü olmaktan öteye gidememiştir. Bunun yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın Versailles'da Almanya'ya karşı takındıkları egemenliğin sınırlandırıldığı tutum İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali, İspanya iç savaşı gibi kolektif güvenliği sarsan hadiselerde Milletler Cemiyeti bir varlık gösterememiş; kendisinden beklenen rolü oynayamamıştır (Nye ve Welch, 2018: 166-167).

Versailles Antlaşması, Almanya'yı savaşın sorumlusu olarak gördüğü için suçlamaktaydı. Almanya'nın suçlu olduğu varsayımı üzerinden hareket etmek, Almanya'nın cezalandırılmasını da meşrulaştırıyordu (Kennedy, 2013: 346). Antlaşma, Almanya'yı çok ağır bir ekonomik yükümlülük getirse de amaçlananı yerine getirmekten oldukça uzak bir antlaşmaydı. Birinci Dünya Savaşı, hiçbir zaman Almanya topraklarına sıçramamış; ülke fiziksel bir zarara uğramamıştı. Almanya endüstrisi olduğu gibi durmaktaydı. Yapılan tek şey bu endüstrinin silah üretmesini yasaklamak olmuştu. Bu yasak delindiği anda Almanya silahlanmaya

kaldığı yerden devam edecekti. Almanya hedeflendiği gibi zayıflatılmamış ancak savaş tazminatıyla ekonomik olarak baskı altına alınarak gelişmesi durdurulmuştu. Ancak Versailles'ın getirdiği ekonomik yükümlülükler Alman toplumunda Fransa'ya karşı nefret oluşmasına yol açmış ve Adolf Hitler gibi saldırgan bir liderin ülkenin başına geçmesinin zeminini hazırlamıştı (Taylor, 1961: 20-25, 78-80).

Versailles Barış Antlaşması ile uygulanan yaptırımlar, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin kurmak istedikleri yeni dünya düzeninin hayata geçmesini engellemiştir. Özellikle Almanya gibi güçlü bir ülkenin revizyonist blokta yer alması 1930'lu yıllarda Milletler Cemiyeti anlayışına karşı ciddi bir muhalefet oluşmasına ve Başkan Wilson'ın oluşturmak istediği kolektif güvenlik sisteminin çökmesine yol açmıştır. Hitler, Almanya'da iktidara geldikten sonra kademeli olarak Versailles'ı yok saymış; Fransa'ya ödenen savaş tazminatını durdurmuş ve Almanya'yı tekrar silahlandırmaya başlamıştı. Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya karşı takındığı sert tutum, Almanları haklı konuma getirmek suretiyle Hitler'in eylemlerini dünya kamuoyunda meşrulaştırmıştı (Kennedy, 2013: 367-372).

İtalya'yı dışarıda tutmak kaydıyla; Almanya, İtalya, Bulgaristan, Macaristan gibi ülkelerden oluşan revizyonist ülkeler Birinci Dünya Savaşı'nda kaybeden blokta yer alıyordu. Bu ülkeler, aynı kampta yer alıyor olsalar da farklı taleplere sahiptiler. Almanya silahlanma ve ekonomi üzerindeki baskının kaldırılmasını isterken Bulgaristan'ın amacı Neuilly Antlaşması'yla⁵ kaybettiği toprakları geri almaktı. İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki performansından memnun olmayan müttefik devletler, barış görüşmelerinde İtalya'yı cezalandırarak İtalya'ya Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce vaat ettikleri toprakları vermediler. Bu nedenle İtalya ve diğer ülkeler arasında ortaya çıkan kriz, Benito Mussolini'nin iktidara gelmesiyle sonuçlanmış ve İtalya'nın iki savaş arası dönemde Milletler Cemiyeti sistemine

⁵ Neuilly Antlaşması, I. Dünya Savaşı ardından savaştan galip çıkan İtilaf Devletleri'yle İttifak Devletleri arasında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda öngörülen antlaşmalardan biridir. İtilaf Devletleri'yle Bulgaristan arasında 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanmıştır.

tezat oluşturacak şekilde yayılmacı ve saldırgan bir politika izlemesine yol açmıştır (A.g.e: 353-355, 367-370).

Türkiye, Kurtuluş Savaşı zaferi ile Sèvres Antlaşmasını⁶ Lausanne'da revize etmiş ve hemen ardından revizyonist dış politikadan vazgeçerek İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Kürkçüoğlu, 1978: 327-330). Bu itibarla, Versailles'ın yürürlükte kalması, Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinin normalleşmesine mani olmuş ve antlaşmanın varlığı İkinci Dünya Savaşı'nın temel sebebi haline gelmiştir (Nye ve Welch, 2018: 168).

2.3. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye ve İngiltere Dış Politikaları Açısından İdealizm, Realizm, Revizyonizm ve Statükoculuk

Türkiye ve İngiltere'nin dış politikası incelenirken realizm ve idealizmi etkili bir şekilde göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bölümde statükocu grupta yer alan her iki ülkenin politikalarına yansıyan idealizm ve realizm etkinliği aranılacaktır.

2.3.1. İngiltere'nin Dış Politikasında İdealizm Görünürlüğü

Birinci Dünya Savaşı, İngiltere için bir daha kesinlikle yaşanmaması gereken bir felaket olarak algılanmış ve savaştan sonrası dış politika stratejisi bir daha böyle bir savaşın yaşanmasına engel olmak üzerine kurulmuştur. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesinde imzalanan gizli antlaşmaları ve kurulan ittifakları savaşın nedeni olarak değerlendirmekteydi. Bu sebeple iki savaş arası dönemde ittifak ve gizli antlaşma gibi kavramların tamamen karşısında olmuştur. İngilizlere göre yeni ittifakların kurulması diğer ülkeleri de kendi aralarında ittifak kurma konusunda kışkırtabilirdi (Kissinger, 2008: 74).

⁶ Sèvres Antlaşması, I. Dünya Savaşı sonrasında İtilâf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti arasında 10 Ağustos 1920'de Fransa'nın başkenti Paris'in Sèvres banliyösünde imzalanmış antlaşmadır (MacMillian, 2002: 448).

İki savaş arası dönemin önemli bir kesitinde dış politikada ikna edici, yatıştırıcı ve uzlaştırıcı bir anlayışı benimseyen İngiltere (Borsa, 2016: 83), siyasal krizlerde mümkün olduğunca güç kullanmaktan ve revizyonist ülkelerin bloklaşmasına sebep olmamak için onları tehdit etmekten kaçınmıştır. Bu itibarla, 1930'lu yıllarda Almanya'nın ve İtalya'nın artan saldırganlıklarına karşı yatıştırıcı bir politika izlemiş ve bu ülkelerin taleplerini büyük ölçüde kabul etmiştir (Gözen, 2015: 78). Bu dönemde, ABD Başkanı Wilson, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük ederek kolektif savunma yerine kolektif güvenlik ilkesini gözeten yeni bir örgütlenmeye gidilmesine ön ayak olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin temel amacı "Kolektif Güvenlik" sistemi kurmak ve güçlü devletlerin ulusal çıkarlarını genişletmek adına daha küçük devletlere saldırılarını engelleyebilmektir. Kolektif güvenlik sistemine göre eğer herhangi bir devlet başka bir devletin saldırısına uğrarsa Milletler Cemiyeti'ne üye devletler bir araya gelerek saldırgan devleti engellemeye çalışacaklardı. Bu düşüncenin altında yatan temel düstur siyasal şiddeti ortadan kaldırmaktı (Çakmak, 2007: 32-34).

Türkiye, 1930'lu yıllarda birçok kez İngiltere'ye ittifak talebinde bulunmuştu. Ancak İngilizler böyle bir ittifakın revizyonist Almanya ile İtalya'nın kendi aralarında bir ittifak kurmaya yönelteceği bahanesiyle Türkiye'nin tekliflerini reddetmişti. Bu itibarla statükocu blokta yer alan Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı 1939'dan önce kurulamayacaktı. İki savaş arası dönemde İngiltere'nin dış politikasındaki köklü değişimlerine rağmen eski emperyal tutumlarını tamamen terk ettiği söylenemez. İngiltere'nin temel amacı yeni bir dünya savaşının önüne geçmektir. Bunun haricindeki meselelerde eski emperyal reflekslerini hala görmek mümkündür. Kurtuluş Savaşı ve Musul Meselesi bunun en iyi örneklerinden biridir.

İngilizler, Kurtuluş Savaşı'na tamamen emperyal sebeplerden dolayı dahil olmuştu. İngilizlerin savaşa doğrudan katılmamasının sebebi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere kamuoyunda oluşan savaş karşıtlığıydı. Bu nedenle Yunanistan savaşı kaybedene kadar aktif olarak Yunanistan'ı desteklemişlerdi. Savaş sona erdikten sonra da Musul Sorunu'nda geri adım atmamış yeri geldiğinde Türkiye'yi yeni bir savaşla tehdit etmiş ve en sonunda Musul'daki İngiliz varlığını Türklere kabul ettirmiştir. İngiltere'nin bu yaklaşımı 1930'larda Hitler'e karşı uyguladığı yatıştırıcı yaklaşıma tezattır. Bunun sebebi, Türkiye ile yaşadığı ihtilafın tamamen

bölgesel kalacağından ve geniş çaplı bir uluslararası krize yol açmayacağından emin olmasıdır. Bu açıdan İngiltere idealizmi, dış işlerinde topyekûn bir değişim olarak değil; belli bir amaca yönelik bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. O amaç da yeni bir dünya savaşının önüne geçmekle sınırlıdır (Ferguson, 2015: 286-287).

2.3.2. İki Savaş Arası Dönemde Türk Dış Politikasında Realizm Etkisi

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiltere dış politikasında idealizme yönelerek dünya barışını korumaya çalışırken Türkiye ise dış politikada realizmi benimsemiştir. Türkiye dünya barışının muhafazası için de realist politikaların gerekliliğini savunmuştur (Gözen, 2009: 35-36).

Realist dış politika yaklaşımı ve uygulamaları tarihi süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl dış politikasına damga vurmuş olsa da İttihatçıların yönetimi ele almasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminden beri görünen temkinli politikalardan sapılmış ve dış politikada revizyonist politikalar izlenmiştir. Balkan Savaşı'ndan itibaren yaşanan felaketlerden sonra gerekli dersler çıkarılmış ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun temkinli politikalarına geri dönmüştür.

Atatürk de aynı siyasi anlayışı takip etmiş ve Lausanne Antlaşması'ndan sonra “yurtta sulh, cihanda sulh” sözü ile dış politikada izlediği yolu somutlaştırmıştır. “Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışı, dış politikadaki hedeflere barışçıl bir yolla, hukuk ve diplomasi aracılığıyla ulaşılmaya çalışılacağını ifade eder (Gözen, 2009: 67-70). Bunun yanı sıra cumhuriyetin ilanı ile birlikte Misak-ı Milli⁷ anlayışı mevcut anlamını değiştirmiş ve revizyonist bir söylemden statükocu bir söyleme dönüşmüştür. Misak-ı Milli, savaş zamanı hedeflenen topraklar alınana kadar

⁷ Milli yemin olarak da anılan, ülkenin bağımsızlığı ve bütünlüğü ilkesini şart koşan bir anlayıştır. Misak-ı Milli sınırları, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında düşman işgali altında olmayan bölgelerdir (Oran, 2009: 105).

savaşmaya devam edileceğini ifade eden bir söylemken, cumhuriyetin ilanıyla birlikte Osmanlı'nın kaybettiği ancak Misak-ı Milli sınırları dışında kalan topraklara karşı ilgisiz kalacağını ifade eden bir söylem haline gelmiştir. Atatürk, yeni ilkeyi ortaya koyarken savaşı ülkenin sınırlarına yapılacak herhangi bir mütecaviz saldırı karşısında ve diğer zorunluluklar halinde başvurulabilir bir seçenek olarak değerlendirmiştir. Milletın geleceği tehlike altında değilse savaşın cinayet olduğunu iddia etmiştir (A.g.e.: 48-49).

“Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışı idealizm içeren politik bir duruşu yansıtır gibi görünse de Türkiye'nin durumu göz önüne alındığında realist bir düşüncenin ürünü olduğu görülecektir. Realizm kuramının önde gelen düşünce adamı Morgenthau (1970: 46), söylemlerin idealist olabileceğini ancak hedefe ulaşmanın tek yolunun güçten geçtiğini belirtmiştir. Asgari güç elde edene kadar idealist görünümlü politik söylemde bulunmak ve onu uygulamak realist çerçevede mümkündür. Realist kuramcılar, uluslararası ilişkilerde önemli olan ana kavramın güç olduğunu ileri sürerler ve güç ilişkileri ahlak ve hukuk deyimleri kullanılarak gizlenmeye çalışılmalıdır (Gönlübol, 1978:4). Atatürk'ün Hatay hakkında diplomatik görüşmeler sürerken askeri kapasitesini ortaya koyarak ülkenin gücünü göstermesi ve fiiliyatta Hatay sınırına askeri yığınak yaparak sorunu çözme yönünde siyaset geliştirmesi buna örnek gösterilebilir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında askeri kapasite, nüfus, sanayi ve tarım alanlarında güçsüz bir ülke olan Türkiye için savaş oldukça riskli bir seçimdir ve savaşa sadece zorunluluk durumunda başvurulabilir. Atatürk Musul Meselesi'nde Türkiye'nin geleceğini tehlikeye atmamak için Misak-ı Milli anlayışını esnetmiştir. Savaş durumu, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi ancak tam bağımsızlık uğruna göze alınabilir. Misak-ı Milli hedeflerinden biri olan Musul, Türkiye'nin askeri kapasitenin sınırlılığı çerçevesinde değerlendirildiğinden Musul Meselesi diplomasının konusu haline getirilmiştir (A.g.e.: 68-69). Yeni kurulan cumhuriyetin dış politika prensibi “güç dengesi” üzerine kurulmuştur. Güç dengesi politikası devletin güvenliği ve devamlılığının sağlanması için klasik bir dış politika stratejisidir. Güç dengesi siyaseti zaman ve şartlarının çok iyi kavranarak ve mevcut olayları yorumlayarak devletin çıkarlarının en üst seviyede gözetilmesi için alınan kararları simgeler. Bu anlayışa göre, eğer şartlar gerektiriyorsa başka bir devletle

ittifak kurulabilir veya bir devletle olan ilişkilere sınır getirerek birbirlerinden uzaklaşılabilir (Gözen, 2009: 61-62).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye, Batılı devletlere karşı olan mücadelesinde SSCB ile ittifak kurmuş ve savaşın devamında başta düşman olan İtalya ve Fransa ile ilişkileri düzelterek bu ülkelerden silah satın almıştır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından İngiltere ve Yunanistan ile olan ilişkilerin düzeltilmesi yoluna gidilmiş ve bunda da başarılı olunmuştur. Türkiye, 1930'lu yıllarda artan İtalya ve Almanya tehdidine karşı Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda savaştığı İngiltere ile ittifak kurma yoluna gitmiş ve bu süreçte İtalya ve Almanya ile olan ilişkileri olabildiğince sınırlandırmaya çalışmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 100-101). Türkiye, kapasitesi sınırlı bir ülke olarak, dış politikada daima diğer aktörleri de göz önünde bulundurarak adım atmıştır ve temel amaç "güvenlik" olmuştur. Bu yaklaşım, geleneksel dost veya ebedi düşman gibi anlayışların tam zıddı olan dönemin şartlarına ayak uydurmayı temel alan "güç dengesi" anlayışının örnekleridir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin dış politikada sergilediği tutum, daha çok Kenneth Waltz'ın realizm yorumuna uygundur. Waltz'ın teorileri günümüzde "neo-realizm" veya "yapısalcı realizm" isimleriyle anılmaktadır. Waltz'a göre uluslararası ilişkilerin anarşik ortamında bir devletin tek bir devletle ittifaka gitmek yerine birden fazla devletle ilişki içerisinde olması çok daha faydalı bir seçenektir. Bir devletin kati surette güçlünün yanında yer alması diğer devletlerin tepkisini çekebilir. Gücsüz bir devletin hegemon devletin yanında yer alması ise uzun vadede kârlı çıkacağını göstermez. Böyle bir tutum pekâlâ felaketle de sonuçlanabilir (Donnelly, 2012: 60-61). Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasını da yansıtmaktadır. Denge politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun İttihat ve Terakki Hükümetleri hariç genelde uyguladığı politik duruştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerine yön verenler, geçmişten gelen bu mirası gözeterek iki savaş arası dönemde daima çok yönlü bir dış politika izlemiş ve hiçbir zaman tek bir bloğun parçası olmamıştır (Uyar, 2007: 196).

Türkiye ve İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikada ortak bir paydada buluşuyordu. Ancak bu durum iki ülkenin dış politikadaki bakış açısının aynı olduğu anlamına gelmemektedir. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra

dış politikada yatıştırıcı politikalar uygulaması bakımından idealist bir bakış açısına sahipken, Türkiye'nin güvenliğini ve devamlılığını sağlama adına realist bir yol izlediğini söylemek mümkündür. İngiltere, bilhassa revizyonist ülkelerin bir blok halinde bir araya gelmelerini önlemek için başta Almanya'ya olmak üzere dış politikasını yatıştırıcılık üzerine bina etmiştir. İngiltere'nin dış politikası, "ikna etme" ve "caydırma" dönemi olarak iki bölümde incelenebilir. (Borsa,2016: 83). "İkna ve Uzlaş" bireylerin temelde rasyonel ve iyi olduğunu savunan idealizmin parametreleri arasında en belirgin özellik olarak görülür (Uğrasız, 2003: 141). İngiltere'nin statükocu cephede yer alan Türkiye'ye uyguladığı dış politikada Musul Meselesi'nin çözümüne kadar güce dayalı realist bir politika yürüttüğü söylenebilir. Atatürk devletler arasında her zaman denge siyaseti izlemeyi amaçlamış ve bunu yaparken de gerçekçi ve pragmatist bir yol izlemiştir. İnönü ve arkadaşları da denge politikasını devam ettirmiş, İngiltere ile ittifak yapıldıktan sonra dahi Almanya ile olan özellikle ekonomik ilişkileri devam ettirilmiş ve İngiltere'nin zorlayıcı taleplerine ve sürdürülen tüm görüşmelere rağmen İkinci Dünya Savaşı'na girme kararı alınmamıştır (Deringil, 2015: 25-27).

2.3.3. Türkiye'nin Revizyonist-Statükocu Çatışmasında Aldığı Konum

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedenlerinden olmasına rağmen statükocu kampta yer almayı seçmiştir. Bunun temel sebebi Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılan Sèvres Antlaşması'nın Kurtuluş Savaşı neticesinde revize edilerek Türk tarafını büyük ölçüde tatmin eden Lausanne Antlaşması'nın⁸ yürürlüğe konmasıydı (Çalış ve Bağcı, 2004: 200-201). Esasen Türkiye 1919-1922 yılları arasında en aktif revizyonist ülkeydi ve savaşın diğer kaybedenlerinin aksine dayatılan ağır barış antlaşmasını kabul etmeyerek sorunu savaşarak çözmüştü. Sèvres'in ağır şartları büyük ölçüde Lausanne'da revize edilmiş ve Türk tarafının kabul edebileceği bir hale dönüştürülmüştü. Türkiye, Sèvres'in revize edilmesinden sonra eski defterleri hızla kapatmış ve Batı dünyasında kendine yer edinmek uluslararası ilişkilerdeki

⁸ Lausanne'a katılan devletler; Türkiye, İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dır. Konferans'ın başlangıç tarihi 21 Kasım 1922'dir. Esas olarak Lausanne Barışı ise 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve taraflara dair hakları ve yükümlülükleri yürürlüğe koymuştur (Tuncer, 2008: 63-65).

temel amacı olmuştu (Deringil, 2015: 69). Bu açıdan İngiltere ve Fransa revizyonist ülkelerden farklı olarak daha istikrarlı bir düzeni savunmaları nedeniyle, Türkiye'nin yaklaşmak istediği ülkeler arasında olacaklardı.

Güvenlik, kalkınma ve ülkenin devamlılığı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin lider kadrosunun önem verdiği hususlar arasında yer almaktaydı. Wilson 19. yüzyıl diplomatik sistemini değiştirmeyi hedefleyerek emperyalizm, sömürgecilik, yayılmacılık, gizli antlaşmalar gibi uygulamalara karşı çıkmış ve bu amaçları güden ülkeleri saldırgan ülke olarak tanımlamıştır (Kissinger, 2008: 11-12). Wilson, Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaşan devletler arasında kalıcı barışın sağlanması için uluslararası bir örgütün kurulması yolunda on dört maddelik prensipleri hazırlamıştır (Karabulut, 2007: 26). Türkiye Wilson prensipleri doğrultusunda yeni kurulan uluslararası örgütle 19. yüzyılın bir ögesi olan savaş sisteminin yerine barış sisteminin geldiğine şüphe ile yaklaşmaktaydı ve İngiltere gibi emperyalist ülkelerin emellerinden kolay kolay vazgeçeceklerine inanmamaktaydı (Barlas, 2017: 98). Ancak her şeye rağmen Wilson Prensipleri'nin öngördüğü sistem Türkiye'ye güvenlik sağlayacak uluslararası bir sistem gibi görünmekteydi.

Türkiye, Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesiyle hiçbir yayılmacı ve maceracı amacı olmadığını ortaya koyarak, revizyonist-statükocu bağlamında statükocu bir ülke olarak yeni dünya düzeninde yer almaya hazır olduğunu belirtmiş olsa da Türkiye, ABD Başkanı Wilson'un temellerini attığı Milletler Cemiyeti'ne kuşku ile bakmış ve 1932 yılına kadar örgüte üye olmayı tercih etmemiştir (Oran, 2009: 251-252). “Yurtta sulh, cihanda sulh” söylemi, Türklerin kendi topraklarından başka hiçbir ülkenin toprağında gözü olmadığını ifade eden bir söylem haline gelmiştir (Gözen, 2009: 48-49).

Wilson'ın dünya tarihinde açtığı sayfanın takipçileri statükocu ülkelerdi. Türkiye bu blokta yer alıyor olsa da diğer statükocu ülkelerden farklı bir bakış açısına sahipti. Başta İngiltere olmak üzere statükocu ülkelerin tutumları idealizme yakındı. İngiltere'nin dış politikası iki ayrı dönemde, uzlaştırıcı ve yatıştırıcı olmak üzere ikna etme (1919-1933) ile caydırıcılık (1933-1939) karakteri taşıyordu (Borsa, 2016: 83). Yeni bir dünya savaşının önüne geçmek isteyen bu ülkeler saldırganca

bir izlenim yaratmamak için gerektiğinde taviz verme eğilimindeydiler. Özellikle İngiltere 1930'lu yıllarda saldırganlaşan Almanya ve İtalya'ya karşı yaptırım uygulamak yerine bu ülkelerin eylemlerine anlayışla yaklaşmayı ve teskin etmeyi seçtiği görülmüştür. Türkiye, bu dönemde Osmanlı'dan miras aldığı denge politikasına yani şartların oluşturduğu reel politikalara geri dönecekti. Türkiye'yi yönetenlerin amacı yeni bir büyük savaşın önüne geçmek değil, 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin devamlılığını sağlamaktı. Bu açıdan atılan her politik adım ülkenin güvenlik anlayışına uygun adımlar olacaktı. Türkiye güçlü bir orduya sahip olmadığı için bu amaç ancak becerikli diplomasi yoluyla sağlanabilirdi. Nitekim Türkiye dış politikasında yürüttüğü diplomasi merkezinin Lausanne'dan sonra ilan ettiği "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini yerleştirmiş ve revizyonist-statükocu ayrımı yapmadan tüm ülkelere eşit yaklaşmıştı. Türkiye'nin bu tavrı diğer ülkeler tarafından olumlu karşılanacak ve statükocu ülkeler kadar revizyonist ülkeler de Türkiye ile iyi ilişkiler kurma yoluna gidecekti (Deringil, 2015: 2-4).

Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde İngiltere, Türkiye'nin revizyonist blokta yer alacağını düşünüyordu. Türkiye'nin böyle bir politik duruşu olmamasına rağmen Musul Meselesi İngiltere'nin Türkiye'ye olan bakış açısını "dostluktan" ziyade "şüpheli" konumunda tutmaktaydı (Kürkçüoğlu, 1980: 330). Zira iki savaş arası dönemde revizyonist İtalya ve Almanya'nın Türkiye'yi kendi tarafına çekmeye çalışması-İngiltere'nin Türkiye'nin revizyonist blokta olacağı düşüncesini destekler nitelikteydi. Mussolini, Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedenlerinden olduğu için Türkiye ile dostluk kurabileceğini düşünmüştü (Barlas, 2004: 231-232). Hitler de daima Atatürk'ün çizgisinde olduğunu ve kendisinin de Almanya'nın Atatürk'ü olduğunu belirterek Türkiye ile ortak bir payda yaratmaya çalışmıştı. Hitler, Türkiye ile ortak bir geçmişe sahip olduğunun altını çizerek Türkiye ile hedeflerinin ortak olduğunu belirtmekteydi (Glasneck, 1970: 15-16). İngiltere, 1939'a kadar uluslararası kamplaşmalara karşı olduğu için Türkiye'ye elle tutulur bir çağrı yapmazken İtalya ve Almanya ise Türkiye'yi kendi taraflarında görmek istediklerini açıkça belirtiyorlardı. Ancak her türlü maceracı düşüncüyü dışlayan Türkiye kuruluşundan itibaren seçimini yapmıştı ve realist perspektifine uygun olan bu seçim İngiltere'nin başını çektiği statükocu blokta yer almaktı (Deringil, 2015: 71). Bu seçim statükocu zeminde farklı iki ülkenin idealist politikalar veya realist

politikalar uygulayarak buluşmasının uluslararası ilişkiler disiplininde bir örneği olmuştur.

Statükoculuk çoğu zaman realizmin bir ögesi olarak değerlendirilse de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra statükocu kampta yer alan İngiltere ve Fransa gibi ülkeler dış politikada çoğunlukla idealist politikalar uygulayan ülkelerdi (Morgenthau, 1970: 22). Türkiye hem realist bir yol izleyen hem de statükocu bir ülke olarak bu noktada bir tezat oluşturmaktadır. Neticede ülkeler aldıkları pozisyon itibarıyla statükoyu muhafaza etmek için hem idealist ve hem de realist politikaları uygulamaları mümkündür. Zira İngiltere'nin revizyonist ülkelere karşı idealist politikalar güderken statükocu ülkelere karşı realist politikalar uyguladığı görülmektedir. Mesela Lausanne'dan sonra statükocu blokta yer alan Türkiye'ye karşı Musul Meselesi sebebiyle 1926 Ankara Anlaşması'na değin realist politikalar uygulamıştır. Savaşın galip ülkeleri savaştan önceki uluslararası sistemi değiştirme iddiasında olan ülkelerdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "savaş sistemi" olarak adlandırılan 19. yüzyıl diplomatik sistemi yerine "barış sistemi" olarak adlandırılan uluslararası hukuka dayalı ve ahlaki öğeleri temel alma iddiasında bulunan sistem uygulamaya konmaya çalışılmaktaydı (Gözen, 2015: 78-80). Bu esnada Türkiye benzer bir dış politikayı takip edeceğini iddia etmiş ve bu durumu Atatürk "yurtta sulh, cihanda sulh" doktrini ile dış politikada saldırganlığı ve savaşı reddettiğini ifade ederek göstermiştir (Gözen, 2009: 67-70). Dönemin siyaset adamı ve Zafer Gazetesi kurucusu yazar Mümtaz Faik Fenik de, *1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu* adlı kitabında "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine yönelik olarak Türkiye'nin daima sulhu korumayı hedef olarak seçtiğini ancak gerekirse barışı korumak için savaşabileceğini barışı koruma hususunda istiklal ve güvenliğin tehlikeye girdiğinde ordu tarafından mukabelede bulunma hakkının bulunduğunu, Türk ordusunun milli birliğin, istiklal ve güvenliğin en büyük koruyucusu olduğunu, ülkeye saldırı durumunda her türlü vasıtalarla karşı koymak için askeri ve siyasi bütün tedbirlerin alındığını ifade etmektedir (Fenik, 1941:1-2).

Buna rağmen Türkiye uluslararası sistemi değiştirmek gibi bir iddiada bulunmamış, İngiltere ve Amerika öncülüğünde kurulan yeni sistemi onayladığını belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın bir şeyleri değiştirdiği barizdi ancak Batı dünyasının

gerçekten değişerek emperyalizmi terk ettiğine dair soru işaretleri mevcuttu. Bu soru işaretleri Türkiye’deki siyasi aktörlerin bilinçaltlarına yer etmişti ve gelecekte de Batı’ya karşı denge politikası içeren bir temkinlilikle yaklaşılabilecek güvenlik kaygısı içeren bu politik duruş devam ettirilecekti (Oran, 2009: 251-252). Milletler Cemiyeti’nin hedefleri de Türk dış politikası ile benzer olmasına rağmen Türkiye, 1932 yılına kadar Milletler Cemiyeti’nin bir parçası olmak için bir çaba göstermeyi hedeflerinin arasına almamış olsa da Atatürk, cemiyetten bir davet gelmesi durumunda Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılabileceğini belirtmiştir (Çalış ve Bağcı, 2004: 205).

Türkiye, İngiltere’nin idealist tutumunu benimsemediği gibi eleştirel de yaklaşmıştır. Türkiye’ye göre İngiltere’nin yatıştırıcı tutumu uluslararası ilişkilerdeki sorunları çözmekten uzaktı. İki savaş arası dönemdeki idealizm akımını ve İngiltere’nin bu tutumunu, realizm kuramının iki ünlü düşünürleri, Edward Hallet Carr, *Yirmi Yılın Krizi* adlı kitabında ve Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika* adlı kitabında sert bir dille eleştirilmiştir. Carr ve Morgenthau’nun eleştirileri aynı zamanda İngiltere’nin yatıştırıcı-uzlaştırıcı ve bloklaşmayı engellemeye çalışan politikalarından uzak durmasını isteyen Türkiye’nin dış politikadaki tutumunu yansıtmaktadır. Henry Kissinger da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere’nin, Hitler’in niyetini anlamaya çalışmak yerine Almanya’nın giderek büyüyen askerî gücüne karşı önlem almamasını eleştirir. Hitler’in niyeti iyi ya da kötü olsun Almanya’nın askerî büyümesinin mevcut dengeleri bozacağı açıktır (Kissinger, 2008: 283). En başta Atatürk ve İnönü gibi Türkiye’nin dış politikasına yön verenler de Kissinger’ın savaştan sonra yaptığı yorumun benzerlerini savaştan çok önce yapmışlardır (Deringil, 2015: 3). Türk dış politikasına yön veren politik aktörler İngiltere’nin İtalya ve Almanya’ya karşı takındığı pasif tutumu eleştirmişler; İngiltere’yi, Hitler ve Mussolini gibi liderlerin saldırgan eylemlerine sert bir şekilde karşılık verilmemesi durumunda daha da aşırıya kaçacakları konusunda uyarılmışlardır (Köni, 1988: 44). Buna karşın İngiltere; Türkiye’nin revizyonist “Misak-ı Milli” anlayışını Lausanne Antlaşması’ndan sonraki statükocu anlayışı içeren “yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışına tebdil etmesi gibi Almanya ve İtalya’nın da istediklerini belli ölçüde almalarından sonra yayılmacı siyasetlerini değiştireceklerini umuyordu. Beklenen değişim gelmeyecek, revizyonist ülkelerin diplomatik alanda kazandığı başarılar

onları daha da cesaretlendirecekti (Kennedy, 2013: 368-369). Türkiye, İngiltere ile dostluk kurma hedefinde başarılı olmasına rağmen İngiltere dış politikasını etkilemek hususunda başarısız olmuştur. Revizyonist güçler üzerine savaşın çıkmasının kaçınılmaz hale gelmesine kadar uyguladığı “yatıştırıcı” tutumundan ise vazgeçmemiştir.

2.3.4. İki Savaş Arası Dönemde Türk Dış Politikasını Belirleyen İç ve Dış Faktörler ve Aktörler

Dış politikanın belirlenmesinde ve tatbikinde birçok faktörün etkili olduğu karar vericilerin sadece dış politik girdilerden hareketle dış politikayı belirlemedikleri kendilerinin anlayışları, karar alma süreçleri, yetiştirme tarzları ve fikriyatlarının etkili olduğu görülmektedir (Dağı, 1998: 179). Dış faktörler ise dış politika yapıcılarının kontrol edemedikleri, devletlerinin dışında yaşanan olaylardır (Oğuzlu, 2015: 220). Lausanne sonrasında yeni kurulan devletin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik, idarî ve askerî şartlar ile uluslararası konjonktür dış politikada birinci derecede belirleyici etken olmuştur.

2.3.4.1. Türk Dış Politikasını Belirleyen İç ve Dış Faktörler

İç faktörlerden kastedilen ülkelerin sınırları içerisindeki gelişmelerin dış politikaya olan etkileridir. İç faktörler arasında Ülkenin hangi rejimle yönetildiği, siyasal ideoloji, dini ve toplumsal yaşantı, liderlerin anlayışları, devlet millet dayanışması ve tarihî miras sayılabilir. Dış faktörler ise dış politika yapıcılarının kontrolü dışındaki ülke sınırları dışında cereyan eden gelişmelerdir. Türk dış politikasına etki eden faktörlerin ve iç ve dış faktörlerin kategorik yaklaşımla birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu noktada ise liderlerin ya da karar vericilerin, karar verme süreçlerinde dikkate alması gereken farklı unsurların olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki kısımda bu unsurlar incelenmiştir.

2.3.4.1.1. Avrupa’da Savaş Sonrası Gelişen Revizyonist Kamplaşma

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra yapılan antlaşmaların değişmesi talebi ile başlayan revizyonist hareketlenme şiddetini 1930’lu yılların ikinci yarısından sonra

artırarak Avrupa'da yeni bir hesaplaşmanın geleceğini göstermeye başlamıştı (Aras,1945: 27). Şüphesiz Almanya ve İtalya revizyonist ülkelerin başını çekiyorlardı. Almanya, Hitler'in iktidarı döneminde uyguladığı sert ve agresif politikalarıyla Versailles Antlaşması hükümlerini bozuyordu. Milletler Cemiyeti bu noktada tedbir almakta etkisizdi. İngiltere'de revizyonist bloklaşmanın önüne geçmek için yatıştırıcı politikalar uyguluyordu (Deringil, 2015: 3). İtalya ise Balkanlar ve Akdeniz üzerindeki emellerini göstermekten çekinmiyor kolektif güvenliği sarsacak silahlanma faaliyetlerinde bulunuyor ve Habeşistan'ı işgal ediyordu. Avrupa ittifaklar ve kamplaşma ile yeniden bir savaşın eşiğine gelmek üzereydi.

O dönemin Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras kaleme aldığı *Görüşlerim* isimli eserinde her milletin barış ve esenlik içerisinde yaşayabilmesi için dünyada barış ve esenliğin sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Yine aynı eserinde kolektif güvenlik ve barışın sağlanması için her devletin gücü ölçüsünde gayret ve fedakarlık göstermesi gerektiğini, Türkiye'nin de Balkan Paketi gibi bölge antlaşmaları ile kolektif güvenliğin sağlanmasına katkı sağlamaya çabaladığını ifade ederek Bulgaristan ve bilhassa İtalya'nın sürdürdüğü revizyonist politikaların buna imkan vermediğini belirtmiştir (Aras, 1945: 54).

Siyasi kararlılık, ekonomik üstünlük, askeri kapasite ve coğrafi yakınlık saldırgan niyetlerle birleşince Balkanlar'daki statükoyla uyumlu bölge devletleri İtalya'yı tehdit olarak algılamaya başlamışlardır. İtalya'nın Balkanlar özelinde agresif politika uygulaması, Yunanistan, Yugoslavya, Türkiye ve Romanya'nın İtalyan tehlikesine karşı güvenliklerini ve toprak bütünlüklerini koruyabilmek amacıyla ortak bir savunma organizasyonu olan Balkan Paketi'nı 1934 tarihinde kurmalarına neden olmuştur.

Balkanlardaki mevcut düzeni en başta İtalya olmak üzere revizyonist güçlere karşı koruma amaçlı olarak oluşturulan Balkan Paketi zikredilen bu hedefinde başarılı olamamıştır. İngiltere ve Fransa gibi statükocu güçlerin pakta fazla ilgi göstermemesi, üye devletlerin ekonomik gelişmişliklerinin zayıf olması, hükümetlerinin değişiklikleri ve revizyonist ülkelere karşı kolektif bir savunma bilinci oluşturulamaması bu başarısızlığın en önemli sebeplerindedir. Balkan

Paktı'ndan umulan verim alınamayınca İtalya'dan en fazla tehdit algılayan devlet olan Yugoslavya dengeleme politikası⁹ yerine güçlü olan tarafın yanında yer almayı tercih eden bir politika izlemiştir. Edinilen imtiyazlar ve İtalya egemenliğindeki Slavların azınlık haklarının iyileştirilmesi karşılığında İtalya'nın Etiyopya'yı işgalini tanınması paktın kuruluş ilkelerine aykırı olduğu için Balkan Paktı Mart 1937'den itibaren işlevsiz bir antlaşma olmaya başlamış, İtalyan'ın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgaliyle de Balkanlar yeniden bir savaşın içine girmiştir (Kelkitli, 2017: 440).

2.3.4.1.2. Türkiye Cumhuriyetine Geçmişten Gelen Politik Miras: Güvenlik Yaklaşımı

Güvenlik kültürü; kime, neye karşı, nasıl bir güvenlik sağlanması gerektiği, bu güvenlik sağlanırken hangi yöntem ve araçların kullanılacağı ve buna yön veren aktör veya politikacıların güvenlik tehdit anlayışlarına bağlı olarak tanımlanabilir. Yeni bir devlet olmasına karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu güvenlik kültürü uzun bir geçmişe dayanmaktadır. İmparatorluk zamanında yaşanan siyasi, askeri ve ekonomik gelişmeler bu güvenlik kültürünün şekillenmesinde etkili olmuştur (Oğuzlu, 2015: 228). Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası yeni kurulan cumhuriyetin dış politikasına da yansımıştır. Osmanlı İmparatorluğu, özellikle son yüzyılda yapmış olduğu savaşlarda geniş topraklar kaybetmişti. Güvenlik sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye kalan mirasın başında gelmekteydi. Yeni kurulan cumhuriyetin yöneticileri de Osmanlı yöneticilerinin güvenlik sorununu ve ona karşı getirilen diplomatik yaklaşımı miras almışlar ve dış politikadaki

⁹Bir ülke toplam gücünün büyüklüğü ölçüsünde başka devletler için tehdit oluşturabilir. Coğrafi yakınlık potansiyel rakiplerle aradaki mesafeyi belirtmektedir. Mesafe ne kadar kısa olursa algılanan tehdidin büyüklüğü o kadar artmaktadır. Saldırı yeteneği ise başka bir devletin egemenliğini ve/veya toprak bütünlüğünü tehdit edebilme kapasitesine işaret etmektedir. Bu noktada askeri gücün büyüklüğü, etkinliği ve coğrafi yakınlığı kilit rol oynamaktadır. Son olarak agresif ve yayılmacı emellere sahip olduğu düşünülen devlete karşı diğer devletler çoğunlukla bir araya gelip dengeleme politikaları izlemektedirler (Kelkitli, 2017: 440).

adımlarını temkinli şekilde atmışlardı (Gözen, 2009: 37-38). İmparatorluğun sonunu Batılı devletlerin gerçekleştirmesi Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin Batı'ya karşı hep ihtiyatlı olmasına neden olmuştur. Türkiye, Batılı devletlerle yaşanan tarihi tecrübeler, egemenlik ve güvenlik politikalarının oluşumunda hassas bir tutum içerisine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğinin uzun süre devletin bekası ve toprak bütünlüğü üzerine merkezi bir bakış açısı ile alınmasına neden olmuştur (Oğuzlu, 2015: 231).

2.3.4.1.3. Türkiye'nin Denge Politikası

Selim Deringil *Denge Oyunu* (2015) başlıklı çalışmasında Türkiye'nin ikinci Dünya Savaşı yıllarında ve iki dünya savaşı arası dönemde dış politikadaki tutumunu ve dünyaya bakış açısını incelediği çalışmada Türk dış politikasının prensiplerine dair şu bulguları ortaya koymuştur; Türkiye, jeopolitik konumu bakımından oldukça önemli bir konumdadır. Bu konumun hem yararlı hem de zararlı yönleri bulunmaktadır. Türkiye'nin coğrafik konumu diğer küçük ülkelere nazaran sesini daha etkili bir şekilde duyurması ve pazarlık gücünü askeri gücünün çok üstesine çıkarması bakımından faydalıdır. Bu durum güçlü dostlar edinmesine imkân sağlar. Ancak stratejik konumu, büyük devletlerin hedefi haline gelme ihtimalini güçlendirmesi bakımından da dikkat gerektirir. Türkiye önemli stratejik konumda olsa da iki savaş arası dönemde başta askeri ve ekonomik anlamda güçsüz bir devlettir. Nitekim hiçbir zaman “geleneksel dostluk” veya “ezeli düşman” gibi kavramlara önem vermeden kutuplaşma ve kamplaşma gibi bağlayıcı ittifaklardan uzak durmalıdır. Uluslararası ilişkilerde kutuplaşma ve kamplaşmalara karşı olmalıdır. Dış politikada daima “çok merkezli” bir yol izlenerek manevra kabiliyeti en üst düzeyde tutulmalıdır. Sonuç itibarıyla küçük bir devletin ayakta kalıp kalmaması son kertede kendi kapasitesini etkin kullanmasına bağlıdır. Sadece bir devletle ilişki geliştirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle daima realist bir politika izlenmeli ve Türkiye daima haklarını ve kendi topraklarını savunmaya hazırlıklı olmalıdır. Ancak savaşa girme ihtimalinin yalnızca ülke sınırlarına yabancı güçlerce yapılacak saldırılarda “savunma amaçlı” olduğu da vurgulanmalıdır. Bunun yanı sıra bir kampın parçası olmamak “pazarlık gücünü” de arttırır. Pazarlık, küçük bir devletin hayatta kalması için vazgeçilmez bir unsurdur. Deringil bu tespitini, tarihçi William Norton Medlicott'un “Türkler

pazarlığı vatanperverliğin en üst aşaması olarak görüyorlardı.” ifadesi ile açıklamıştır (Derinil, 2015: 3-4).

Türkiye Cumhuriyeti'nin karar alıcıları da dış politikada bu yönde tutum sergilemişlerdir. Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir güç olmadığı kabullenilmiş ve dış politika bu somut gerçeklik üzerine bina edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve öncesinde kaybedilen topraklara karşı Misak-i Milli hedefleri dışında ilgisiz kalınmıştır. İttihatçıların aksine kaybedilen toprakları geri almak gibi bir hedef olmadığının altı çizilmiş ve Osmanlı'dan kaynaklandığı iddia edilen ve Türkiye'nin sorumlu tutulduğu sorunlar görmezden gelinerek Balkanlar ve Ortadoğu'daki gelişmelere 1920'li yıllarda kayıtsız kalınmıştır (Gözen, 2009: 36).

2.3.4.1.4. Türkiye'nin Ulusal Çıkarı

Ramazan Gözen, Morgenthau'dan alıntılacağı “ulusal gücün” tanımında coğrafi konum, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, nüfus, eğitim, askerî kapasite, moral, siyasal istikrar, hükümet tipi, becerikli diplomasi¹⁰ gibi göstergelerin iyi bir konumda olması gerektiğini iddia etmiştir (Gözen, 2009: 37). Türkiye, coğrafi konum ve doğal kaynaklar gibi unsurlar konusunda değerli bir konumda olsa da güçlü bir ülke için olmazsa olmaz sayılan diğer unsurlar konusunda ise yetersizdi. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra eksik yönlerini geliştirmek için reformlara ve sanayileşmeye odaklanmıştır. Ancak Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı bir sanayi mirası olmadığından yakın bir gelecekte uluslararası alanda kapasitesi yüksek askerî bir güce ulaşamayacağı açıktı. Mustafa Kemal Atatürk, askerî güçteki eksikliği coğrafi konum, doğal kaynaklar, siyasal istikrar ve becerikli diplomasi ile kapatmaya çalışmıştır. İngiltere gerek savaştan sonra izlediği barışçıl siyaset gerekse uluslararası sistemde hegemon güç olmasıyla Türkiye için hedeflenen bir müttefik gibi görüldüğü söylenebilir. Özellikle 1930'lu yılların buhranlı dönemlerinde ve İkinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra İngiltere ile

¹⁰ Morgenthau, “becerikli diplomasi”yi, bir devletin gücünü oluşturan etmenlerin arasında en önemlisi olarak değerlendirir (Morgenthau, 1970).

işbirliği içine girilmesi Türkiye için en iyi seçenek olarak değerlendirilmiştir (Derinil, 2015: 2-3).

Türkiye dışişlerinde demokrasi ile yönetilen ülkelerin tutumunu sergilemekteydi. Diğer otoriter ülkeler gibi Türkiye’de de zaman zaman isyana varan iç huzursuzluk mevcut olsa da bu huzursuzluk durumu dışişlerine saldırganlık olarak yansımamaktaydı. Bunun yanı sıra Türkiye, ulusal çıkarını sağlamak adına kendi rejimine benzeyen ülkelere olabildiğince uzak durmaya çalışmakta ve İngiltere gibi demokrasi ile yönetilen ülkelerle ittifak arayışına girmektedir (Oran, 2009: 253). İngiltere, Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’ndaki ana düşmanı olsa da devletin çıkarları baskın gelmiş ve önce karşılıklı ilişkiler normale döndürülmüş sonra da işbirliğine gidilmiştir. Bu noktada İngiltere’nin de Machiavellist bir politika izlediği ve tarihte birçok kez savaştığı ülkeler ile ittifak kurmaktan çekinmediği ifade edilmektedir (Morgenthau, 1970: 5).

2.3.4.2 Türkiye’nin Dış Politikasını Belirleyen Aktörler

İki savaş arası dönemde Türk dış politikasının en önemli belirleyicisi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’nda kazandığı başarı ve önderlik yeteneği kendisine büyük avantaj getirmiş ve ülke yönetiminde son sözü söyleyen yegâne kişi olmasını sağlamıştır. Aynı durum Türkiye’nin dış politikasında da geçerliydi. Atatürk dönemi dış politikasının baş aktörü ve son karar mercii bizzat kendisi, yardımcı aktörler de Atatürk’ün dış politikada istişarelerde bulunduğu kabine üyeleri ve dışişleri bürokratlarıydı (Ahmad, 2007: 69).

Bu duruma örnek olarak Dışişleri Bakanı Aras’ın anılarını yazdığı *Görüşlerim* (1945) adlı eserinde, Montreux görüşmelerinde İngiltere’nin Boğazlar konusunda Türkiye’nin tezlerine olumlu yaklaşımını dönemin Başbakanı İnönü ile paylaştığı konunun Atatürk’e takdimi hususunda karar verdiklerini, bu kararın bizzat Aras tarafından Atatürk’e takdim edildiğini, Atatürk’ün ise meselenin yeniden tetkik edilmesini istediğini, bakan Aras’ın Başbakan İnönü ile tekrar istişarelerde bulduktan sonra Boğazlar meselesinin halli için gelişen fırsatı Atatürk’e takdim ettiği bu kez Atatürk’ün, “*Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için müsaittir. Git, keyfiyeti hükümete aç ve benim de muvafık bulduğumu*

söyle. *Bu işte behemehâl muvaffak olacağız.*” dediği belirtilen söylemi gösterilebilir (Aras, 1945: 125).

Bir başka örnek vermek gerekirse İsmet İnönü de Lausanne Konferansı’nda Türk heyetinin başı ve antlaşmayı imzalayan kişi olarak kilit bir rolde bulunduğu halde hamlelerini daima Atatürk’ün onay verdiği ölçüde atmıştır. 1937’de gerçekleşen Nyon Konferansı’nda ise Atatürk’le fikir ayrılığı içine düşmüş ve sonuç itibarıyla Türk tarafı antlaşmayı Atatürk’ün istediği surette imzalamıştır. Aslen dışişleri bakanına antlaşmaları imzalama yetkisini Başbakan olarak İnönü’nün vermesi gerekirken imza yetkisini Cumhurbaşkanı Atatürk vermiştir. Bu olaydan sonra İsmet İnönü istifa ederek başbakanlık makamından çekilmiştir (Millman, 1998: 95).

Tevfik Rüştü Aras, 1925’ten 1938’e kadar dışişleri bakanlığı görevinde bulunarak Türkiye tarihinin en uzun süre görev yapan dışişleri bakanı olmuştur. Bu dönemde Atatürk karar alıcı kendisi de uygulayıcı konumunda kalmıştır. Bakan Aras; İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya’nın oluşturduğu Dörtlü Antlaşma’nın (1932) diğer devletlerde oluşturduğu endişeyi bertaraf etmek için dışişleri bakanları nezdinde yürüttüğü görüşmelerden sonra yapılacak nihai antlaşmaları bilmediğini yalnız Türkiye dışişlerinin hangi istikamette çalışması gerektiğini Atatürk’ün Ankara Palas akşam yemeğindeki beyanatları neticesinde öğrendiğini *Görüşlerim* adlı eserinde belirtmiştir (Aras, 1945: 61). İki savaş arası dönemde dışişleri bakanları ve başbakanlar elbette kilit roller oynamış olsalar da ana belirleyici unsur daima Atatürk olmuştur.

Atatürk’ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı olan İnönü de tıpkı selefi Atatürk gibi dış politikada nihai sözü söyleyen, karar verici bir isim olmuştur. İki savaş arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Başbakanlar ve dışişleri bakanları dış politikada cumhurbaşkanlarının gölgesinde kalmıştır. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı öncesi iktidara gelen İsmet İnönü’nün Dışişleri Bakanları olan Şükrü Saraçoğlu ile Numan Menemencioğlu¹¹ da uygulayıcı konumunda kalmışlar, nihai

¹¹ Menemencioğlu, 1937-1942 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı Sekreteri 1942-1944 yılları arasında da Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

karar alıcı İsmet İnönü olmuştur. Ancak bakanlar ve diğer dışişleri bürokratları Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan diplomasiye hâkim, buldukları makamı hakkıyla işgal eden uzmanlardı. Nitekim gerek İnönü, gerekse Atatürk aldıkları kararları daima çevrelerindeki uzmanlara istişare ederek almışlar ve Dışişleri Bakanlığı ile uyum içinde hareket etmişlerdir (Aras, 1945: 59; Oran, 2009: 74-75).

Bahis konusu olan dönemde, medya ve muhalefetin karar vericileri ve siyaset yapıcılarını etkileyen bir aktör olarak ortaya çıkmadığı görülmektedir. 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye, cumhuriyet rejimini benimsemiştir. Tek parti hükümeti ile yönetilen ülkede çok partili düzen kendi doğalında kurulamamış Batı'ya demokrasi yerleşikliğini göstermek için kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) da kapatılmıştır. Muhalefetin ve basının demokratik ülkelerde olduğu gibi özgür olmadığı görülmektedir (Koçak, 2006: 17). Tek parti devrinde Türk basınına sertçe tedbirler alınmıştır. Her ne kadar sistemli bir sansür heyeti bulunmamasına rağmen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Matbuat Müdürlüğü marifetiyle basın üzerindeki baskı sansür kadar etkiliydi. Basının hükümet politikalarının dışında bir tutum sergilemesi bir aktör olarak ortaya çıkması mümkün olmamıştır (Deringil, 2015: 8, 11). Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimi statükocu ülkelerden ziyade revizyonist ülkelerin rejimlerine benzemekteydi. Revizyonist ülkelerin ortak özelliklerinden biri demokratik olmayan yönetime sahip olmaları hatta İtalya ve Macaristan gibi bir kısmının diktatörlerce yönetilmesi idi. Türkiye'de de tek parti yönetimi mevcuttu ve diğer revizyonist ülkeler gibi otoriter bir şekilde yönetilmekteydi. Kararlar mutlak kurucu iradenin elinde ve cumhurbaşkanında toplanmıştı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA REVİZYONİZM STATÜKOCULUK VE TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ

Araştırmanın üçüncü bölümünü oluşturan bu bölümde İngiltere ile olan ilişkiler incelenmiştir. Bu dönem içerisinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ve Milli Mücadele Dönemi'nde Osmanlı - İngiltere ilişkilerine değinilmiştir. Daha sonraki kısımlarda ise araştırmamızın sınırlılıkları içerisinde Türkiye - İngiltere ilişkileri 1923-1929 arası, 1929-1938 arası ve 1939 yılındaki gelişmelere odaklanarak incelenmiştir. Tüm incelemeye matuf bu dönemler sırasıyla düşmanlık, durgunluk ve dostluk dönemlerini kapsamaktadır.

3.1. Türkiye - İngiltere İlişkilerinde 1923 Öncesi Dönem

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri çoğu zaman olumlu olarak devam etmiş, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemine girdiği 19. Yüzyılda İngiltere jeopolitik hedeflerinden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun koruyuculuğunu üstlenmiştir. İki ülke ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'nda bozulmuş ve düşman ülke haline gelmişlerdir. İngiltere'nin, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroyla irtibatı Kurtuluş Savaşı yıllarında başlamış Ankara Hükümeti'nin savaş alanında yenilgiye uğramaması sebebiyle diplomasi yolu seçilmişti. Bu önemli durum nedeniyle Ankara Hükümeti, Lausanne Antlaşması'yla taleplerinin çoğunu İngiltere'ye kabul ettirecekti.

3.1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Osmanlı-İngiltere İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile olan diplomatik ilişkileri 1583'te İngiltere'nin William Harborne'u İstanbul'a büyükelçi atamasıyla başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere coğrafi konumları gereği birbirleriyle düşmandan çok dost olacak pozisyondaydılar. İngiltere, Amerika, Asya ve Afrika kıtalarındaki denizaşırı kolonilerle ilgilenirken Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz, Orta Doğu ve Balkanlarla ilgilenmekteydi. İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun

jeopolitik hedeflerinin farklı olması birbirlerine rakip olmalarının da önüne geçmişti. Bu açıdan Osmanlı tarihinin büyük bir bölümünde İngiltere bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir (Talbot, 2017: 1-5).

19. yüzyılda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki önemi önceki yıllara göre oldukça artacaktı. 16. yüzyılda gücünü ve iradesini Avrupalı güçlere kabul ettiren Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda dağılmanın eşiğine gelmiş ve varlığını sürdürebilmek için denge politikasına başvurarak zamanın büyük güçlerinden destek arayışına girmişti. Osmanlı İmparatorluğu ile çıkar çatışması yaşamayan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun destek aldığı ülkelerin başında gelecekti. İngiltere, II. Abdülhamit dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun koruyucusu olmuş; Rusya başta olmak üzere Osmanlı'ya yönelen dış tehditlere ilk tepki gösteren taraf olmuştu. İngiltere, Rusya'nın sıcak denizlere inmesini bir tehdit olarak değerlendiriyordu ve bir tampon bölge olarak Osmanlı Devleti'nin belli bir güçte varlığını sürdürmesi İngiltere için en iyi seçenek olarak kabul edilmekteydi. Ancak 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen 93 Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında aldığı yenilgiyle İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının kaçınılmaz olduğunu anlamış (Soy, 2007: 141), Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm yardımlara rağmen toprak bütünlüğünü koruyabilecek bir ülke haline gelemediği görülmüştür. Bu nedenle İngiltere Osmanlı İmparatorluğu ile dostça ilişkileri devam ettirme gereği görmeyerek jeopolitik ilgi alanı olan Mısır'ı 1882'de işgal ederek kendisi kontrol etmeye başlayacaktı. İngiltere'nin Mısır'ı işgali Osmanlı İmparatorluğu için beklenmeyen bir gelişme olarak görülecek ve İngiltere, bir anda tehdit sıralamasında Rusya'nın dahi önüne geçerek Osmanlı'nın bir numaralı düşmanı haline gelmiştir (Uyar ve Erickson, 2014: 364-368).

Mısır'ın işgali her ne kadar Osmanlı'nın İngiltere ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olsa da Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile karşı karşıya gelmesinin temellerinin bu dönemde atıldığı söylenemez. Mısır'ın işgalinden sonra Osmanlılar İngiltere'ye daima şüpheyle yaklaşmıştı. İngiltere buna rağmen Rusya karşısında Osmanlı özelinde sürdürdüğü koruma politikasını değiştirmeyerek Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'ya karşı başka ülkelerden gelecek olası bir işgal girişimine mani olacaktı (Kürkçüoğlu, 1980: 325). Birinci

Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmesine göz yumması ise kendisi açısından Almanya'nın ortadan kaldırılması gereken en büyük düşman olarak değerlendirilmesiyle gerçekleşmişti. Rusya'nın çıkarları Osmanlı topraklarında yatmaktaydı ve Osmanlı'dan toprak alamayacak olması halinde Rusya'nın savaşa girmek için hiçbir sebebi kalmıyordu. Bu yüzden İngiltere, dünyanın en büyük ordusuna sahip müttefikinden vazgeçmemek için yüzyıllık politikasını feda ederek Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki korumacılık politikasından vazgeçecekti (McMeekin, 2013: 34, 126). Bunun yanı sıra Balkan Savaşı'ndaki Osmanlı hezimetinden sonra İngiltere'nin İttihatçılar yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'na güveni kalmamıştı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na kıyasla daha çok gelecek vaat eden bir müttefik olarak görünmekteydi. Savaş çıktığında Osmanlı yönetici kadrosunda Talat Paşa gibi İngiltere ile ittifak taraftarı olan kişiler vardı. Savaş başladıktan sonra ittifak kurmak amacıyla İngiltere ile irtibata geçilmişti. Ancak İngiltere hem Rusya hem de Osmanlı ile aynı kampta yer alamazdı (Heller, 1983: 159-163; Özdemir, 2001: 34-35). Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'ndaki İngiliz-Osmanlı düşmanlığının arka planında Rusya'nın olduğu söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Orta Doğu'da geniş topraklar elde etmişti. Ancak savaş bittiğinde işgal ettiği topraklarda birtakım sorunlarla karşılaşacaktı. Bölgede Fransa ile rekabet halindeydi. 3 Ocak 1916'da savaş devam ederken imzaladığı Sykes-Picot Antlaşması¹² ile Orta Doğu'yu Fransa ile paylaşmayı kabul etmişti (McMeekin, 2013: 21-22). Bunun yanı sıra Araplara da büyük bir Arap krallığı sözü verilmişti. Araplara verilen sözler Osmanlı'ya karşı kolay bir zafer kazanılamaması sonucunda bedevi Arap güçlerinden faydalanmak için verilmiştir. Buna karşın İngilizlerin işgal ettikleri bölgeleri Araplarla paylaşmaya niyetleri olmadığı da görülmektedir (Uyar ve Erickson, 2014: 520). Arapların yanı sıra Kürtler ve Ermenilere verilen sözler de tutulmamış ve Yahudilere Filistin topraklarında bir devlet kurma vaadi olan Balfour Deklarasyonu savaş zamanı İngilizlere destek veren taraflar arasında hayal kırıklığına yol açmıştı. Bu etkenler

¹² İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşımı üzerine imzalanan gizli antlaşma.

İngiltere'nin Ortadoğu'yu kontrol etmesini zorlaştıran unsurlar olacaktı (A.g.e.: 524).

3.1.2. Milli Mücadele Döneminde Türkiye-İngiltere İlişkileri

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki sorunlarının üzerine eklenen Türk Kurtuluş Savaşı İngiltere'nin altından kalkamayacağı bir problem haline gelmiştir. Başta İngiltere ile işbirliği yoluna giden Damat Ferit Paşa Hükümeti İngiltere için bulunmaz bir fırsatken Ankara merkezli bağımsızlık hareketi İngiltere'nin Anadolu'daki tüm kazanımlarını tehdit etmekteydi (Oran, 2009: 140). Avrupa'da çıkan meseleler diplomatik sorunlardı, Orta Doğu'da da tutulmayan sözler sonucunda çıkan isyanlar zaman zaman İngiltere'nin kapasitesini zorlasa da bastırılmaktaydı. Anadolu'da başlayan Türk kurtuluş hareketi ise çok daha fazlasıydı. Hareket başta ufak tefek çetelerle başlasa da zaman içerisinde İtilaf güçleri karşılarında düzenli bir ordu buldular. İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden olsa da savaş, yenilen tarafı yıpratmıştı kadar galipleri de yıpratmıştı. 1918'e gelindiğinde hiçbir ülkede savaşma şevki kalmamıştı. Aslında İngiltere ve Fransa ne Sèvres'i ne de Versailles Antlaşmalarını zorla kabul ettirecek konumda değildi. Türk tarafının Almanlar gibi kolayca boyun eğmemesi çok şeyi değiştirecekti (Zürcher, 2006: 194-199).

Müttefikler, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Anadolu topraklarını aralarında paylaştılar ve gizli tutulan Sykes-Picot Antlaşması'yla bu paylaşımlarını resmileştirdiler. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu haricindeki topraklarını savaş esnasında işgal etti. Savaş sona erdikten sonra da önceden planlandığı gibi işgal altında olmayan bölgeleri de işgal etmeye başladı. Bu planın Sèvres Antlaşması'yla Türklere sunulması Türk tarafında sert bir tepkiye yol açtı (Özdemir, 2001: 36). Sèvres Antlaşması Türk tarafı için kabul edilemez bir antlaşmaydı ve çok sayıda İngiliz politikacı da böyle bir antlaşmanın Türklere dayatılmasına karşı çıkmıştı. Ancak Başbakan Lloyd George işgalin gerçekleşmesi taraftarıydı. İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalanları da parçalamaya çalışması, sonuçlarını ön göremeyecekleri ve başa çıkamayacakları boyutta bir direnişe sebep olacaktı (Burak, 2004: 204).

İngiltere ne kamuoyu olarak ne de askeri açıdan yeni bir savaşa girecek konumdaydı. İngiltere'nin Rus İç Savaşı'na asker göndermesi Birinci Dünya Savaşı'nın aşırı kayıplarından bunalmış olan İngiltere kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmıştı. Türkiye'ye asker göndermesi durumunda İngiltere'nin aynı tepkileri göreceği barizdi (Kürkçüoğlu, 1978: 73). Hükümet haricinde savaşın devamını savunan tarafın fazla olmadığı hatta hükümet içerisinde bile Türklerle yeni bir savaşa karşı çıkanlar olduğu bilinmektedir. O yıllarda savaş bakanlığı yapan Churchill'de bu kişilerin başında gelmektedir. Churchill Türklerle en kısa zamanda barış yapılmasını öneriyor ve Musul ile Bağdat'ın da içinde bulunduğu geniş bir bölgenin Türkiye'ye verilmesini savunuyordu. Churchill'e göre İngiltere Orta Doğu'da zaten kontrol edebileceğinden geniş bir alana sahipti ve Türklerle yapılan savaş Orta Doğu'nun kontrolünün masraflarını oldukça arttırmaktaydı. İşgalin en büyük savunucusu Başbakan Lloyd George'du. George, ne Churchill'in ne de diğer muhaliflerin sözünü dinliyordu ama kendisine yapılan yoğun muhalefet kararlı adımlar atmasının önüne geçmekte yeterli olmuştu (Gilbert, 2013: 506-507). Savaş sonrası İngiltere'de savaş karşıtlığı had safhada olduğu için İngiltere hiçbir zaman Türk bağımsızlık hareketine doğrudan müdahale etmeyerek Yunanistan'ı öne sürecekti.

Müttefik güçlerinin Osmanlı topraklarını işgali büyük ölçüde İngiltere tarafından yönetilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında İtalya ve Fransa büyük ölçüde İngiltere'nin gölgesinde kalmış ve Yunanistan da İngiltere'nin kararları dışına çıkmamıştır. İngiltere sadece dış güçleri değil, ülke içindeki Ermeni, Rum ve Kürt gibi azınlıkları da kontrolü altına almaya çalışmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne karşı grupları desteklemiştir (Kürkçüoğlu, 1978: 63-68). Doğrudan savaş durumu söz konusu olmasa da İngiltere, Ankara Hükümeti tarafından en önemli düşman olarak değerlendirildi ve en çok İngiltere ile irtibat kurulmaya çalışıldı (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2001: 2009: 260-265).

İngilizler, başta Türk bağımsızlık hareketinin niteliğini anlayamamıştı. Bolşeviklerin verdiği destekten dolayı Rusya yanlısı bir hareket olarak değerlendirilmişti. İngiltere, Anadolu'da kurulabilecek yeni bir komünist devleti hiçbir şekilde onaylamayacağı için antlaşma yoluna gitmeden Türk bağımsızlık hareketini ivedilikle bastırma kararı almıştı. İngiltere'nin gelenekselleşmiş milli

amaçlarından biri Rusya'nın Akdeniz'e ulaşmasının önüne geçilmesiydi. Komünist bir Türkiye ve hatta daha kötüsü Rusya'nın bir parçası olan Türkiye İngiltere'nin bölgedeki çıkarları için ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi (A.g.e.: 2009: 140). İngiltere, iç muhalefetten dolayı harekete doğrudan müdahale edecek konumda olmadığı için Yunanistan'ı savaşa dâhil edecekti (Larew, 1973: 256-257).

İngiltere'nin savaşa doğrudan müdahalesi iç muhalefetle karşılandığı gibi Yunanistan'ın savaşa sokulması da onaylanmamıştı. Churchill, Yunan ordusunun Anadolu'ya çıkmasının çözüm getirmeyeceğini, bilakis işlerin iyice sarp saracağını iddia etmiş ve Başbakan George'un kendisini dinlemeyi reddetmesi yüzünden istifa etmeyi dahi düşünmüştü. Churchill, öngörülerinde haklı çıktı. Gerçekten de Yunan işgali Türk tarafının daha da öfkelenmesine yol açarak bağımsızlık hareketinin elini güçlendirmiştir (Gilbert, 2013: 531).

Aslında Türk bağımsızlık hareketinin Bolşevizm'e karşı herhangi bir sempati beslemesi söz konusu değildi. Bolşevikler ve Ankara ortak çıkarları gereği işbirliği içindeydiler. Komünizme sempati beslemek bir yana, bağımsızlık hareketi taraftar toplayabilmek için Hilafeti koruma amacı güttüğünü iddia ediyordu (Larew, 1973: 260). Bağımsızlık hareketinin dini temelleri kullanması İngilizleri daha da rahatsız etmişti. Rusya'nın yayılcılığı, önüne geçilmesi gereken bir sorundu ancak büyük bir Müslüman kitleyi kontrolü altında tutan İngiltere için Ankara hareketinin dini bir kimliği olması çok daha büyük sorunlara yol açabilirdi. Savaş sona erdiğinde İngiltere sömürgelerindeki Müslümanlarda genel bir huzursuzluk durumu vardı. İngilizlere göre bu huzursuzluk pekâlâ Ankara Hükümeti'nin teşvikiyle isyana dönüşebilirdi. Anadolu'daki İngiltere karşıtı bağımsızlık hareketine sempatiyle bakan Hint Müslümanlarının kurduğu "Hindistan Hilafet Komitesi" isimli örgüt Anadolu'daki harekete para yardımında bulunmuştu. Hindistan'daki huzursuzluk uzun zamandan beri İngiltere tarafından kaygıyla takip ediliyordu ve yapılan para yardımı da tespit edilmişti. Bu girişimlerin kitlesel bir Müslüman hareketine dönüşmesinden korkan İngiltere Anadolu'daki bağımsızlık hareketini bir an önce sona erdirmek isteyecek ve meselenin şiddet yoluyla çözülemeyeceğini anladıklarında uzlaşma yoluna gidecekti (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2001: 260).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler taleplerini zorla kabul ettirecek durumda değildi. Bu durum Milli Mücadele için uygun ortamı sağlamaktaydı. Bağımsızlık hareketi ve Anadolu'daki diğer karışıklıklar 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaliyle sonuçlanacaktı. İngilizler, Osmanlı Mebusan Meclisini de kapatarak milletvekillerini tutukladılar. İstanbul'daki meclisin kapatılması inisiyatifin Ankara'daki Millet Meclisine geçmesini sağlayarak Ankara'nın otoritesini güçlendirmişti (Gilbert, 2013: 535).

Birinci İnönü Zaferi (1921), savaşın kırılma noktalarından biri olmuştu. Bu zafer Türk ordusunun hala savaşma kabiliyetini koruduğunun göstergesiydi. Bu zafer sonrasında İngilizler Yunanistan'ın doğrudan yardımda bulunmadan Türklere üstün gelemeyeceğini anlamıştı. İngilizler uzlaşma seçeneğini düşünmüş ve Şubat 1921'de Londra Konferansı'nı düzenlemişti. Konferans, İngiltere ile uzlaşma niyetinde olan Atatürk tarafından da onaylanmıştı. İngilizler, konferansta İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti'ni birbirine düşürmeyi hedeflemekteydiler. Ancak konferans öncesinde iki taraf da ortak hareket etmek üzerinde anlaşarak işgalcileri şaşırtmıştı. Londra Konferansı'nda Türk tarafına sunulan teklifler Misak-ı Milli'den oldukça uzak olduğu için konferans başarıyla sonuçlanmamıştır (Zürcher, 2006: 234-236).

Londra Konferansı'nın sonuca ulaşmaması Türk bağımsızlık hareketi için olumsuz bir durum olarak algılandı. Konferans sonucunda Ankara Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti'ne göre daha fazla söz sahibi olduğu ortaya konmuş ve İtilaf Devletleri'ndeki görüş ayrılıkları açıkça ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra konferans İngilizlerin ikna edilebileceğine dair önemli bir işaretti. Keza konferanstan sonra kazanılan II. İnönü zaferinin sonucunda Ankara Hükümeti İngiltere'ye karşı daha da sertleşmek yerine daha ılımlı yaklaşmaya başladı. Ardı ardına kazanılan zaferler Anadolu Hareketi'nin Yunanlılar aracılığıyla bastırılmayacağı inancını pekiştirmiştir (Gilbert, 2013: 537-538).

İtalya, 1921 Haziran'ında kendi isteğiyle işgal ettiği bölgelerden çekildi. Sakarya Zaferi de Fransa'nın 20 Ekim 1921'de Ankara ile kendi başına bir antlaşma yaparak savaştan çekilmesiyle sonuçlandı. Almanya karşısında İngiltere'den yeteri kadar destek görmediğini düşünen Fransa, Anadolu'da verilen savaşta İngiltere'yi yalnız

bırakmaya karar vermiş, bu tarihten sonra İngiltere'nin tek dostu giderek zayıflamakta olan Yunanistan olmuştur (Gawrych, 1988: 334).

Ankara Hükümeti Büyük Taarruz öncesinde de İngilizlerle uzlaşmaya çalışmış ve uzlaşının sağlanamaması üzerine harekât başlamıştı. Büyük Taarruzun başarıya ulaşmasından sonra İngilizler, Yunanistan'ın başarılı olamayacağı konusunda tamamen ikna olmuş ve Yunan ordusunun mutlak yenilgisi ile İngiltere'nin Anadolu politikası tamamen iflas ettiği kesin olarak görülmüştür (Gilbert, 2013: 540).

Yunan güçlerinin Anadolu'yu terk etmesinden sonra Türk kuvvetleri kuzeye yönelerek İngiltere işgal bölgesine doğru hareket etmiştir. Askeri açıdan güç dengesi İngiltere'nin aleyhineydi. 23.000 Türk askerine karşılık 3.500 İngiliz askeri bulunmaktaydı ve yakın zamana kadar İngiliz birliklerine takviye gelme ihtimali de bulunmamaktaydı. Muhalefetin, Lloyd George hükümetinin üzerindeki baskısı da oldukça artmıştı. Mevcut şartlar, Lloyd George'un işgal politikasını daha fazla devam ettirmeyerek barış yapmayı kabul etmesine neden olmuştur. 3 Ekim 1922'de İsmet Paşa, Mudanya'da İtilaf güçlerinin komutanları ile buluşarak, ateşkes antlaşmasını imzalamış ve bu gelişme İngiltere'de Lloyd George Hükümeti'nin düşmesine sebep olmuştur (A.g.e.: 533-535).

Mudanya'dan sonra Müttefik güçleri Ankara ve İstanbul Hükümetleri'ni kesin bir barış için Lausanne'da görüşmelere davet etmiş, buna karşın Ankara Hükümeti gerçek kazanan taraf olarak İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'yi hiçbir şekilde temsil edemeyeceğini belirterek İstanbul Hükümeti ile aynı masada oturmayacaklarını açıkça belirtmiştir. Nitekim İstanbul'daki yöneticiler de durumu kabullenerek ve Ankara ile münakaşaya girmeden Lausanne'a temsilci göndermeyeceğini belirtmiştir. Bu açıklama İstanbul'daki yönetimin fiilen bir etkisinin kalmadığının da göstergesi olması açısından önemlidir. Kısa bir süre sonra İstanbul Hükümeti kendi kendini lağvedecekti.

3.1.3. Lausanne Konferansı ve Türkiye'nin Revizyonist Tutumdan Vazgeçışı

Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi Lausanne Konferansı'nda da Türk tarafının ana muhatabı İngiltere'ydi. Konferansta üzerine konuşulacak olan bölgeler büyük ölçüde İngiltere'nin ilgi alanına giriyordu. Bölgesel konuların konuşulacağı komisyona İngiltere başkanlık etti. Bu mevzu konferansın en önemli konusu olduğu için konferans boyunca müttefik tarafında en çok sesi çıkan kişi İngiltere temsilcisi Lord Curzon oldu. Osmanlı Devleti'nin en çok borçlu olduğu ülke Fransa olduğu için borçlar ve mali işleri tartışacak olan komisyona Fransızlar başkanlık etti. Kapitülasyonların kaldırılması ile ilgilenen komisyon ise İtalyanların başkanlığında toplanmıştı. Konferans çağrısı yapılırken Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'di, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Lausanne'a İsmet Paşa'yı göndermek istemesi üzerine Dışişleri Bakanlığı'na İsmet Paşa getirildi (Oran, 2009: 216-218).

Konferans hararetli tartışmalarla geçti ve beklenenden daha uzun sürdü. Türkler Milli Mücadele'den galip taraf olarak ayrılmış olsalar da ortada kimin galip kimin mağlup taraf olduğunu belirleyecek boyutta bir zafer söz konusu değildi. İngilizler de Türkler kadar kendilerini galip taraf olarak görüyordu. Türk tarafı Mudanya'dan Lausanne'a geldiğinin altını çizerken İngilizler konferansa Mondros'tan geldiğini iddia ediyordu. Galip tarafın kim olduğu üzerine fikir birliğine varılamaması karar alınamamasına yol açtı ve konferansa bir süre ara verildi. Sonuç itibarıyla Lausanne Antlaşması imzalandığında ortada kesin bir diplomatik zaferden ziyade bir uzlaşma metni bulunmaktaydı (Zürcher, 2006: 234-240).

Lausanne'a Mudanya'dan geldiğini savunan Türk tarafı, konferansta taleplerinin büyük çoğunluğunu karşı tarafa kabul ettirmişti. Lausanne Konferansı'nda kapitülasyon meselesi en çok tartışılan konularındandı. Bu konu yüzünden konferansa iki buçuk ay kadar ara verilmişti. Nihayetinde uzun yıllardan beri Osmanlı Devleti'nin başına bela olan kapitülasyonlar kaldırılmıştı. Musul ve Hatay gibi Misak-ı Milli dâhilindeki bölgelerden vazgeçilmek durumunda kalındıysa da İngiltere işgali altındaki İstanbul Türkiye'ye bırakılmıştı. Buna karşılık Türkiye'nin Boğazlarda tam kontrolü yoktu. Lausanne'da İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk müzakere heyeti tarafınca Boğazların kontrolünün uluslararası bir örgüt olan

Boğazlar Komisyonu'na bırakılması kabul edildi. Hiç kuşkusuz yapılan antlaşmanın en önemli özelliği yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının Lausanne Antlaşması'na imza atan diğer devletlerce kabul edilmiş olmasıdır (Rush, 1980: 84-85). Lausanne Antlaşması aynı zamanda Türkiye'nin revizyonist ülke konumundan statükocu ülke konumuna geçişini belgelemiştir. Lausanne ile Sèvres Antlaşması revize edilerek Türkiye istediğini elde etmiş oluyordu. Türkiye, Lausanne'da Birinci Dünya Savaşı'ndaki toprak kayıplarını kabullenerek, Misak-ı Milli sınırları dışında kalan topraklar için hak iddia etmeyeceğini taahhüt ediyordu (A.g.e.: 85).

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı ile alakası olmasa da Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan dış borçların sahiplenilmesi Türkiye'nin statükocu ülkeler arasında yer almasını sağlayan unsurlardan biri olacaktı. Bolşevikler Batı dünyasıyla aralarına belirgin bir set çekmek amacıyla Çarlık döneminden kalan borçları ödemeyi reddetmişti. Türk bağımsızlık hareketi ile Bolşevikler arasındaki en belirgin ortak nokta emperyalizm karşıtlığıydı. Bolşevikler, bu ortak noktaya güvenerek Ankara Hükümeti'nin de kendileri gibi Kapitalist ve Emperyalist Batı dünyasıyla arasına mesafe koyacağını düşünmüştü. Bu girişimin en önemli sembolik hareketlerinden biri de kapitalizmin gelişmemiş ülkeler üzerindeki sonucu olan devasa borçların ödenmesinin reddedilmesi olacaktı. Ruslar açıkça borçların ödenmemesini Türklerden talep etmişlerdi. Ancak Türk karar alıcılarının böyle bir niyeti yoktu ve özellikle Batı bloğundan kopmak istemediklerinin altını çizmek için tartışmaya girmeden Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçların ödeneceğini kabul etmişlerdir. Türk tarafının kararı Ruslar tarafından olumlu karşılanmamış, ancak beklenildiği gibi bu uzlaşmacı tutumun Türkiye'nin Batı dünyasıyla ilişkilerini düzeltmesinde önemli rol oynadığı zamanla görülmüştür (Kürkçüoğlu, 1978: 157-158).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk tarafının bariz düşmanı İngiltere olmasına rağmen İngilizlerle herhangi bir çatışmaya girilmeden antlaşmaya varılmış olması gelecekte iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine önemli katkıda bulunmuştur. Lausanne'dan sonra iki ülke arasında karşılıklı şüpheler bulunsa da toplumlar arası bir nefret durumundan söz edilemezdi. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı devam ederken yeni kurulacak olan cumhuriyetin Batı dünyasında yer almak

istediğini vurgulamıştı. Savaşın taraflar arası mutabakatla sona ermiş olması gelecekte iki ülke arasında işbirliği yapılabileceğinin habercisiydi (A.g.e: 1978: 76-77). Ancak tüm bu olumlu havaya rağmen iki ülke arasında hâlâ pek çok sorun bulunmaktaydı. Musul Meselesi bu sorunların başında geliyor ve Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişmesine mani oluyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra da Musul Meselesi çözülene kadar iki ülke ilişkileri normalleşmeyecek, Lausanne'daki diplomatik rekabet durumu devam edecekti.

3.2. Türkiye-İngiltere İlişkilerinin Düşmanlık Döneminden Durgunluk Dönemine: 1923-1929

Türkiye, Lausanne Antlaşması'yla birlikte hedeflediklerinin çoğunu elde ederek revizyonist ülke konumundan statükocu ülke konumuna geçmiş olsa da Türkiye-İngiltere ilişkilerinde gözle görülür bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde iki ülke birbirine şüpheyle yaklaşmaktaydı ve aralarında Musul Meselesi gibi çözülmemiş bir sorun vardı. İki ülke arasındaki ilişkiler Ekim 1929'da İngiltere Akdeniz Filosu'nun İstanbul'u ziyaret etmesine ve Filo Komutanı Amiral Field'ın Ankara'ya giderek Atatürk'le görüşmesine kadar gerginliğini korumuştur (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2001: 271).

3.2.1. Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İngiltere'nin Durumu

İngiltere 20. yüzyıla girildiğinde dünyanın en güçlü imparatorluğu unvanını hâlâ koruyordu ama dünya genelindeki pozisyonu 19. yüzyılda olduğu kadar güçlü değildi ve kendisine meydan okuyan ciddi rakipler ortaya çıkmıştı. 93 Harbi'nden sonra Uzakdoğu'ya yönelen Rusya 20. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'nin Pasifik ve Hindistan'daki çıkarlarını tehdit eder duruma gelmişti. O dönem için önemli olan demiryolu ağının Rusya tarafından hızlıca geliştirilmesi İngiltere'de endişe ile takip edilmekteydi. Vladivostok'a¹³ kadar gidecek olan Trans-Sibirya Demiryolu Hattı'nın tamamlanması durumunda Rusya'nın Batı'da olduğu kadar Uzak Doğu'da

¹³ Vladivostok, SSCB'nin Primorski Krayı'nın merkezi olan şehir. Şehir, Altın Boynuz'un ucunda Çin ve Kuzey Kore sınırları yakınlarında yer almaktadır. Trans Sibirya Demiryolunun Asya'daki son istasyonu ve SSCB Donanmasının bulunduğu şehirdir.

da güçlü olacağı tahmin ediliyordu (Mackinder, 1904: 435-436). İngiltere, SSCB tehdidine karşılık 1902'de Japonya ile ittifak kurmuştu. İngiltere, Napolyon Savaşları'ndan bu tarihe kadar uzun süreli ittifaklardan daima kaçınmıştı ve Japonya gibi bölgesel bir güçle ittifaka girmesi diğer güçleri şaşırtmış ve İngiltere'nin gücünün sorgulanmasına yol açmıştı. Japonya'nın 1905 tarihinde Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğratması İngilizler için de Rusya'yı Uzak Doğu'da kendilerine rakip olmaktan çıkartacaktı (Ferguson, 2015: 280-282).

SSCB'nin demir yolu ağını geliştirmesi İngiltere'yi tedirgin ediyor olsa da 20. yüzyılda İngiltere'ye asıl tehdit SSCB'den değil, Almanya'dan geldiği görülmektedir. 1898'de Almanya'nın açık deniz filosu kuracağını ilan etmesiyle dost konumunda olan Almanya bir anda potansiyel düşman haline gelmiş ve iki ülke arasında donanma bazında bir silahlanma yarışının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gülboy, 2014: 69-70). Oluşan Almanya-İngiltere rekabeti Birinci Dünya Savaşı ile sonuçlanmıştır. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alıyor olsa da savaş İngiltere'yi oldukça yıpratmıştı. Almanya tehdidi ortadan kalkmıştı ve İngiltere İmparatorluğu hiç olmadığı kadar büyümüş olmasına rağmen savaş öncesindeki konumuna göre daha güçsüz bir hale gelmişti. Birinci Dünya Savaşı, savaşın çıkış sebebi olan sorunları çözmediği gibi pek çok yeni sorun ortaya çıkartmıştı. Savaştan sonra Avrupa'ya barış hâkim olsa da pek çok kişi bu barışın savaş yorgunluğundan kaynaklandığı ve yenilen tarafların gücünü toparlaması halinde Avrupa'nın tekrar karışacağı konusunda hemfikirdi. Buna karşılık İngiltere 1918 sonrasında nispeten yapıcı politikalar ile hareket edecek ve Amerika'nın yeni bir güç olarak sahneye çıktığını kabul ederek dünya güvenliği için ABD ile işbirliği yoluna gidecekti. Fransa'nın aksine Almanya'ya ekonomik yaptırım uygulamayı uygun bulmayan İngiltere, Almanya ekonomisinin düzeltilmesini gerek İngiltere'nin ihracatı gerekse yeni düşman olan Rusya'yı karşı gerekli görmekteydi (Bartlett, 1989: 30).

İngiltere hem Rus iç savaşında ve hem de Türk bağımsızlık savaşında başarısız olarak iki savaşta da istediği sonuçları elde edememişti. Japonya, Pasifik'te dost ülke konumundan bir potansiyel düşman olma konumuna geçmişti. İran'ın uydu devlet haline getirilme çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Orta Doğu'da yeni ele geçirilen topraklarda ardı arkası kesilmeyen isyan hareketleri çıkmış ve Mısır ile

Hindistan'da Müslümanlar isyan etmeye başlamışlardı. 1914'te Almanya'nın zorlamasıyla Osmanlı hükümdarı tarafından ilan edilen cihat savaş boyunca etkisini göstermemiş olsa da savaştan sonra Müslüman dünya İngiltere otoritesine karşı ayaklanmaya başlamıştı (A.g.e: 30-31). Bu şartlar altında Hilafeti kaldırmayı amaçlayan Türkiye, İngiltere'nin dost olmak isteyeceği bir ülkeydi.

İngiltere, 1920'lere hem iyi hem de kötü bir durumda girmişti. Savaş sırasında İngiltere'nin çok fazla borcu birikmişti ve savaş sonrasında dünyanın değişen ekonomik şartları altında ekonomik durum İngiltere'nin en ciddi sorunlarından biri haline geldi. Savaştan sonra İngiltere'nin dünya genelindeki gücü sarsılmıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte dış siyasette giderek ağırlığı artan ABD haricinde tüm ülkelerde güç kaybı yaşanmaktaydı. Bu açıdan İngiltere hâlâ dünya üzerindeki en etkili emperyalist gücü. Almanya tehdidi ortadan kalkmış, Bolşevik hareketinin Rusya'nın dışına taşabilecek bir gücünün olmadığı ortaya çıkmıştı. ABD'nin artan gücü İngiltere'nin dünya hâkimiyetine meydan okumamıştı. Savaşla birlikte başlayan İngiltere-Amerikan işbirliği savaştan sonra da devam etmekteydi. Versailles ve daha sonra yapılacak Washington görüşmelerinde İngilizler hâkim güç olmalarına rağmen Amerikalıların silahsızlanma fikirlerini desteklemiş ve uygulamaya konmasına yardımcı olmuştu. Washington Konferansı'ndan hemen önce, Pasifik ve Çin hâkimiyeti konusunda Japonya ile ABD arasında rekabet bulunduğundan Amerikan Dışişleri Bakanı Evans Hughes'in talebiyle İngilizler Japonlarla olan ittifakına son vermiştir. Böylelikle İngilizler sırf Amerikalılar istedi diye Japonya ile olan ittifakı sona erdirerek gelecekte hangi ülkeyi müttefik olarak seçtiğini de açık bir şekilde göstermişti (Borsa, 2016: 84-87).

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiltere, Orta Doğu'daki etkisini savaş öncesine nazaran oldukça arttırmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ele geçirilen topraklar doğrudan İngiltere kontrolüne bırakılmadıysa da İngiltere, Irak gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede kurulan ülkelerin mandateri¹⁴ olarak

¹⁴ Mandater; bir ülkenin başka bir ülkeyi Milletler Cemiyeti namına kontrol etmesi anlamına gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanan tarafın elde ettiği topraklar doğrudan sömürge haline gelmemiş, manda sistemi altında dolaylı yoldan sömürgeleştirilmiştir (Matz, 2005: 70-71).

bölgeyi kontrol ediyordu. Ancak Orta Doğu'da yeni ele geçirilen topraklar asayiş sorunlarının mevcut olduğu ve sık sık isyanların çıktığı yerlerdi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun uğraşmak zorunda olduğu asayiş sorunları artık İngiltere'nin sorunları olmuştu. İngiltere'nin savaş sırasında Araplara verdiği sözleri tutmak niyetinde olmaması ve Balfour Deklarasyonu ile Kudüs'ün Yahudilere ait olduğunu kabul etmesi savaştan sonra bölgeyi yönetmesini daha da zorlaştırdı. Sırf bu asayiş sorunlarından dolayı Savaş Bakanı Churchill, Başbakan Lloyd George'a Kurtuluş Savaşı devam ederken Bağdat'a kadar olan bölgenin Türkiye'ye bırakılmasını teklif edecekti (Churchill, 1987: 507).

Ortadoğu gibi Avrupa'da da İngiltere'yi meşgul eden sorunlar bulunuyordu. 1920'lerin başında Avrupa'nın gündemi Almanya'nın geleceğiydi. Fransa, Almanya'nın eski gücüne tekrardan kavuşmaması için elinden geleni yapıyordu. Almanya, Fransa'ya ödemek zorunda olduğu savaş tazminatının altından kalkamadığı için Versailles Antlaşması'nın savaş tazminatıyla alakalı kısmının düzeltilmesi istiyordu. Savaş tazminatı Almanya'nın iç siyasetinde oldukça olumsuz bir etki yaparak radikal grupların güçlenmesine sebep olmaktaydı. İngilizler, Almanya'nın iç siyasetindeki gelişmelerden oldukça rahatsızlık duymaktaydı. Almanya'daki ekonomik buhranın komünistlerin yapabileceği bir devrim gibi tüm Avrupa'yı etkileyebilecek sonuçları olabilirdi. İngilizler, bu durumdan Fransa'yı sorumlu tutmuş olsalar da Fransa'nın dostluğunu kaybetmemek için hiçbir şey yapmamıştır. Sonuç itibarıyla ABD duruma müdahale etmiş ve Almanya'ya ekonomik yardımda bulunarak Fransa'ya olan savaş tazminatının ödenmesini sağlamıştır. Amerikan müdahalesi bir çözüm olmasa da geçici olarak Almanya'nın ekonomisini düzeltecek bir yardımdı. Almanya'nın siyasi sorunları kısmen de olsa düzelecek ve Almanya, Avrupa siyasetine entegre olmaya başlayacaktı. Bu gelişmeleri Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği izleyecekti (Bartlett, 1989: 37-38).

İngiltere'nin Türklerle olan savaşı kaybetmesi işgalin yegâne savunucu olan Lloyd George'un politikasının da iflası anlamına geliyordu. İngiltere kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesinin hemen ardından Lloyd George istifa etmiş ve hükümet düşmüştür. Lloyd George hükümetinin ardından kurulan hükümetlerin iç siyasetteki huzursuzluk ortamını düzeltmeye odaklanarak yayılcı politikaları terk ettikleri

görülmüştür. Yayılmacı fikirler, gizli antlaşmalar yoluyla bir başka ülkeye karşı kurulan saldırgan ittifaklar ve agresif dış politika sadece İngiltere toplumu için değil genel olarak Avrupa’da savaşın sorumlusu sayılan tutumlardı. Bu tip siyaset savaşla özdeşleştirilmekteydi. Lloyd George’un başarısızlığı İngiltere’de bu dönemin kapandığının göstergesiydi (A.g.e: 34). İngiltere’nin Milli Mücadele’den sonra sergileyeceği tutum Atatürk’ün “yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışının benzeriydi ve bu tutum 1930’larda iki toplumun birbirine yaklaşmasına imkân sağlayacaktı.

3.2.2. Cumhuriyetin İlanından Sonra Türkiye’nin Durumu

Kurtuluş Savaşı’nda önemli bir zafer kazanılmış olsa da yeni kurulan devlete bakıldığında Türkiye’nin galip taraf olduğunu söylemek oldukça zordur. Türkiye, Balkan Savaşı ve sonrasında süregelen savaşlardan oldukça yıpranmış durumdaydı. Toplum yorgun ve ekonomi durgundu. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu çağdaşlarını yakalama konusunda geri kaldığı için yeni kurulan cumhuriyetin temel hedeflerinden biri çağdaş dünya siyasetinde hak ettiği yeri bulmaktı. Bu sebeple Atatürk’ün, cumhuriyetin ilanından sonra en azından bir süre iç işlerine odaklanarak reformlara ve sanayileşmeye yönelme kararı aldığı görülmektedir (Gözen, 2009: 36).

Yeni kurulan cumhuriyet, ülkenin hedeflerine ulaşması için nispeten uygun ortamın bulunduğu bir dönemdeydi. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın büyük güçleri emperyalist dış politika hedeflerini devam ettiremeyecek kadar yorgun durumdaydı. Bu yüzden sömürgecilik hareketine bir süre ara verilecekti. Osmanlı İmparatorluğu 19. ve 20. yüzyıllarda hiçbir zaman böyle bir avantaja sahip olmamıştı. Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında askeri açıdan Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha güçsüz olmasına rağmen sömürgeci bir gücün hedefi olma korkusu yaşamamıştır. Osmanlı’nın tarihi düşmanı Rusya da Türkiye için bir tehdit unsuru olamayacak kadar yıpranmıştı. Daha da önemlisi artık dost ülke konumundaydı. Çarlık döneminin tüm kalıntılarını silmeyi hedefleyen SSCB, eski dış politikasını değiştirmiş ve Türkiye’ye dostluk elini uzatmıştı. Sonuç olarak uluslararası ilişkilerde Osmanlı İmparatorluğu’nun aksine rahat bir nefes alma fırsatı bulan Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk’ün hedeflediği

reformları ve sanayi atılımlarını gerçekleştirmek için uygun fırsatı bulacaktı (Georgeon, 2016: 188-189).

“Batılılaşma”, Atatürk ve yol arkadaşlarının Türkiye’nin geleceği için en önemli gördüğü unsurlardan biriydi. Atatürk, ancak Batı’nın izinden gidildiği sürece çağdaş olunabileceği kanaatindeydi ve Lausanne Antlaşması ile birlikte Batı ile olan hesaplaşmayı sona erdirerek cumhuriyetin ilanından sonra Batı dünyasının parçası haline gelmek üzere bir politika geliştirmişti (Rustov, 1968: 813-814). Atatürk’ün amacı sadece devletin ve toplumun Batı’dakine benzer bir hale gelmesi değil, Türkiye’nin Batı kulübünde yer alması ve Batılı demokrasiler tarafından kabul görmesiydi (Spencer, 1958: 640, 646-647).

Sanayileşme, Türkiye’nin çağdaşlarına nazaran en geri kaldığı konulardan biriydi ve daha Kurtuluş Savaşı yıllarında bu konu üzerine kafa yorulmaya başlanmıştı. Askerî zaferden sonra ülkeyi çok daha çetin bir ekonomik savaş bekliyordu. 1923’te, cumhuriyetin ilanından önce gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi’nde, gelecekteki ekonomik hamlelerin tarımdan ziyade sanayileşme yönünde olmasına dair fikir birliğine varılmıştı (Sönmezoğlu, 2015: 190). Dönemin aydınları, sanayileşmeyi sadece ekonomik bir mesele olarak değil, bir güvenlik meselesi olarak da değerlendirmekteydi. Siyasete yön veren Kemalist aydınlar, askerî ve diplomatik zaferle elde edilen bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla güvence altına alınabileceğini düşünüyorlardı ve bunun içinde sanayileşme hamleleri en önemli adımı oluşturmaktaydı (Okyar, 1979: 229-332). Ülkenin ekonomi alanındaki hamleleri de bu yönde olacaktı.

3.2.3. Musul Meselesi Çözümünde Türkiye–İngiltere İlişkileri: 1923–1926

Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri Lausanne’dan sonra iç meselelere eğilerek kalkınma niyetinde olsalar da Lausanne’da halledilemeyen dış sorunlar ülkeyi meşgul etmekteydi. Bu sorunların en önemlisi Türkiye’yi İngiltere ile bir kez daha karşı karşıya getiren Musul Meselesi’ydi (Kürkçüoğlu, 1978: 77-78). Musul Meselesi, 1923-1926 yılları arasında iki ülke ilişkilerindeki en önemli unsur olmuştu.

Musul Meselesi, İngiltere ile ilgili olduğu kadar, Kürtlerle de alakalı bir problemdi. Bu nedenle Türkiye'nin içişlerine doğrudan etkisi olan bir durumdu. Musul'un Türkiye'ye katılabilmesi için İngiltere mandası altındaki Irak'ta yaşayan Kürtlerin de desteğinin alınması gerekiyordu (Zürcher, 2006: 247-249). Ancak Atatürk'ün yapmayı planladığı reformlar feodal sistemi benimsemiş Kürt nüfusu huzursuz etmekteydi. Bunun yanı sıra özerklik peşinde olan bazı Kürt aşiretleri Türkiye için bir başka sorundu. Kürt huzursuzluğu 1925'te Şeyh Said İsyanı'yla sonuçlanacak ve bu isyan Musul'un kaybedilmesinde önemli rol oynayacaktı (Mango, 1999: 18-20).

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye, İngiltere ile aynı safta yer almak istiyor olsa da İngiltere, Lausanne'dan sonra bile Türkiye ile problemler yaşamaktaydı. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul hâlâ İngiltere hâkimiyetindeydi ve bu husus Türkiye'nin en hassas olduğu konulardan biriydi. Musul savaş esnasında İngilizlerin eline geçmemiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul Osmanlı toprağıydı. İngiltere şehri ateşkes maddelerini ihlal ederek işgal etmişti. Bu sebeple Musul, Misak-ı Milli sınırlarına dâhil edilmişti. Ancak bu şehir Kurtuluş Savaşı esnasında alınamamış, İstanbul gibi Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandığında İngiltere hâkimiyetinde kalmaya devam etmişti (Oran, 2009: 259-260). Lausanne Barış Görüşmeleri'nde de Musul Meselesi en çok tartışılan konulardan biri olmuştu. Konu hakkında mutabakata varılamaması görüşmelerin bir süre için kesilmesine ve antlaşmanın imzalanmasının gecikmesine sebep olmuştu (Kürkçüoğlu, 1978: 78).

Musul 11. yüzyıldan itibaren bölgede kurulan Türk devletlerinin bir parçası olmuştu. Kürtler vilayetteki en yoğun etnik kitleyi oluşturmakta, ikinci sırada Türkler gelmekteydi. Şehrin gerek İngilizler gerekse Türkler için önemi zengin petrol yataklarına sahip olmasıydı (Oran, 2009: 260-261). Lausanne Konferansı'ndan hariç olarak İsmet Paşa, İngiltere temsilcisi Lord Curzon'la Musul Meselesi hakkında pek çok kez özel olarak görüşmüştü. Musul iki tarafın da son derece önem verdiği bir konuydu ve İngilizler, Musul Meselesi için Ankara'dan Türk heyetine gönderilen şifreli telgraf mesajlarını okumaktan dahi çekinmemişlerdi. Lausanne'da Türk tarafı Musul'un ateşkestten sonra işgal edilmesinin hukuk ihlali olduğunu iddia ederek şehrin Türkiye'ye geri verilmesini

istedi. Bunun yanı sıra şehrin Kürt ve Türk yoğunluğundan dolayı demografik açıdan Türkiye'ye ait olmasını ve oylama ile şehrin Türkiye'ye katılıp katılmamasına ahalinin karar vermesi gerektiği belirtilecekti. İsmet Paşa petrole de dikkat çekerek Türkiye'nin fakir bir ülke olduğunu ve ülke ekonomisi için Musul petrolünün hayati önemi olduğunu belirtmişti (Demirci, 2010: 59-61).

İngilizler Türk tarafının iddialarının tamamına karşı çıkmışlardı. İngiltere temsilcisi Lord Curzon, Kürtleri "Müslüman azınlık" olarak değerlendirerek Türklere göre farklı sosyal özellikler sergilediklerini ve Türk nüfusla aynı kategoride değerlendirilmelerinin yanlış olacağını iddia etmişti. Bölge halkının cahil olmasını bahane ederek de referandum yapılmasını onaylamamıştı. Curzon, petrol konusunun Musul Meselesi'yle bir alakası olmadığını ve İngiltere politikasına hiç etki etmediğini iddia ederek Türkiye'nin bu konuyu özel petrol şirketleri ile konuşması gerektiğini belirtmişti (A.g.e: 65-67).

Ayrıca Lord Curzon, İngiltere Hükümeti'nin Irak Hükümeti'yle yaptığı antlaşmaya göre Musul'u Irak'ın bir parçası olarak kabul ettiğini ve Musul'un Türkiye'ye verilmesi durumunda bu antlaşmaya aykırı hareket etmiş olacaklarını belirtmiştir. Musul'un Türkiye'ye verilmesi durumunda Türkiye'nin Bağdat'a 60 mil kadar yaklaşmış olacağını ve bunun da bir güvenlik sorunu doğuracağını eklemiştir. Curzon'un bu açıklaması üzerine Türkiye'nin revizyonist bir ülke olmadığını altı çizilerek Misak-ı Milli sınırları haricinde hiçbir toprakta gözü olmadığı cevabı İsmet Paşa tarafından verilmiştir (Rush, 1980: 84).

Türk tarafının kararlı tutumuna rağmen İngiliz heyeti Ankara'dan İnönü'ye gelen mesajları okuduğu için daha üstün bir konumdaydı. Sonuç itibarıyla Musul Meselesi Lausanne Konferansı'nda çözülemeden antlaşma imzalanacaktı. Müzakerelerin art arda tıkanması üzerine İngiltere konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımayı önermiş ve Türk tarafı da böyle bir sonucu istememesine rağmen bu öneriyi kabul etmek durumunda kalmıştır. Lausanne'da Musul konusunda İngiltere lehine kesin bir karara varılmamış olması beraberlik gibi görünse de Musul hala İngiltere kontrolündeydi ve konunun İngiltere'nin güçlü olduğu bir platform olan Milletler Cemiyeti'ne taşınması İngiltere'nin lehine bir karardı (Demirci, 2010: 64). Bu karar doğrultusunda İngiltere görüşmelere tekrar başlamak istedi. Bu talep

üzerine 19 Ekim 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansı düzenlendi. Konferansta Türk tarafı, Lausanne'daki tezlerin aynısını tekrardan dile getirdi (Kürkçüoğlu, 1978: 78). İngiltere ise konunun Milletler Cemiyeti'ne sarkması için sorunu daha çıkmaza sokarak Musul'un hemen yanında bulunan Hakkari'yi Nasturiler için istemişlerdi. İngilizler, Türklerin bu talebi kabul etmeyeceğini biliyordu. Sonuç olarak konferanstan bir sonuç alınmadı ve görüşmelere Milletler Cemiyeti'nde devam etme kararı verildi (Müller-Sommerfeld, 2016: 273).

Milletler Cemiyeti, olayı incelemek üzere üç tarafsız devletten gelen delegelerden oluşan bir komisyon kurma kararı almıştı. Macar, İsveç ve Belçikalı üç delegeden oluşan komisyon 1924'te çalışmalarına başladı. Komisyon, 1925 Temmuz'unda hazırladığı raporda bölgedeki çoğunluk olan Kürtleri ne Türklerin ne de Irak Araplarının bir parçası olarak kabul etmiş ve burada yaşayan halkın ne Irak'a ne de Türkiye'ye bağlanmak gibi bir isteği olduğu sonucuna varmıştı. Bölgedeki yerel liderler ise İngiltere mandasını daha kârlı gördüklerinden Türkiye aleyhinde beyanatlar vermişti. Komisyon bölgedeki ticaretin büyük ölçüde Irak ve Suriye ile yapıldığını iddia ederek Musul'un Irak topraklarında kalmasını uygun gören bir karara varmıştır (Oran, 2009: 264-265).

Komisyon raporunun Milletler Cemiyeti'ne sunulduğu dönemde Şeyh Said İsyanı başladı. İsyân çok kritik bir zamanda çıkmıştı. Bu yüzden isyanın arkasında İngiltere'nin olduğundan şüphelenilmekteydi. İsyân Türkiye'nin öne sürdüğü Kürtlerin Türk milletinin bir parçası olduğu tezine ciddi anlamda zarar vererek diplomatik arenada Türkiye'nin elini zayıflatmıştı (Mango, 1999: 14). Bunun yanı sıra Türkiye'nin bölgedeki Hıristiyanlara baskı yaptığına dair iddialar da mevcuttu. Sonuçta Milletler Cemiyeti Türkiye aleyhine karar verdi ve Musul, Irak topraklarında kaldı. Bu karar Türkiye tarafından sertçe eleştirilmiş olsa da beklenen bir gelişmeydi. Zira Türkiye o tarihte Milletler Cemiyeti'ne üye değilken İngiltere cemiyetin en etkili üyesiydi. Bu açıdan aksi bir karar çıkması ihtimali pek mümkün görülüyordu (Oran, 2009: 266-267).

Musul Meselesi Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkilerini doğrudan etkileyen bir sorun olduğu için acilen çözülmesi gerekiyordu. Türkiye'nin bu kadar hassas bir konuda geri adım atmasının ardında önemli sebepler yatıyordu. Musul Meselesi

Türkiye'nin sadece İngiltere ile olan ilişkilerini değil, Fransa ile olan ilişkilerini de olumsuz etkiliyordu. Fransızlarla yapılan 1926 Antlaşması Musul Meselesi yüzünden Fransa tarafından onaylanmamıştı. Bu sebeple Türkiye önce kararı tanımadığını ilan etse de daha sonra İngiltere ile antlaşma yapmak için görüşmelere başlamıştı (A.g.e.: 267-268).

1926'da yapılan antlaşma sonucunda Musul, İngiltere kontrolünde kalmış; sınır bölgesinde Türkiye lehine ufak bir değişiklik yapılmış ve 25 yıl boyunca petrol gelirlerinin yüzde 10'unun Türkiye'ye ödenmesi kabul edilmiştir. Türkiye'ye 25 yıl boyunca ödeme almak yerine tek seferde 500.000 sterlinin ödenmesi gibi bir seçenek sunulmuş olsa da bu seçenek kabul edilmemiştir. Ödemeler, 18 yıl boyunca Irak hükümetinden tahsil edilmiş; 1951'den itibaren Irak'ın ekonomik sorunlarından dolayı ödemeler askıya alınmıştır. 1958'de gerçekleşen General Kasım Darbesi'nden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuş ve ödemenin geri kalanını tahsil etmek mümkün olmamıştır (Kısıklı, 2003: 524-525).

Türkiye, Musul Meselesi için diplomatik arenada elinden geleni yapmış olsa da İngiltere o zaman için dünyanın en güçlü ülkelerinden biriydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ağır kayıplarından sonra İngiltere kamuoyunda ciddi bir savaş karşıtlığı belirmişti. İngiliz halkının, Kurtuluş Savaşı gibi Birinci Dünya Savaşı'nın uzantısı sayılabilecek çatışmalara tahammülü kalmamıştı. Bu yüzden İngiltere, Türkiye ile sıcak çatışmaya girmeyi göze alamamıştı. Ancak Musul, diplomatik alanda çözülmeye çalışılan bir meseleydi ve İngiltere bu alandaki rekabete son derece hazırlıklıydı. Türkiye, diplomatik açıdan İngiltere'den hem daha güçsüz hem de uluslararası arenada yalnızdı. Milletler Cemiyeti, İngiltere'nin elindeki önemli bir kozken Türkiye'nin iyi ilişkiler içerisinde olduğu SSCB'nin Musul Meselesi'nde Türkiye'ye hiçbir faydası dokunamazdı (A.g.e.: 525-526).

Musul Meselesi'nin Misak-ı Milli çerçevesinde çözülmemesi mecliste tepkilere yol açmıştı. Atatürk, bu tepkilere cevap olarak İngiltere'nin hiçbir şekilde Musul'u Türkiye'ye bırakmayı kabul etmediğini, bundan sonraki aşamanın savaş olacağını ve bunu göze almak istemediğini belirtmişti. Atatürk'e göre Musul savaşla alınabilirdi ancak bu girişim yeni bir uzun soluklu savaşa yol açabilirdi. Bu da hiç kuşkusuz Atatürk'ün gelecekte İngiltere ile kurmayı planladığı dostluğa darbe

vuracaktı (Demirci, 2010: 70-71). Ayrıca Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 7 Haziran 1926 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasında şu sözler ile Musul'dan neden vazgeçildiğini açıkça beyan edecekti (TBMM, Zabıt Ceridesi, 1926: 165).

Şarkı karibde başlıca kuvveti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti en esaslı mihveri siyaseti mileli mütemedine arasında bir unsuru intizam ve terakki olarak çalışmak olduğundan cihanın ve şarkı karibin sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu'yla münasebetimizi normal bir hale getirmek için yegâne muallak kalan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık.

Musul Meselesi'nin çözülmesiyle birlikte Türkiye-İngiltere ilişkilerinin normalleşmesine mani olan son sorun da ortadan kalkmış oluyordu.

3.2.4. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Durgunluk Dönemi: 1926–1929

Musul Meselesi'nin çözülmesi ile iki ülke arasında ilişkilerin düzelmesi için uygun ortamı yaratmıştı. Ancak Musul Meselesi yüzünden Türkiye ve İngiltere'nin bir kez daha savaşın eşiğine gelmiş olması iki ülkenin birbirine yaklaşmasını yavaşlatacaktı. Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1927'de Türkiye'nin barış için Musul'u feda ettiğinin bir kez daha altını çizmiş ve Irak Antlaşması imzalandığından bu yana İngiltere ile olan ilişkilerin dostane hale geldiğini belirtmiş olsa da iki ülke arasında 1929'a kadar gözle görülür bir yakınlaşma gerçekleşmemişti (Kürkçüoğlu, 1978: 79).

1926–1929 arasındaki dönemdeki önemli olaylardan biri, İngiltere Büyükelçiliği'nin 1927'de İstanbul'dan Ankara'ya taşınması olmuştu. İngilizler, Ankara'nın gelişmişlik düzeyindeki yetersizlikleri öne sürerek Büyükelçiliği taşımayı bir süreliğine reddetmişti. İngiltere Sefareti'nin İstanbul'da kalması Kurtuluş Savaşı'nda süregelen husumetin kalıntısı olarak algılandığından Ankara Hükümeti büyükelçiliğin Ankara'ya taşınmasını ısrarla talep etmekteydi. Büyükelçiliğin taşınması iki ülke ilişkilerine gölge düşüren bir başka etkeni daha ortadan kaldıracaktı (A.g.e.: 79).

İngilizler 1930'lara doğru yeni kurulan cumhuriyetin dış politikada barışçıl bir tutum izleyeceği ve revizyonist ülkeler arasında yer almayacağı hususunda ikna olmaya başlamıştı. 1929'da dostluk adına atılan sembolik ilk adım İngiltere'den gelmişti. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George Clerk¹⁵, Londra'ya yazdığı raporda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın kendisine İngiltere ile yakın ilişkiler içine girmek istediklerini söylediğini belirtmişti. Bunun üzerine İngiltere Akdeniz Filosu'na ait birkaç geminin İstanbul'u ziyaret etmesi kararı İngiltere kralının doğum günü sebebiyle büyükelçilik binasında verilen partide açıklandı. Bu karar Türk heyeti tarafından oldukça olumlu karşılandı (Uyar, 2007: 161-162).

Filo, 12 Ekim 1929 tarihinde İstanbul'a geldi. Filo komutanı Frederick Field, 14 Ekim 1929'da Ankara'ya giderek İngiltere Büyükelçisi'yle birlikte Atatürk'le görüştü. Bu görüşme İngiltere ve Türk basınında Türkiye-İngiltere ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (A.g.e.: 163-164). İngiltere Büyükelçisi George Russell Clerk 1930 yılının ilk aylarında Londra'ya yolladığı raporda Atatürk'ün 1929 yılı Cumhuriyet Bayramı konuşmasında Türkiye'nin dış politikada hiçbir saldırgan hedefinin olmadığını belirttiğini yazmıştır. Büyükelçi, Türkiye'nin kalkınmaya odaklandığını göz önünde bulundurarak gelişme sürecindeki bir ülkenin jeopolitik emeller peşinde koşmasının makul bir yaklaşım olmayacağını ve bu sebeple Atatürk'ün sözlerinin doğruluğuna inandığını belirtmiştir (A.g.e.: 59).

Büyükelçi Clerk raporun devamında Türkiye'nin İran'la olan hudut problemini 1929'da İran ve Fransa ile yapılan antlaşmayla çözdüğünü belirtmiştir. Buna göre Türkiye'nin 1929'da sorun yaşadığı tek ülkenin mübadele meselesinden dolayı Yunanistan olduğunu belirtmiş ve bu tarihte İngiltere Akdeniz Filosu'nun İstanbul'u ziyaretiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun bir süreden sonra tekrar olumlu bir konuma geldiğini eklemiştir. Büyükelçiye göre Akdeniz Filosu'nun ziyareti İngiltere'nin Anadolu'yu işgal çabasını unutturmak açısından olumlu bir adımdı ve bunun sonuçları görülmeye başlanmıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal

¹⁵ George Clerk, 1926-1933 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye büyükelçiliği görevini yürütmüştür (Erdem, 2014: 48).

Atatürk'ün diğer ülkelerin temsilcilerinin katıldığı toplantılarda en çok İngiltere büyükelçisine yakınlık göstermeye başladığını, milletvekillerinden birinin bizzat kendisine Atatürk'ün en önemli amacının İngiltere ile yakınlaşmak olduğunu söylediğini belirtmiştir. Büyükelçi Clerk, hükümet tarafından gelen sıcak mesajlara rağmen Türk basınının İngiltere'yi hala düşman olarak tanımladığını ve özellikle İngiltere'nin sömürgelere sahip bir devlet olması nedeniyle “emperyalist bir güç” olarak lanse ettiğini belirtmektedir. Zamanın Türk basını işgal yıllarını unutmamıştı ve sömürgelerde çıkan İngiltere karşıtı olaylarla Kurtuluş Savaşı yıllarındaki İngiltere işgali arasında bağlantılar kuruyordu. Bunun yanı sıra İngiltere'nin Türk pilotlarını ve birkaç kara ve deniz subayının İngiltere'de eğitim almasını kabul etmesini iki ülke ilişkileri açısından oldukça olumlu bir hareket olarak değerlendirmektedir (A.g.e.: 59-62).

Türkiye ile İngiltere arasında Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarından kalan düşmanlık hemen sona ermemiş, cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmişti. Cumhuriyetin ilanından sonra büyük ölçüde Türkiye'nin girişimiyle ilişkiler normale dönmüştü. 1920'lerin sonuna gelindiğinde iki ülke arasındaki sorunlar tamamen çözülmüş ve 1930'larda gerçekleşecek yakınlaşmanın zeminini hazırlanmıştı.

3.3. Revizyonist–Statükocu Kamplaşmanın Seyri ve Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Dostluk Döneminin Gelişimi: 1929–1938

1930'lar Avrupa'sının siyasi durumu hiç kuşkusuz Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişmesine olumlu etkide bulunmuştur. 1930'lar revizyonist cephenin güçlenme dönemidir. Özellikle Mussolini ile Hitler'in bir araya gelerek ittifak kurması revizyonist bloğun giderek saldırganlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin statükocu blokta yer alması İngiltere nezdindeki önemini oldukça arttırmıştır. Avrupa'da suların ısınmasıyla birlikte Türkiye'nin önemi coğrafi konumundan dolayı artmış, gerek statükocu gerekse revizyonist ülkelerin işbirliği yapmak istediği bir ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin bu ülkeler arasındaki önceliği başta İngiltere olmak üzere statükocu ülkeler olmuş ve bu dönemde İngiltere'nin Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istemesinin en önemli sebebi Türkiye'nin revizyonist ülkelere yaklaşma tehlikesinin önüne geçmek olmuştur. İngiltere

Akdeniz Filosu'nun 1929'da Türkiye'yi ziyareti iki ülke arasında yeni bir dönemi başlatmıştır. 1930'lu yıllarda, Türkiye ile İngiltere'nin pek çok alanda işbirliğine gittiği ve bu durumun 1939'da imzalanacak olan ittifak antlaşmasının altyapısının hazırlandığı yıllar olarak görülmektedir.

3.3.1. 1930'lu Yıllarda Avrupa'nın Revizyonist–Statükocu Kamplaşması

1930'lu yıllarla beraber Avrupa'da revizyonist ve statükoculuk arasında kamplaşmalar olduğu görülmüştür. Aşağıda Avrupa Devletlerinin revizyonist ve statükocu yaklaşımlarına değinilecektir.

3.3.1.1. 1930'lu Yılların Başında Türkiye–İngiltere İlişkileri, Statükocu Birliktelik İle Politikalarındaki Realizm ve İdealizm Çelişkisi

1920'lerin sonunda artan iki ülkenin birbirine yaklaşma ivmesi 1930'larda daha da hızlanmıştır. İngiltere Büyükelçisi George Russell Clerk, 1931'de gönderdiği raporlarda iki ülke arasındaki ilişkilerin istikrarlı olarak iyiye gittiğinin altını çizmiştir. Clerk, 1932'deki raporunda kalkınma açısından Türkiye'nin SSCB'ye benzediğini ancak SSCB gibi kapitalizm karşıtı olmaması bakımından kapitalist ülkelerle de dostluk kurabileceğini belirtmişti. Aynı raporda Türkiye'nin barış temelli dış politikasından dolayı Milletler Cemiyeti'nde yer almasında hiçbir sakınca olmadığını da yazan Clerk sonraki yıl yazdığı raporundaysa Türkiye'nin cemiyete üye olmasını son derece olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir (Uyar, 2007: 66-69). Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliğinin kabulünün statükocu grupta yer almasının bir neticesi olduğunu söylemek de mümkündür.

1930'lu yıllarda Türkiye ve İngiltere'yi birbirine yaklaştıran asıl faktör Avrupa'da revizyonist ülkelerin artan saldırganlığı sonucu oluşan siyasal konjonktür olacaktır. İtalya'nın 1930'lu yıllarda artan saldırganlığı Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiş ve bu durum Türkiye'nin olası bir İtalyan saldırısına karşı Akdeniz'de bir müttefik arayışına girmesine neden olmuştu. Mussolini'nin Akdeniz'deki yayılmacı faaliyetleri ve Türkiye'nin hemen yanındaki On İki Ada'ya askeri üsler inşa ettirmesi İtalya'yı Türkiye için bir güvenlik sorunu haline getirmişti. İngiltere, gerek Akdeniz'de etkin bir güç olması gerekse statükocu bir ülke olarak İtalya'nın

karşısında yer alması bakımından Türkiye için ideal bir müttefikti. Türkiye, İtalyanların adaları tahkim etmeye başladığı 1934'te İngiltere ile ittifak kurma girişimlerine başlamıştır (Barlas, 2004: 240).

Adolf Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra Almanya da Türkiye'nin tehdit listesine girmişti. Atatürk, Hitler'in manifestosu olan *Kavgam*'ı okumuş ve fikirlerinden hiç hoşlanmamıştı (Millman, 1996: 488-489). Almanya'nın o yıllarda Türkiye'ye karşı saldırganlık eğilimi olmamasına ve iki ülke arasında giderek artan bir dostluk olmasına rağmen Atatürk, Hitler'i Mussolini'den çok daha tehlikeli bir lider olarak değerlendirerek uzun vadede Almanya'nın dünya barışı için çok daha ciddi bir tehdit olacağını düşünmüştü. Atatürk, İtalya'yı meydan okunabilir bir güç olarak değerlendiriyordu. Ancak Almanya, Türkiye'nin karşısına almak istemeyeceği kadar güçlü bir ülkeydi (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2001: 270-275).

Atatürk, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda gösterdiği performansı gözlemlemiş biri olarak revizyonist bloğun oluşturduğu bir ittifakın yeni bir dünya savaşına sebep olsa bile İngiltere'yle başa çıkamayacağını düşünüyordu. Atatürk'e göre İngiltere ve müttefikleri revizyonist ülkelere gücü yetmese bile Amerika'yı kendi safında savaşa çekebilirdi ve Amerika ile İngiltere'nin içinde bulunduğu bir ittifaka karşı hiçbir güç karşı koyamazdı (Millman, 1998: 32).

İngiltere ise Türkiye'yi dost ülke olarak kabul etmesine rağmen işbirliği yapmayı uzun bir süre daha kabul etmeyecekti. İngiltere, izlediği yatıştırıcı politika gereği, revizyonist ülkelere karşı önlem almaktan ziyade onları kışkırtacak ve daha da saldırganlaştırabilecek her türlü ihtimalden kaçınmak istiyordu. Türkiye ile yapılan bir işbirliği, revizyonist ülkelerin de kendi arasında ittifak kurmasıyla sonuçlanabilir ve daha da saldırganlaşmalarına yol açabilirdi. 1936'da patlak veren İspanyol İç Savaşı'na kadar revizyonist ülkeler arasında bir ittifak kurulmamıştı. İngiltere, bu durumu bir başarı olarak görmekte, revizyonist ülkeler arasındaki fikir birliğine rağmen I. Dünya Savaşı'na giden süreçteki gibi ittifak sisteminin kurulmamış olmasını yeni bir büyük savaşın önüne geçilebileceği yönünde değerlendirmekteydi. İngiltere bu sebeple dış politikada kamplaşmalara karşı çıkmış ve başka bir ülkeyle ittifaka girmekten kaçınmıştı (Bartlett, 1989: 50-53).

Almanya-İtalyan ittifakına kadar İngiltere'nin planı iyi kötü işliyor gibi görünse de revizyonist ittifakın kurulması İngiltere'nin yaklaşımının başarısızla sonuçlandığının göstergesiydi. Buna karşın İngiltere planını değiştirmeyecek ve ittifak kurmaktan kaçınmaya devam edecekti. İngiltere, revizyonist bloktaki kamplaşmanın önüne geçememişti ama bir anti-revizyonist kampın oluşumunu engelleyerek “gerginliğin tırmanmasını önleme” yoluna gidebilirdi. Bu sebeple Almanya-İtalya ittifakından sonra dâhi İngiltere, Türkiye ile işbirliğine girmekten kaçınmıştı. İngiltere, revizyonist ülkelerin saldırganlığı konusunda Türkiye ile aynı kaygıları paylaşmasına rağmen izlediği dış politika gereği İkinci Dünya Savaşı'ndan kaçınılamayacağını anlayana kadar ittifaka evet demeyecekti (A.g.e.: 38-43).

3.3.1.2. İtalya ve Almanya'nın İzlediği Dış Politikanın Türkiye-İngiltere Yakınlaşmasına Etkisi

İtalya ve Almanya'nın izlediği dış politika Türkiye ve İngiltere ilişkilerini de etkilemiştir. Aşağıda her iki ülkenin izlediği dış politikalar ayrı ayrı incelenerek bu etki ortaya koyulmuştur.

3.3.1.2.1. İtalyan Dış Politikasının Türkiye-İngiltere İlişkilerine Etkisi

Türkiye-İtalya ilişkileri, cumhuriyetin ilanından 1932'ye kadar olumlu devam etmişti. 1928'de Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras'ın İtalya'nın Milano şehrine yaptığı ziyarette Mussolini, İtalya'nın Türkiye'nin potansiyel düşmanı olmadığını ve Türkiye ile Akdeniz'de işbirliği içine girmek istediğini belirtmişti. Bunun yanı sıra İtalya, Türkiye ile Yunanistan'ı gelecekte İtalya'nın başını çektiği bir Akdeniz ittifakında görmek için her iki ülke arasında Lausanne'dan kalan sorunlarını çözmeyi kendine görev edinmişti. Gerçekten de İtalya arabuluculuğu Türkiye ile Yunanistan birbirine yaklaştıracak ve bu arabuluculuk 1930'da iki ülke arasında bir dostluk antlaşmasıyla sonuçlanacaktı. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras, 3 Nisan 1928'de Milano'da Mussolini ile bir görüşme yapmıştır. Milano görüşmesinden sonra 30 Mayıs 1928'te Roma'da iki ülke arasında *Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması* imzalanmıştır. Mussolini, antlaşmadan sonra Türkiye'ye potansiyel sömürge gözüyle bakmadıklarını kesinlikle beyan

ederek Türkiye ile ekonomik, siyasi ve askerî ilişkileri geliştirmek istediğini belirtmiştir. Mussolini 1929'da Türk Donanması'nın büyütülmesi için en uygun fiyatı vererek bu beyanatını hayata geçirmiştir. Bu dönemde İtalya'ya iki muhrip, iki tane de denizaltı siparişi verilmiştir (Barlas, 2004: 239-241).

Mussolini, 1932 yazında kendisini dışişleri bakanı olarak atayarak dış politika tarzını değiştirmiştir. Mussolini'nin Balkanları hedef alan saldırgan beyanları ve aynı yıl Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine karşı çıkması Türkiye'nin İtalya'ya şüpheyle yaklaşmasına yol açmıştır. Mussolini, revizyonist bir lider olarak Milletler Cemiyeti'ne değer vermiyor ve kendi tarafında durmasını istediği Türkiye'nin Cemiyet'ten uzak durmasını istiyordu. Bu tarihten sonra Türkiye'nin öncülüğüyle İtalyan yayılcılığına karşı bir girişim olan Balkan Paktı'nın kurulması İtalya'dan sert tepki çekmiştir (A.g.e.: 245-246).

Mussolini'nin 1934'te yaptığı *Mare Nostrum* konuşması Türkiye ile zayıflamakta olan ilişkilerin tamamen kopmasına yol açmıştır. Mussolini, *Mare Nostrum*¹⁶ olarak isimlendirdiği politikasında Afrika ve Asya'nın Akdeniz'deki kıyılarını İtalya'nın yayılcı politikasının hedefi olarak göstermiştir. Mussolini'nin bu konuşması Türkiye için bir dönüm noktası olacak ve bu konuşmadan sonra Türkiye'nin İngiltere ile işbirliğine girme çabaları yoğunlaşacaktı (A.g.e.: 247). Her ne kadar Mussolini, Türkiye'nin tepkisi üzerine Türkiye'yi bir Avrupa ülkesi olarak değerlendirdiklerini ve Türkiye'ye karşı kesinlikle İtalyan saldırısı gerçekleşmeyeceğini belirtse de bu açıklamalar Türk tarafını ikna etmemiştir (Millman, 1998: 27-28).

İtalya'nın aynı yıl Trablusgarp Savaşı'nda işgal ettiği On İki Ada'ya askerî üsler ve havaalanları yapmaya başlaması Türkiye için korkulanın gerçekleşmesi anlamına gelmiştir. Atatürk'e göre On İki Ada'nın tahkim edilmesinin tek sebebi İtalya'nın Türkiye'yi hedef alacak olmasıydı. Türkiye, adaların tahkim edilmemesi karşılığında adalarda hak iddiasından vazgeçeceğini belirtse de Mussolini bu teklife

¹⁶ Mare Nostrum, Latince'de "bizim deniz" anlamına gelmektedir ve Romalıların Akdeniz'e verdiği isimdir (Sönmezoğlu, 2015: 279).

cevap vermemiştir. Türkiye bu gelişmeler üzerine İtalya'ya karşı tepkisiz kalmamıştır. Atatürk, İtalyan Büyükelçisi'yle yaptığı bir görüşmede büyükelçinin Antalya'yı İtalya'nın tarihsel bir parçası olarak tanımlaması üzerine odayı terk etmiş ve kısa bir süre sonra mareşal üniformasıyla geri dönerek İtalyanların Antalya'ya asker çıkartması üzerine savaştan çekilmeyeceklerini açıkça belirterek meydan okumuştur (Millman, 1998: 27-28).

Yunanistan da İtalya hakkında Türkiye'nin kaygılarını paylaşmaktaydı ve iki ülke İtalyan tehdidi konusunda işbirliği içinde hareket edecekti¹⁷. Türkiye gibi Yunanistan da İngiltere'den yardım istemiştir. Ancak İngiltere, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın o tarihteki çağrılarına cevap vermedi. Bunda İngiltere'nin, Türkiye ve Yunanistan'ın, İtalya'nın askeri kapasitesini gereğinden fazla büyüttüğünü düşünmesinin payı vardı. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikleri olan İtalyanların savaşma kapasitelerini yeterli bulmamışlar ve savaştan sonra da İtalyan Ordusu'nu önemli bir güç olarak değerlendirmemişlerdi (Ferguson, 2015: 315). İngilizlere göre İtalyanlar donanmalarıyla Akdeniz'de bir güç sayılabilirlerdi ancak kara operasyonunda başarılı olma ihtimalleri düşüktü. Nitekim Balkanlara veya Türkiye'ye bir İtalyan saldırısını ihtimal dahilinde görmüyorlardı (Sönmezoğlu, 2015: 328). İngiltere'nin tahminleri Türkiye ve Yunanistan'a göre nispeten daha gerçekçiydi. İkinci Dünya Savaşı'nda sadece Yunanistan tek başına İtalyan Ordusu'yla başa çıkmış, İtalyan güçlerini Arnavutluk'a sürmüştü. Fakat İtalya donanmasıyla Türkiye ve Yunanistan'a kayda değer zarar verebilirdi. İtalyan savaş gemileri 1923'te Yunanistan'ın Korfu Adası'nı denizden bombalamış ve Yunanlılar buna karşı hiçbir şey yapamamışlardı. Buna benzer bir saldırı pekâlâ tekrardan gerçekleşebilirdi.

İtalyanların On İki Ada'yı tahkim etmeye başlamasıyla birlikte Türkiye ve Yunanistan donanmalarının iki katına çıkarılması konusunda anlaşmıştı. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras siparişlerin İngiltere'ye verilmesini düşündüklerini İngilizlere bildirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı, ilk etapta girişime olumlu yaklaşmış

¹⁷ Yunanistan'la Türkiye'nin aralarındaki sorunların çözümünde arabuluculuk yaparak iki ülkeyi ittifak yapacak düzeye getiren İtalya olmuştu. Bu noktada İtalya, girişimlerinden dolayı zararlı çıkan taraf gibi görünüyordu (Türkeş, 1994: 130).

ancak daha sonra İtalya'yı karşısına almamak için Türkiye'nin dış borçlarını bahane ederek Ankara'ya olumsuz yanıt vermişti. Gemiler başka bir ülkeden de satın alınabilirdi ama İtalya'nın On İki Ada'da yaptıkları tahkimatın 1935'te gerçekleşen Habeşistan saldırısı öncesinde İngiltere Donanması'na karşı alınmış bir önlem olduğunun anlaşılmasıyla birlikte gemilerin satın alınmasından vazgeçilecekti. İtalyan Ordusu'nun Habeşistan gibi çağdaşlarından oldukça geri kalmış bir ülkeyi işgal etmekte yaşadığı zorluklar Türkiye ve Yunanistan'ı bir nebze rahatlatmıştı (Uyar, 2007: 82).

İtalya, 1935 yazında Habeşistan'a savaş ilan etmişti. İşgal girişimi başta başarısız olsa da başta Cenevre Protokolü olmak üzere hiçbir uluslararası kurala uymayarak hardal gazı gibi bir kimyasal silah kullanması ve teknolojik üstünlüklerin devreye sokulmasıyla Habeşistan yenilgiye uğratılmıştı. Mussolini'nin Habeşistan'a saldıracağı kesinleştiğinde İngiltere zorlu bir seçim yapmak durumunda kalmıştı. İtalya'yı savaşla tehdit ederek ve eğer gerekirse İtalya'ya savaş ilan ederek Mussolini'yi dizginleyebilirdi. Ancak, İtalya'nın Milletler Cemiyeti ekseninden çıkmasından korktuğu için pasif bir politika izleyerek İtalya'yı protesto etmekten öteye gitmedi. İtalya'nın Habeşistan'ın işgali aynı zamanda Milletler Cemiyeti'ne de bir meydan okumaydı. Fakat Cemiyet de İtalya'ya sert bir tepki vermedi. Milletler Cemiyeti, İtalya'ya kısa süre içinde kaldırılacak olan sembolik bir ambargo uyguladı. Cemiyet'in aldığı kararda İtalya'nın Almanya'ya yaklaşmasını istemeyen İngiltere'nin de büyük payı bulunuyordu (Bartlett, 1989: 40-41). İngiltere'nin bu tutumu işe yaramayacak ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden bir yıl sonra 1936'da çıkan İspanyol iç savaşında korkulan İtalyan-Almanya İttifakı kurulacaktı.

Türkiye bu noktada İngiltere'ye göre çok daha sert bir politika izlemişti. İngiltere'nin aksine Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı çok daha sert yaptırımlar uygulanmasını talep eden Türkiye, çıkan ambargo kararına da ilk uyan ülkelerden biri olarak İtalya'yla ticareti kesmişti. İngiltere Türkiye'nin tepkisini olumlu karşılamıştı. Buna karşın İngiltere'nin izlediği pasif politika Türkiye'de hayal kırıklığına yol açmıştır. Türkiye, ambargoya katılması sonucunda ekonomik kayba uğramış ve Mussolini'nin tepkisini çekmişti. Türkiye'nin dünya barışı uğruna yaptığı fedakârlıktan sonra İngiltere'den gerekli desteği görmemesi, İngiltere'ye

olan inancını azaltacaktı. İngiltere de “güvenilir bir potansiyel müttefik” değildi. Habeşistan krizinden sonra Türkiye’de hiçbir tarafa tam olarak yaklaşmama ve hiçbir tarafı topyekûn karşısına almama fikri güçlenecekti (Millman, 1998: 48-52).

3.3.1.2.2. Almanya Dış Politikasının Türkiye–İngiltere İlişkilerine Etkisi

Hitler’in 1933’te Almanya’da iktidara gelmesiyle uzun zamandır korkulan gerçekleşmiş ve Fransa’nın Almanya’dan aldığı tazminatın yarattığı ekonomik buhran sonucunda saldırgan politika izleyenler Almanya’da iktidar olmuştu. Başlarda Hitler’in politikasının işleyişi pasif düzeyde kalsa da söylemleri endişe oluşturmak için yeterliydi. Hitler’in iktidara geldiği yıl olan 1933’teki Cumhuriyet Bayramı, İngiltere’nin ve Fransa’nın gözüne batacak düzeyde kutlanmıştı (Glasneck, 1970: 78-79). Hitler, bu sembolik eylemleriyle yakın gelecekte İngiltere ve Fransa’nın tahakkümüne meydan okuyacağını sinyallerini vermekteydi.

Hitler’in ilk meydan okuyan aksiyonu, 1936’da Ren Bölgesi’ne askerlerini sokmasıyla gerçekleşti. Fransa sınırındaki bu bölgenin, Versailles Antlaşması’nda silahsızlandırılması kararlaştırılmıştı. Hitler’in bu hareketi, Versailles Antlaşması’nı açıkça tanımadığının ilanıydı. İngiltere, Lloyd George sonrasında uyguladığı dış politika gereği Almanya’ya müdahale etmeme kararı almıştı. Hitler kendi toprağına asker sokmuştu ve hareket özünde saldırgan bir eylem değildi. Hitler’in tutumu dünya genelinde anlayışla karşılanmıştı. İngiltere’nin Almanya aleyhinde duruma müdahale etmesi, izlediği idealist politikaya ters düşecekti ve zaman içinde Hitler’in saldırgan siyasetinin normale döneceği kanısı hâkimdi. Bunun yanı sıra Almanya’ya silahlı bir müdahalede bulunulması durumunda Almanya’nın komünizme teslim olabileceği görüşü de mevcuttu. Bu sebeple Almanya’ya müdahale etmeme kararı alınmıştı (Bartlett, 1989: 41).

Almanya’nın 1937’de Versailles Antlaşması’yla sınırlanan ordusunu büyütme kararı, daha ciddi bir tehdit olarak algılanmış ama yine bir müdahalede bulunulmamıştı. Hitler’in cüretkâr hareketlerine göz yumulması onu daha da cesaretlendirmişti. 1938’de Avusturya’yı ilhak etmiş, Çekoslovakya’da Almanların yaşadığı bölge olan Südet zorla alıkonulmuş ve sonrasında da Çekoslovakya’nın Çek bölgesi kontrol altına alınmıştı. Hitler’in tüm bu hareketlerine hem İngiltere

hem de Milletler Cemiyeti seyirci kalmıştı. Hitler'in son eylemi, bardağı taşıran damla olmuştu. Zira Çekoslovakya'daki eylemini Polonya'da da denemesi Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olacaktı (Kissinger, 2008: 290-295).

İngiltere'nin Almanya'ya müdahale etmemesinin ardında, izlediği idealist dış politikanın yanı sıra ülkenin ekonomik olarak yeni bir savaşı destekleyemeyecek durumda olmasının da payı bulunmaktaydı. İngiltere ordusu yeni bir savaşa hazır değildi ve olası bir savaş durumunda ABD'den ekonomik yardım almadan savaşa devam etmek mümkün olmayacaktı. Almanya ile savaşa girmesi durumunda İngiltere'ye, Almanya tarafından yapılacak hava akınlarının durdurulamayacağı düşünülüyordu. Bu şartlar, İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği Eylül 1939'da da geçerliydi. Savaş ilan edilmesine rağmen İngiltere Almanya'ya saldırmayarak Fransa topraklarında savunmada beklemişti (Bartlett, 1989: 46-47). İngiltere'nin toparlanarak savaşabilecek konuma gelmesi 1940'ta Churchill'in başbakan olmasından sonra gerçekleşmiştir.

İngiltere'nin savaştan önce Almanya'ya müdahale etmemesinin bir başka sebebi de Hitler'in tüm dünyayı sınırlı hedefleri olduğuna inandırmasıydı. Hitler, Versailles'a topyekn karşı olmadığını, sadece antlaşmanın yanlış olduğu uzun zaman önce ispatlanmış bazı maddelerini değiştirmek istediğini vurguluyordu. İ politikadaki söylemleriyle niyetini açıkça belli etmesine rağmen bu söylemler yurt dışında yankı bulmuyor, yurt içi söylemlerinden son derece farklı olan beyanatları dikkate alınıyordu. Hitler, tüm dünyayı Alman toplumunun mazlum olduğuna ve bunu değiştirmenin en doğal hakkı olduğuna inandırmıştı. Gerçek yüzünü gösterdiğinde ise en başta İngiltere geri dönülmez bir şekilde Hitler karşıtı olacaktı (Kissinger, 2008: 283).

Türkiye, İtalya gibi Hitler Almanya'sını da dünya barışına bir tehdit olarak algılıyor, Hitler'in yayılmacı siyasetini onaylamıyordu. Buna karşın Türkiye-Almanya ilişkileri İtalya'nın aksine daima iyi bir düzeyde seyretmişti. Bunun sebeplerinden biri, Hitler'in daima Atatürk'e ve Türk toplumuna saygı ve takdirle yaklaşarak Türkiye'ye karşı saldırgan bir politika izlememesiydi. Diğer bir sebep ise Almanya'nın Türk mallarına en yüksek fiyatları önermesi sonucunda giderek artan ekonomik ilişkilerdi (Glasneck, 1970: 65-66). Bunun yanı sıra Almanya,

Türkiye’de yatırım konusunda da diğer ülkelerden öndeydi. Türkiye Cumhuriyeti’nin sanayileşme hamlelerine en büyük destek Almanya’dan gelmişti. Junkers Firması, Kayseri’deki uçak fabrikasını kurmuş, Krupp Firması çelik fabrikalarını inşa etmiş ve IG Farben Firması da kimya tesislerinin inşasını üstlenmişti. İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1939’da Türk sanayisinin oluşturulmasında Almanların payı yüzde seksen kadardı (Glasneck, 1970: 72-73; Önsoy, 2012: 102).

Türkiye izlediği denge politikası gereği ekonomideki Almanya tekeli kırılmak için zararına da olsa ticarete İngiltere’ye ayrıcalık verecekti. 1935’te demir yollarının bakımı ve tarımsal alanlar için sulama sistemleri inşası ihalesi İngiltere’ye verilmişti. 1936’da Alman Krupp Firması’nın önerileri çok daha iyi olmasına rağmen Karabük Demir-Çelik Fabrikası’nın inşası için İngiltere’yle anlaşıldı. Montreux Konferansı sonrasında Çanakkale Boğazı’nın silahlandırılması görevi de İngiltere’ye verildi. 1938’de Türkiye’nin stratejik önemini daha iyi anlayan İngiltere, Türkiye’deki Alman ekonomik varlığının önüne geçmek için Türkiye’ye kredi vermeye başlamıştır (Zhikova, 1976: 67; Uyar, 2007: 51). İkinci Dünya Savaşı başladığında Almanya her şeye rağmen Türk ekonomisindeki en önemli dış aktör olmaya devam etmiştir.

3.3.2. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Dahil Olduğu Uluslararası Gelişmeler

İki savaş arası dönemde Türkiye birçok uluslararası antlaşma imzalamış ve çeşitli uluslararası örgütlere de üye olmuştur. Aşağıda imzalanan uluslararası antlaşmalar ve Türkiye’nin örgütlere üye olma süreci incelenmiştir.

3.3.2.1. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi: 1932

Musul Meselesi çözüldükten sonra İngiltere kendisine yaklaşan Türkiye’yi Milletler Cemiyeti’ne girmesi için teşvik etmeye başlamıştı. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne dâhil olması, statükocu ülkeler arasında yer aldığına dair güçlü bir sembolik hareket olacaktı. Türkiye’de ise Milletler Cemiyeti’nin Musul Meselesi’nde İngiltere lehine karar vermesinden dolayı hayal kırıklığı mevcuttu.

Milletler Cemiyeti'nin kararı Türkiye nezdinde, itibarını zedelemekle kalmamış Türkiye'nin yeni dünya düzenini sorgulamasına da yol açmıştı. Milletler Cemiyeti'nin iddia edildiği gibi dünya barışını tesis etmek üzere kurulmuş bir organizasyon olup olmadığına dair şüpheler bulunmaktaydı. SSCB'nin cemiyetin kurulmasından bu yana Türkiye'ye telkinleri bu yöndeydi. Bu açıdan İngiltere'nin tavsiyelerine rağmen cemiyete katılmakta aceleci davranılmamıştı (Barlas, 2017: 98).

1930'lara gelindiğinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olabileceğine dair emareler vardı. 1930'ların başında Avrupa'da revizyonist-statükocu ayrımı iyice belirginleşmişti. Milletler Cemiyeti statükocu devletlerin kontrolünde olan bir örgüt olarak değerlendiriliyordu. Türkiye Milletler Cemiyeti üyeliğini güvenliği açısından kritik bir eşik olarak değerlendirmeye başlamıştı. Türk yöneticiler, taraflarının belli olması açısından bu örgütün bir parçası olarak görünmek istiyordu. Bu tutum İngiltere tarafından teşvik edilmekteydi. Bunun yanı sıra Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasıyla beraber Milletler Cemiyeti'ne girme istediği de artmıştı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, ilk olarak 1928'de Cenevre'de yapılan Silahsızlanma Konferansı'nda Türkiye'nin cemiyete katılmayı düşündüğünü belirtmişti (Barlas ve Güvenç, 2009: 428-429).

Türkiye ile 1925'te yaptığı, *Türkiye-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* gereği atacağı adımları önce SSCB'ye danışmak zorundaydı. SSCB, 1930'lu yıllara gelindiğinde Avrupa'da değişen dengeler gereği Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini onaylamaya başlamıştı (A.g.e.: 434). Atatürk, Türkiye'nin cemiyete girişinin, Türkiye'nin başvurusundan ziyade cemiyetin davetiyle gerçekleşmesini arzu etmekteydi. Bunun üzerine İspanya ve Yunanistan'ın önerisiyle Türkiye'nin cemiyete davet edilmesi kararı alındı. Türkiye'nin daveti kabul etmesi üzerine 18 Temmuz 1932 tarihinde cemiyet üyelerinin oylarıyla Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girdi (Çalış ve Bağcı, 2004: 205).

3.3.2.2. Balkan Paketi: 1934

Balkan Paketi, İtalya'nın artan saldırganlığına karşılık Türkiye'nin öncülüğüyle 1934'te Atina'da imzalandı. Pakta Bulgaristan ve Arnavutluk haricindeki Balkan

lkeleri, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dâhil olmuştu. Aslında 1929'dan bu yana her yıl yapılan revizyonizm karşıtı Balkan Konferansları'nın meyvesi olan bu pakt, genel itibarıyla imzacı ülkelerin sınırlarını güvence altına alan bir antlaşmaydı. 1932'de yapılan üçüncü konferansta Bulgaristan kendi isteğiyle konferans sisteminden ayrıldı. Revizyonist bir ülke olan Bulgaristan, İtalya ile ortak bir dış politikaya sahipti. Arnavutluk ise revizyonist olmadığı halde dış politikada İtalya'yı izlemekteydi. Bu iki lke Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen paktta yer almadı (Barlas, 2005: 447-449; Türkeş, 1994: 131-134).

İngiltere'nin pakt hakkındaki yaklaşımı ise Türkiye için hayal kırıcı olmuştu. İngiltere, paktın revizyonist ülkeleri daha saldırgan bir hale getirmesinden korktuğu için girişime destek vermemişti. Paktın imzalandığı tarihte revizyonist ülkeler henüz kendi aralarında bir ittifak kurmamıştı. Balkan Paktı, pekâlâ böyle bir ittifakı tetikleyebilirdi. 1934'te İngiltere'nin temel hedefi revizyonist ülkeler arasında kamplaşmanın önüne geçmektir. Bunun yanı sıra İngiltere, Bulgaristan'ın paktta yer almamasını paktta imza atan ülkelerin başarısızlığı olarak tanımlamıştı. İngiltere'ye göre Bulgaristan'ın Balkanlarda izole hale gelmesi, kurulmasından korktuğu revizyonist kampın parçası olmasıyla sonuçlanabilirdi (Türkeş, 1994: 137-138).

Dışışleri Bakanı Aras'ın, Mayıs 1934'te Fransa'da Dışışleri Louis Barthou ile yaptığı görüşmede Aras, Balkan Paktı'nın Akdeniz Paktı'na dönüştürülmesi önerisini olumlu karşılamıştı. Fikir Fransa'dan çıkmış olsa da Balkan Paktı gibi Akdeniz Paktı'nın da öncülüğünü Türkiye yapmıştı. Balkan Paktı'na imza atan ülkeler de Akdeniz Paktı'nı onayladı (Uyar, 2007: 178). Fakat İngiltere, İtalya'nın tedirgin olmasından kaygılanarak bu girişimi de onaylamadı. İngiltere, bunun yerine Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye ve İspanya'ya olası bir İtalyan saldırısına karşı teker teker güvence verdi. Türkiye, sonraki yıllarda da Akdeniz Paktı için İngiltere'yi ikna etmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır (Barlas, 2005: 452-45). Aras, bölge anlaşmalarının büyük glerin karşısında başarılı olmalarının uzun yıllara sri barış döneminin varlığına ve barış döneminde edinilecek ortak güce bağlı olduğunu ifade ederek mevcut bölge antlaşmalarının başarısızlığını ortak bir gücün oluşmamasına bağlar (Aras,1945: 92). Türkiye ve diğer Balkan devletlerinin, uluslararası ilişkiler ortamında bir devletin tek bir devletle ittifaka gitmesinden ziyade birden fazla devletle münasebet içine girerek çok daha faydalı olabilecekleri

düşüncesiyle Avrupa'da gelişen revizyonist bloklaşmaya karşı bir antlaşma çerçevesinde güç birliği içerisinde bulunmaya çalıştıkları görülmüştür. Türkiye'nin yeni güç merkezleri oluşturmaya çalışmasının, yapısalcı realizme uygun bir karakter taşıdığı söylenebilir. Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasını da yansıtmaktadır. Türkiye daima çok yönlü bir dış politika izlemiş ve hiçbir zaman tek bir bloğun parçası olmamıştır (Uyar, 2007: 196).

3.3.2.3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi: 1936

Türkiye, Lausanne'da Boğazların kontrolünü, konferansın bir an önce sonuçlanmasını istemesi ve Milletler Cemiyeti'nin Boğazların güvenliğini garantileyeceğine inancı sebebiyle Boğazlar Komisyonu'na bırakmayı kabul etmişti. Ancak 1930'ların ortalarında revizyonist ülkelerin belirgin bir şekilde saldırganlaşmasıyla birlikte şartlar değişmişti. Milletler Cemiyeti'nin saldırgan ülkeleri dizginleyebileceğine şüphe ile bakılmaktaydı ve her ülkenin güvenliğinden kendisinin sorumlu olduğu inancı giderek güçlenmekteydi.

Boğazların ve Marmara Denizi'ndeki adaların silahsızlandırılmasına karar verilmişti (Zhikova, 1976: 60). Ancak Mussolini İtalya'sının ve Hitler Almanya'sının, silahsızlanma anlayışına açıkça karşı çıkması Türkiye'nin de silahtan arındırılmış bir bölgeye sahip olmasını anlamsız kıldı. Bu durum Türkiye tarafından güvenlik sorunu olarak değerlendirildiği gibi bir fırsat olarak da değerlendirilmişti. Avrupa'nın giderek güvensiz bir ortam haline gelmesi Türkiye'nin kendi ülkesi üzerinde daha fazla söz sahibi olması talebiyle sonuçlanmıştı. Özellikle statükocu ülkeler Türkiye'nin bu talebini anlayışla karşılamıştı (Graves, 1999: 158-159).

Türkiye, Lausanne'da Boğazların kontrolü hakkında alınan kararların değişmesi ve Boğazların kontrolünün tamamen Türkiye'ye bırakılması için 1933'ten itibaren diplomatik girişimlere başladı. Londra'da silahsızlanma üzerine yapılan konferansta ilk olarak Marmara Denizi çevresindeki adaların silahsız bölge statüsünün değiştirilmesini talep etti. Türkiye'nin talebi konferansın amacının dışında olduğu için dikkate alınmadı. Ancak Mussolini'nin On İki Ada'yı silahlandırma kararı şartları değiştirdi. Türkiye taleplerini 1935'te yapılan iki Milletler Cemiyeti

toplantısında ve aynı yıl yapılan Balkan Antantı Konseyi'nde yineledi. Türkiye'nin talepleri İtalya'nın Habeşistan'a yaptığı saldırıdan sonra Kasım 1935'te yapılan Milletler Cemiyeti toplantısında ilk kez dikkate alınacaktı. Yabancı basın da Lausanne'daki şartların artık değiştiğini, mevcut durumun sürdürülebilir olmadığını ve Boğazların kontrolünün Türkiye'ye bırakılma zamanının geldiğini dillendirmeye başlamıştı (Zhikova, 1976: 64-66).

1936 yılı genel olarak revizyonist ülkelerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmaların tekrardan gözden geçirilmesi için daha kararlı adımlar attıkları bir dönemdi. 1935 başlarında Hitler, askerlerini Versailles antlaşmasında alınan karar sonucunda silahsızlandırılmış olan Ren Bölgesine sokacağını ilan etti. Türkiye de bu dönemde İngiltere'yi Boğazlar konusunda sıkıştırmaya başladı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1935 Mart'ında İngiltere Büyükelçisi Percy Loraine'le yaptığı bir görüşmede Türkiye'nin Boğazlar konusunda tek başına hareket edebileceğini ama başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelerin de onayıyla Boğazların Türkiye'ye bırakılmasını istediğini belirtti. Aras, Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmalarda da 1923'teki siyasi koşulların artık değiştiğini ve Boğazların uluslararası hukuk çerçevesinde Türkiye'nin kontrolüne devredilmesini istediklerini belirtmiştir (Sönmezoğlu, 2015: 367-368).

Türkiye, 10 Nisan 1936'da Boğazlardaki şartların değiştirilmesi üzerine Lausanne'a taraf ülkelere konferans çağrısı yaptı. Türkiye'nin temel iddiası silahlanmanın hız kazanması yüzünden Akdeniz'deki barışın tehlikede olduğu denizden gelecek tehditlere karşı Çanakkale Boğazı'nın savaşa hazır bir duruma getirilmesi gerektiğiydi. Lausanne'da büyük devletler Boğazların güvenliğini garanti etmişti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline sessiz kalan Milletler Cemiyeti'nin Boğazları korumakta ne kadar başarılı olacağı şüpheliydi. Lausanne'da alınan karar tüm dünyanın "silahsızlanma" konseptine uygun hareket etmesi durumunda işe yarayabilecek bir uygulamaydı. Bazı ülkeler silahsızlanma kaidesine uymadan hareket ederken diğer ülkelerin bu kaideye sadık kalması dünya barışını, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçten çok daha kötü bir şekilde tehdit eden bir uygulamaydı. Bunun yanı sıra Boğazların güvenliğini garanti eden ülkelere biri olan İtalya'nın artık saldırgan bir konumda olması verilen teminatı geçersiz kılıyordu (A.g.e.: 319). Boğazların savunulması üzerine verilen teminat İngiltere'yi

yükümlülük altına sokmaktaydı ve İngiltere olası bir krizde uluslararası hukuka göre müdahale etmek zorunda kalacaktı. Türkiye'nin "şüpheli ülke" konumundan İngiltere'nin dostu konumuna geçmesi Boğazları doğrudan kontrol etme gerekliliğini de ortadan kaldırmıştı. Yani bir anlamda mevcut koşullar bir İngiltere projesi olan Boğazlar Komisyonu'nu gereksiz kılmaktaydı.

Türkiye'nin Montreux çağrısı yapmasının ardında İngiltere'nin ve SSCB'nin büyük payı bulunmaktaydı. İngiltere, İtalya'nın yarattığı güvensizlik ortamıyla ikna edilmişti. Türkiye'yi revizyonist ülkelere karşı yanına çekmek isteyen İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan antlaşmaların değiştirilmesine karşı olsa da¹⁸ Birinci Dünya Savaşı mağlubu revizyonist ülkelerin gizlice silahlanmakta olduğunu bildiğinden Türkiye'nin isteğine karşı çıkmamıştı. Lausanne'ın uluslararası bir toplantıyla revize edilecek olması, Versailles Antlaşması'nın Almanya tarafından uygun zaman kollanarak hiç kimseye haber verilmeden yapılan oldubittilerle tek taraflı olarak değiştirilmesine nazaran çok daha olumlu ve İngiltere'nin revizyonizm karşıtı prensiplerine zarar vermeyecek bir gelişmeydi. Boğazlarda çıkacak bir krize Türkiye'nin hazırlıklı olması ise İngiltere'nin çıkarına uygundu. Çanakkale Boğazı'nın askersiz olması durumunda İngiltere, Boğazı tek başına savunmak durumunda kalabilirdi (Towle, 1981: 123-125).

SSCB, Lausanne'da getirilen bazı koşullardan rahatsızdı ve tartışmanın tekrardan açılması durumunda kendi lehine birtakım değişiklikler yapılabileceğine inanıyordu. Fransa da İngiltere gibi Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların değiştirilmesine karşı olmasına rağmen o tarihlerde Almanya'ya karşı SSCB ile dostluk kurma amacıyla olduğundan SSCB'nin onayladığı bir girişime karşı çıkmak istememişti. Boğazların statüsünün tekrardan gözden geçirilmesine karşı çıkan tek ülke İtalya oldu. Boğazların kontrolünün tamamen Türkiye'ye bırakılması İtalya'nın çıkarlarını hiçbir şekilde tehdit etmese de Habeşistan'ı işgali

¹⁸ Bulgaristan gibi sırf bu sebeple konferansı destekleyen ülkeler vardı. Romanya da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra komşu ülkelere toprak kazanmış bir ülke olarak revizyonizmin başarılı olduğunu görmek istemiyor ve konferansa karşı çıkıyordu. Romanya, Türkiye'nin Romanya sınırlarının değişmezliğini kabul etmesinden sonra gönülsüz bir şekilde Montreux Konferansı'nı destekleyecekti (Sönmezoğlu, 2015: 371).

sonrasında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya uyguladığı ambargoya katılması nedeniyle Türkiye'yi cezalandırmak için görüşmeleri boykot etti ve antlaşmayı imzalamadı (Zhikova, 1976: 67-68).

Montreux'de yapılacak görüşmeler İtalya haricinde Lausanne'a imza atan tüm ülkelerin katılımıyla 22 Haziran 1936'da başladı. Türkiye'nin ana hedefi Boğazlar Komisyonu'nu kaldırmak ve bölgeyi silahlandırmaktı (Oran, 2009: 372-374). Bunun yanı sıra Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Karadeniz'de kalma sürelerini kısıtlayan bir öneriyi de bu toplantıda sundu. İngiltere, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıksa da Boğazlardan geçecek savaş gemilerine sınırlandırma getirilmesi ilkesini onayladı. Karadeniz'e serbestçe geçiş yapabilmek, İngiltere'nin işine geliyor olsa da aynı serbestliğin Akdeniz'e gidecek olan Rus savaş gemileri için de geçerli olması İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olarak değerlendirilmişti (Sönmezoğlu, 2015: 374). SSCB ise Boğazların tekrardan silahlandırılması ve Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması konusunda Türkiye'yi desteklemekteydi. SSCB, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine sınırlandırma getirilmesi talebini destekliyor olsa da Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan sınırsız geçiş hakkına sahip olması taraftarıydı. Fransa, Karadeniz'de kıyısı olmamasına rağmen SSCB ile olan dostlukları uğruna bu öneriyi destekledi. Ancak beklendiği üzere İngiltere bu öneriye karşı çıktı (Towle, 1981: 122-125).

Bu antlaşma, 20 Temmuz 1936'da imzalandığında İngiltere'nin istediği olmuştu. Barış zamanında ticaret gemileri özgürce Boğazlardan geçme hakkına sahip olurken savaş gemileri için tüm ülkelere çeşitli sınırlandırmalar getirildi. Savaş zamanı ise bazı istisnalar haricinde savaş gemilerinin boğazlardan geçişi yasaklandı. Ticaret gemileri savaşa doğrudan etki edecek bir rol üstlenmiyorlarsa Boğazlardan geçebilecekti. SSCB, Türkiye ile olan dostluğuna güvenerek Boğazlardan Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere sınırsız geçiş hakkı, kıyısı olmayan ülkelere ise sınırlı geçiş hakkı talebinde bulunmuştu. Alınan karar SSCB'yi hayal kırıklığına uğrattı ve Türkiye'yle olan dostluğuna gölge düşürdü. SSCB, Montreux'nün imzalanmasından sonra Türkiye ile Boğazların savunulması üzerine bir antlaşma imzalama talebinde bulunsada Türkiye bu talebe olumsuz cevap verdi (Çalış ve Bağcı, 2004: 214-215).

Türkiye, görüşmelerde iki temel hedefine de ulaştı: Antlaşma sonucunda Lausanne'da Türkiye'nin egemenliğini sınırlayan maddeler kaldırıldı, Boğazlar Komisyonu lağvedildi ve Türkiye Boğazları silahlandırma hakkını elde etti. Sonuç itibarıyla Türkiye Boğazlarda yüzde yüz oranında yetkiye sahip değilse bile “yakın bir savaş tehdidi hissetmesi durumunda” sahip olduğu olağanüstü yetkiler inisiyatifi Türkiye'ye bırakılıyordu. Türkiye, on sekiz yıllık bir aradan sonra tekrar Boğazların tam kontrolünü sağladı. Bu yüzden Montreux Sözleşmesi Türkiye'de bir zafer olarak değerlendirildi (Oran, 2009: 381).

3.3.2.4. Nyon Konferansı: 1937

1937 yazında Akdeniz ve Ege Denizi'nde seyreden ticaret gemileri kimliği belirsiz denizaltıların saldırısına uğramaya başlamıştı. Denizaltıların hangi ülkeye ait olduğu hiçbir zaman ispatlanamamış olsa da İspanyol iç savaşına gönderilen Rus lojistik desteğini kesmeye çalışan İtalya'ya ait olduğu, İngiltere istihbarat teşkilatı tarafından biliniyordu. Daha sonra İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano, denizaltıların İtalyan Donanması'na ait olduğunu anılarında itiraf edecekti (Cortada, 1972: 675).

Almanya ve İtalya, İspanyol iç savaşında milliyetçi kanada aktif destek verirken SSCB de cumhuriyetçilere destek vermişti. İngiltere ise tarafsızlığını açıklamıştı. Stalin, Karadeniz'den İspanya'ya denizden silah, mühimmat, gıda, çeşitli malzemeler ve kömür gibi maddeler yollamaktaydı. Askerî malzemeler sadece Sovyet ve İspanyol gemileriyle gönderilirken askerî içeriğe sahip olmayan yükler için diğer ülkelerin bandırasına sahip gemiler de tercih edilebiliyordu (Gretton, 1975: 104-105). 3 Ağustos 1937 tarihinde General Franco, Mussolini'den Stalin'in cumhuriyetçilere yaptığı yardımı kesmesi için yardım istedi. Bu tarihten itibaren Akdeniz'de seyreden ticaret gemileri denizaltılar tarafından saldırıya uğramaya başladı. Franco, sadece Rus ve İspanyol gemilerine karşı yardım isterken Mussolini, İspanya'ya giden diğer ticaret gemilerini de hedef olarak belirlemişti (Mills, 1993: 2-5).

Gemilerden bazıları Türk karasularında veya Türk karasularına çok yakın mesafelerde batırıldığı için bu konu Türkiye için bir güvenlik sorunu haline geldi.

14 Ağustos 1937 tarihinde *Cidua de Cadiz* isimli bir İspanyol gemisi Çanakkale Boğazı'nın girişinde, 18 Ağustos'ta *Armero* isimli bir İspanyol gemisi Bozcaada yakınlarında batırıldı. *Armero*'yu batıran denizaltıda İspanyol milliyetçilerinin bayrağının dalgalandığı tespit edilmiş olsa da denizaltının tipi İspanyol donanmasının envanterinde mevcut değildi. Hamidiye Kruvazörü, denizaltının peşine düşmüş ancak denizaltı su altına dalarak izini kaybettirmişti. Ayrıca bir Fransa yolcu gemisi 29 Ağustos'ta kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından Çanakkale Boğazı'nda ve Ege Denizi'nde takip edilmişti (Güçlü, 2002: 55-56).

Türkiye, İtalya'nın Habeşistan'a saldırmadan önce On İki Ada'yı tahkim etmesinden son derece rahatsız olmuştu. Ege'de faaliyet gösteren denizaltıların da On İki Ada'da üslendiği düşünülmekteydi. Tahkimatlar tamamlandıktan sonra İtalyan Donanması'nın Ege'de aktif olarak faaliyete geçmesi Türkiye'nin en büyük korkularından biriydi. Denizaltı faaliyeti korkulanın gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Donanma üslerinin yanı sıra İtalyanlar, Mayıs 1937'de Kos Adası'nın yakınlarında bulunan Leros Adası'nda yaptıkları havaalanının inşaatını tamamlamıştı. Savaş gemilerinin yanı sıra İtalyan savaş uçaklarının Ege'de faaliyet gösterebilecek olması, tehdidin boyutunu artırıyordu (A.g.e: 64-65). İtalya'nın gelecekte Türkiye'ye saldırmayacağını bir garantisi yoktu.

Denizaltı saldırıları, Montreux Sözleşmesi'ne açıkça aykırıydı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Montreux Sözleşmesi'ni bahane ederek kimliği belirsiz denizaltıların korsanlık faaliyeti hakkında İngiltere Büyükelçisi Percy Loraine'le görüşerek kaygılarını belirtti. Akdeniz'deki bu durum İngiliz, Fransız ve Rusları da alarma geçirdi. Denizaltıların hangi ülkeye (veya ülkelere) ait olduğunun tespit edilememesi sonunda Fransa nasıl bir yol izleneceğine dair fikir birliğine varılması için 31 Ağustos'ta konferans çağrısında bulundu (A.g.e.: 57).

Fransa başta konferansın sadece Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle sınırlı tutulması gerektiğini tavsiye etse de Hitler'in saldırgan tutumunu dizginlemeye çalışan İngiltere, Almanya'nın da böyle bir konferansa çağırılmasını önermişti (Lammers, 1971: 164-167). Ancak İsviçre'nin Nyon şehrinde düzenlenen toplantıya Almanya, Arnavutluk, İspanya ve İtalya katılmayı reddederken Türkiye'nin çağrısıyla Romanya, SSCB ve Bulgaristan katıldı. İngiltere'nin çağrısıyla Mısır da

konferansa dâhil oldu. SSCB Dışışleri Bakanı Maxim Litvinov, konferansa katılmayı reddeden ülkeleri açıkça korsanlık faaliyetlerini desteklemekle suçladı (Mills, 1993: 11-12).

Konferansta korsanlığa karşı sert kararlar alındı ve 14 Eylül'de imzalanan antlaşmaya göre taraflar saldırıya uğrayan bir ticaret gemisinin yakınında bulunan denizaltılara teslim ol çağrısında bulunmadan saldırmayı taahhüt ettiler. Fransa ve İngiltere filoları Akdeniz güvenliğini sağlamak için Cebelitarık'tan Çanakkale Boğazı'na uzanan bir bölgede devriye gezecekti. Nyon Konferansı'ndan yedi gün sonra Cenevre'de toplanan taraflar denizaltılar için alınan kararı uçaklar ve savaş gemilerini kapsayacak şekilde genişlettiler. Almanya ve İtalya, başta konferansı ciddiye almayarak katılmama kararı almış olsalar da konferanstan çıkan kararlardan tedirgin olmuş hem Almanya hem de İtalya konferansta alınan kararlara uyacaklarını belirtmişlerdir (Cortada, 1972: 681-683).

Türkiye iki antlaşmayı da imzalayarak statükocu bloğun tarafı ve kolektif güvenlik sisteminin savunucusu olduğunun altını bir kez daha çizmiştir. Dışışleri Bakanı Aras, konferansın sonucundan oldukça memnun olduklarını belirterek konferansı statükocu ülkelerin zaferi ve İtalya'nın yenilgisi olarak tanımlamıştır. Nitekim Türkiye tarafından, İngiltere ve Fransa savaş gemilerinin Türkiye kıyılarının güvenliğini sağlayacak olması memnuniyetle karşılanmıştı (Güçlü, 2002: 62-65, 67).

Konferans, Türkiye'nin iç siyasetinde bazı görüş ayrılıklarına da sebep olmuştu. Atatürk, İtalya'nın giderek artan saldırganlığını Türkiye'nin karşısındaki en büyük tehdit olarak değerlendiriyor ve buna önlem olarak mutlaka İngiltere ile işbirliği yapılması gerektiğini savunuyordu. İngiltere ve Fransa'yla işbirliği kararı Atatürk'ün ısrarıyla alınmıştı. İsmet Paşa ise İngiltere'nin ve Fransa'nın Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerine karşı Türkiye'nin limanlarını kullanmaları fikrine karşı çıkıyordu. İngiltere ve Fransa'yla iş birliğine gidilmesi sonucunda İtalya ve Almanya'nın düşmanlığı kazanılabilirdi. Atatürk, konferansın sonucunu çok iyi olarak değerlendirirken İnönü ise riskli olarak değerlendirmekteydi (A.g.e.: 53, 64-65).

İngiltere, Nyon'da İtalya ve Almanya'nın saldırgan eylemlerine karşı sessiz kalma tutumunu terk ederek denizaltı faaliyetlerinin devam etmesi durumunda güç kullanacağını beyan etmesi, İngiltere'nin denizaltı savaşı konusunda İtalya'ya karşı yaptırımında bulunmamış olsa bile güç kullanacağını açıklaması Atatürk'ün uzun zamandır atılmasını beklediği bir siyasi adımdı. Nitekim Nyon Konferansı'nda alınan kararlar etkili oldu ve İngiltere'nin güç kullanma tehdidi hemen etkisini gösterdi. İngiltere ve Fransa savaş gemileri devriye gezmeye başladıktan sonra denizaltı faaliyeti durdu ve Akdeniz tekrar güvenli bir bölge haline geldi. Başta İngiltere'den sert bir tepki beklemeyen Mussolini de İngiltere'nin kararlı tutumu üzerine Nyon kararları benimsediğini belirterek denizaltılarını çekmesinin yanı sıra Adriyatik Denizi'ni kendi sorumluluk alanı ilan ederek burada savaş gemilerini devriye gezdirdi. Bu durum en azından Mussolini'nin güç gösterisi karşısında geri adım attığının ispatıydı ve tam olarak Türkiye'nin görmek istediği sonuçtu (Gretton, 1975: 110-112; Güçlü, 2002: 66-67). Buna karşın İngiltere, hala İtalya ve Almanya'yı topyekûn karşısına alma taraftarı değildi. Nyon Konferansı'ndan sonra Türkiye 1934'teki Akdeniz Paktı oluşturma talebini tekrar gündeme getirdiyse de İngiltere'den bir kez daha olumsuz yanıt aldı (Barlas, 2005: 463).

Her şeye rağmen alınan iş birliği kararı İngiltere'yi Fransa ile birlikte 1939'da Türkiye ile ittifaka bir adım daha yaklaştırmıştı. Nyon'da alınan kararların uygulanmasıyla ilk kez Türkiye, İngiltere ve Fransa aktif bir şekilde işbirliği içine girdi. Türkiye kadar İngiltere de iki ülke arasındaki işbirliğinden memnundu. İngiltere, Nyon Konferansı'ndan sonra Türkiye'yi Akdeniz güvenliğinin merkezine koyacaktı (Güçlü, 2002: 67). Ayrıca, arka planında revizyonist İtalya'nın bulunduğu öne sürülen Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerini engellemede hegemon devlet İngiltere'nin yaklaşımının; anarşik sistemde egemen ve güçlü devletin güç uygulayarak takındığı realist tutumun sorunları çözmeye ne derece etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

3.3.2.5. 1930'lu Yıllarda Türkiye'nin İngiltere İle Olan Ekonomik İlişkileri

1930'larda Türkiye'nin İngiltere'yle olan ticari ilişkileri, siyasal ilişkilere göre olması gerekenden yavaş gelişmiştir denebilir. Siyasal ilişkilerin aksine ekonomik ilişkilerde Almanya başı çekmekteydi. Türk ekonomisindeki İngiltere varlığı

oldukça zayıftı. 1930'ların ikinci yarısından sonra Türkiye ve İngiltere revizyonist ülkelere karşı işbirliği içine girmeye başladıkça ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için de adımlar atılmaya başlandı (Önsoy, 2012: 102). İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye ihracatının büyük çoğunluğunu Almanya'ya yapıyordu. Ayrıca Almanya sanayi yatırımları konusunda da diğer ülkelerden oldukça öndeydi. Savaş başladığında Türk sanayisinin yüzde sekseni Almanlar tarafından inşa edilmişti (Glasneck, 1970: 72-73).

Türkiye, sömürgesi olmayan Almanya için önemli bir dış yatırım merkezi ve hammadde kaynağıydı. Bu açıdan yapılan antlaşmalar her iki ülke açısından kârlı oluyor, Türk hammaddelerine en yüksek rakamı daima Almanlar veriyordu (A.g.e: 65-66). İngiltere içinse Türkiye'yle ticaret yapmak Almanya kadar kârlı değildi. Bu sebeple Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkelerle rekabetin alevlenmeye başladığı 1930'ların ikinci yarısına kadar düzene girmeyecekti.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Atatürk'ün en hassas olduğu konulardan biri ithalat-ihracat dengesiydi. Almanya ile imzalanan "kliring" (takas)¹⁹ antlaşmasıyla bu denge Almanya nezdinde sağlanmış olsa da İngiltere ile böyle bir antlaşma yapılmamıştı. İngiltere ile ithalat-ihracat dengesinin yakalanamıyor olması Almanya'yı ideal ticari ortak haline getirerek Türkiye'nin eksenini Almanya'ya doğru kaydırmıştı. 1924'te Türkiye, İngiltere'den 18.2 milyon liralık ithalat yapıyor iken yapılan ihracat 12.3 milyon lira idi. 1929 yılına gelindiğinde ise İngiltere'den yapılan ithalat 15.2 milyon liraya, ihracat 7.1 liraya düşmüştü (Uyar, 2007: 150).

İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesiyle birlikte 1930'da Türkiye-İngiltere Ticaret ve Denizcilik Antlaşması imzalandı. Fakat bu antlaşma iki ülke arasındaki ithalat-ihracat dengesizliğini ortadan kaldıramadı (Millman, 1998: 111). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ithalatın hâlâ ihracattan fazla olması sebebiyle antlaşmayı 1935'te yürürlükten kaldırdı. Bu antlaşmanın yerine aynı yıl Ticaret ve Ödemeler

¹⁹ Dış ticarete, iki ülke arasında para kullanılmadan, ihraç edilen malın karşılığında başka bir mal alınarak yapılan ticaret tipi.

Antlaşması imzalandı. Bir sene sonra da Almanya ile olan takas antlaşması İngiltere ile de imzalandı (Güçlü, 2003:168-169).

Kliring Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte İngiltere, Türk piyasasıyla daha yakından ilgilenmeye başladı. İngiltere piyasasının ihtiyaç duyduğu Türk mallarının tespit edilmesi amacıyla 1936'da Türkiye'ye bir araştırma grubunun gönderilmesi kararlaştırıldı. Araştırma heyetinin raporları ve girişimleri sonucunda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler daha da gelişerek yeni ticaret kontratları imzalandı (Uyar, 2007: 84-85).

Karabük'te kurulacak olan fabrika için Alman Krupp firması çok daha kârlı bir öneri sunmuş olsa da siyasi kararlar gereği ihale İngilizlere verildi. 1935'te imzalanan Ticaret ve Ödemeler Antlaşması'ndan sonra da demir yollarının bakımı ve tarımsal alanlara sulama sistemlerinin kurulması ihalesi de İngilizlere verildi. Montreux Sözleşmesi'nden sonra da Çanakkale Boğazı'nın silahlandırılması için İngiltere ile anlaşılmıştı. Bu adımlar ekonomik zararlar göze alınarak İngiltere lehine Türkiye tarafından atılmıştı (Zhikova, 1976: 67-69).

Hitler'in hedeflerine ulaşmasına göz yuman İngilizler, 1938'e kadar Türkiye'deki Almanya'nın ekonomik etkisinden rahatsızlık duymadılar. 1938 öncesindeki finansal girişimler Türkiye ile olan ilişkileri güçlendirmek adına atılan adımlardı. Bu tarihten sonra ise Almanya ile ekonomik rekabete girme kararı alan İngiltere bunun için Türkiye'ye yüklü miktarlarda kredi verecekti (Millman, 1998: 115).

Türkiye'ye gönderilmesine karar verilen yüklü miktarlardaki kredileri İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İngiltere Maliye Bakanlığı gönderilecek olunan yüklü miktardaki krediyi Türkiye'nin geri ödemekte zorlanacağını belirterek verilecek meblağın sınırlı olması taraftarıydı. Dışişleri Bakanlığı ise Almanya'nın mali gelişimi karşısında Türkiye'nin daha fazla Almanya'nın ekonomik etkisine girmesinden ziyade mali kaybı göze alarak İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi taraftarıydı. Buna bağlı olarak Türkiye'yi beş veya on yıl İngiltere'nin yanında tutacak boyutta kredi verilmesini savunuyordu ve mali açıdan yaşanacak gelir kaybının olası bir savaşta Türkiye'nin Almanya'nın

saflarında yer almasından çok daha az zararlı olacağını iddia ediyordu (Karakuş, 2016: 156-158).

O tarihlerde İngiltere’de birbirinden farklı iki değişik görüş bulunmaktaydı. Bir grup mali gücü olabildiğince elde tutarak savaşa hazır olmayı savunurken diğer bir grup diğer ülkelere mali yardımda bulunarak müttefik çoğaltma taraftarıydı. Mevzubahis Türkiye olduğunda hükümetin hemen hemen tamamı Türkiye’ye yüklü miktarda kredi gönderilmesi konusunda hemfikirdi. Ankara’daki büyükelçi Percy Loraine’in de tavsiyeleri bu yöneydi. Londra’ya İngiltere’den Türkiye’ye ekonomik yardım gelmesi durumunda Almanya’dan uzaklaşarak İngiltere’ye yaklaşacağını belirtiyordu. Loraine’in Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Aras’tan aldığı bilgi bu yöneydi (A.g.e.: 158-159).

Dışişleri Bakanı Halifax’ın konu hakkındaki düşüncesi de aynı yöneydi. Verilen kredinin etkisi uzun vadede kendini göstereceği için silahlanma için 6 milyon Sterlin, sanayi faaliyetleri için de 10 milyon Sterlin olmak üzere on yıllık kredinin Türkiye’ye verilmesi taraftarıydı. Halifax, Türkiye’deki Atatürk gibi mevcut siyasi aktörlerin İngiltere yanlısı olduklarını ancak bu karar alıcıların ölümsüz olmadıklarını ve zaman içinde yerlerini alacak olan yeni karar alıcıların Almanya taraftarı olabileceklerini düşünmüştü. Nitekim Türkiye ile İngiltere arasında bir dostluk geleneği oluşturulması taraftarıydı. Ancak bu girişim uzun süreli yatırım gerektiren bir işti. Bundan dolayı Türkiye’nin uzun vadede İngiltere desteğini hissetmesi gerekiyordu (A.g.e.: 159-161).

Türkiye’ye verilecek olan yüklü miktarlardaki kredinin tartışıldığı günlerde Atatürk’ün sağlığının kötüye gitmesi Halifax’ı ve genel olarak İngiltere’yi kaygılandırmıştı. Atatürk, İngiltere gibi statükocu politika izleyen bir yöneticiydi ancak halefinin aynı politikaya devam edip etmeyeceği muammaydı. İngilizler, İsmet İnönü veya Fevzi Çakmak’ın Atatürk’ün yerini alacağını düşünüyordu ancak bu iki isim hakkında bir takım şüpheleri vardı. Özellikle Fevzi Çakmak, Almanya hayranlığıyla ön plana çıkan bir kişiydi. Atatürk’ün ölümünün Türkiye-İngiltere ilişkilerini başka bir boyuta taşıma ihtimalinden dolayı İngilizler Atatürk’ün sağlık durumunu yakından takip ediyordu (Millman, 1998: 121-125). Halifax’ın amacı

Atatürk'ten sonra da başa kim geçerse geçsin ilişkileri sarsılmayacak bir konuma getirmektir.

İngilizlerin kaygılandığı bir başka konu ise Almanların Fevzi Çakmak gibi Almanya taraftarı Türkleri kendi tarafına çekmek için gösterdikleri çabalardı. Naziler iktidara geldikleri andan itibaren Kurtuluş Savaşı'na övgüler yağdırmış ve Hitler ile Atatürk arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardı. Almanya ile Türkiye'nin ortak bir kaderi paylaşıyor olması Almanlara İngilizlerin kullanamayacağı bir silah olan propagandayı sunuyordu. Almanların "ortak geçmiş" temelli yaptıkları propaganda da İngiltere doğal olarak "ortak düşman" pozisyonuna indirgenmekteydi ve İngilizlerin karşı-propaganda olarak kullanabilecekleri bir "tarihi dostluk" temalı enstrümanları yoktu (Glasneck, 1970: 9-11). Almanlar Türkiye'de hem propaganda hem de ekonomi alanında pozisyonlarını sağlamlaştırırken İngilizler için Türk dostluğunu kazanmanın tek yolu ekonomik alandı. Bu sebepten bu alandaki faaliyetlerin çok güçlü ve uzun vadeli olması gerekiyordu.

Nitekim 27 Mayıs 1938 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında 10 milyon sterlinlik ticari ve 6 milyon sterlinlik silahlanma kredisi için antlaşma imzalanacaktı. Verilen yüklü miktarlardaki krediler Türkiye'nin ekseninin belirgin bir şekilde İngiltere tarafına kaymasıyla sonuçlandı (Graves, 1999: 160). Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras *TheNew York Times*'a verdiği röportajda "İngiltere gerçek bir dost gibi bize güvendi ve inancı olduğunu gösterdi. Bu inancın boş yere olmadığını İngiltere'ye göstereceğiz." dedi (Karakuş, 2016: 189-190). Vaat edilen yardımlar hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirilmeyecek olsa da o dönem için iki ülke ilişkilerini önemli bir boyuta taşımıştı.

3.4. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakının Kurulma Süreci: 1939

1939 yılına gelindiğinde birçok devlet İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kesin gözüyle bakmaktaydı. İngiltere, bu tarihte Hitler'in güç kullanmadan durdurulamayacağına kanaat getirecek ve dış politikadaki adımlarını buna göre atmaya başlayacaktı. Bu doğrultuda artık Türkiye ile ittifak kurulmamasında

herhangi bir sebep kalmamıştı. Türkiye'nin uzun zamandan beri kurulmasını istediği ittifak İngiltere'nin dış politika tarzını değiştirmesiyle 1939'da kurulacaktı.

3.4.1. İngiltere'nin Türkiye ile İttifak Kararı Alması

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali İngiltere için bardağı taşıran son damla olmuştu. İngiltere, bu tarihten sonra İtalya ve Almanya'nın saldırgan eylemlerine göz yummayacaktı. 17 Nisan 1939'da İngiltere İmparatorluk Savunma Komitesi'nin yaptığı Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan düzenin kesin olarak değiştiği kabul edilerek Almanya ve İtalya'ya müdahale edilmezse Avrupa'nın baskın güçleri haline geleceği kararına varıldı (Atabey, 2014: 38). Bu toplantıdan sonra İngiltere "yatıştırma" politikasını terk ederek "garanti verme" politikasına geçecekti. İngiltere, bu tarihten önce Almanya'nın istediklerini elde etmesine göz yumarak "yatıştırmaya" çalışıyordu. Bu tarihten sonra ise Polonya gibi güçsüz ülkelere, Almanya ve İtalya gibi saldırgan ülkelerin saldırısına uğramaları durumunda savaşa girme garantisi verecekti. Toplantıda İtalya ve Almanya'nın doğrudan askerî müdahale veya dolaylı olarak ekonomik sızma ve ulusal ayrılık yaratma yoluyla hedeflerine ulaşmaya çalıştığı hususunda fikir birliğine varıldı (Güçlü, 2003: 179).

Türkiye'nin kesin olarak İngiltere tarafına geçmesi İtalya'nın Arnavutluk'u işgaliyle gerçekleşti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Türkiye'yi rahatsız etse de Türkiye'nin ilgi alanına girmeyen bölgedeki faaliyetler büyük bir sorun olarak değerlendirilmemişti. Tam tersine İtalya'nın enerjisini Afrika'ya odaklaması Türkiye-İtalyan ilişkilerindeki gerginliği bir nebze azaltmıştı. Ancak Balkanlar Türkiye'nin yumuşak karnıydı. Genel kanı Arnavutluk'un bir köprübaşı olduğu ve Mussolini'nin Arnavutluk'la yetinmeyeceği üzerineydi. Mussolini'nin Türkiye'yi hedef alıp almayacağı kesin olmamakla birlikte Bulgaristan üzerinden Trakya'ya bir İtalyan saldırısı beklenmekteydi (Millman, 1996: 43).

Mussolini eskiden Venedik topraklarının parçası olan Arnavutluk'un tarihsel olarak İtalya'nın parçası olduğunu iddia ediyordu (A.g.e.: 45). Türkiye içinse böyle bir iddiası yoktu. İngiltere, Türkiye'yi Polonya gibi yakın zamanda saldırıya uğrama tehdidi altında bir ülke olarak görmüyordu. Ancak Türkiye, Almanya'nın ekonomik sızma ve propaganda yoluyla kendi tarafına çekmek istediği bir ülkediydi. İtalya'nın

1928'de Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir Balkan birliği kurma girişimi olmuştu. İngiltere, Türkiye'nin İtalyan etkisine gireceğine ihtimal vermezken Almanya etkisine girmesini ihtimal dâhilinde değerlendirmiyorlardı. Türkiye'nin coğrafi konumu gereği revizyonist kampa geçmesine İngiltere göz yumamazdı. Nitekim İngiltere Türkiye'nin ittifak çağrılarına geç de olsa olumlu cevap verecekti. Türkiye, İtalya tehdidinden dolayı İngiltere'yle ittifak kurmak isterken İngiltere'nin Türkiye'ye yaklaşma sebebi Almanya olmuştu (Millman, 1998: 275-280).

Türkiye'nin limanları olası bir savaş durumunda İngiltere için potansiyel bir üs vazifesi görmekteydi. Bu açıdan Türkiye, İngiltere'nin ittifak kurmak istediği önemli bir ülkeydi (A.g.e.: 22). Türkiye jeopolitik konumu bakımından İngiltere için Doğu Akdeniz'deki en önemli ülke konumundaydı. İngiltere, Türkiye'nin coğrafi konumu sayesinde Akdeniz'deki askerî konumunu güçlendirebilir ve diğer Balkan ülkeleri ile olan güçlü ilişkileri sayesinde Türkiye üzerinden diğer Balkan ülkelerini kendi tarafına çekebilirdi. Türkiye, İngiltere'nin çok önceden üstlenmesi gereken "ağabey" rolünü kendisi üstlenerek daha önceleri önyak olduğu Balkan Paketi ile İngiltere'nin 1939'da kurmak istediği ittifaklar zincirinin ön hazırlıklarını gerçekleştirmişti. İngiltere, Türkiye ile yapılacak bir ittifakın diğer Balkan ülkeleri tarafından da yapılacağını tahmin ediyordu (Soysal, 1982: 374-375).

3.4.2. Hatay Sorununun Çözülmesinde Türkiye'nin Tutumu

Hatay meselesi, Türkiye'nin revizyonist ülkelerle ortak paydada bulunduğu istisnai konulardan biriydi. Hatay da Musul gibi Mondros Mütarekesi yapıldığında işgal edilmemiş bölgelerdendi. İngiltere güçleri İskenderun'a ulaşmışlardı ancak Hatay hâlâ Osmanlıların elindeydi. İngilizler Musul gibi Hatay'ı da Mondros Ateşkesi'nin 7. maddesine dayanarak işgal etmişler ve daha sonra Fransa mandasına bırakmışlardı (Oran, 2009: 280-281). Milli Mücadele esnasında Türk tarafı, Fransa'yla erken bir barış yapma pahasına Hatay'ın Suriye tarafında kalmasına göz yummuş meselenin savaştan sonra çözülmesine karar vermişti. Mesele Lausanne'da çözülmemişti. Hatay, Suriye'ye de bağlanmamış; Fransa mandasında özel bir yönetim olarak kalmıştı (Soysal, 1985: 79-80).

Hatay sorunu görünüşte Türkiye'nin Fransa ile olan bir meselesi gibi görünse de İngiltere'nin, Fransa ile ittifak halinde olması sebebiyle Hatay ile alakalı meseleler

İngiltere'yi de alâkadar ediyordu. İngiltere, mutlaka Fransa'nın da ittifakın içinde olmasını istiyordu ancak Hatay sorunu çözülmeyen Türkiye'nin Fransa'yla bir ittifaka girmesi mümkün değildi. Türkiye, İngiltere ile ittifaka hayır demediyse de Fransa'nın da ittifaka dâhil olması için Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasını şart koşmaktaydı. Hatay sorunu, Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı'nın Ekim 1939 gibi geç bir tarihte gerçekleşmesinin sebeplerinden biriydi (Güçlü, 2003: 185-186).

Fransa, Suriye'deki topraklarını daha iyi yönetebilmek için parça parça bölgelere ayırmıştı. Ancak Arap milliyetçilerinin çıkardığı isyanlar sonucunda bölgeyi daha iyi yönetebilmek için Ocak 1925'te tüm Suriye'yi bir çatı altında birleştirme kararı almıştı. Bu karar doğrultusunda Fransa, Hatay'ın Suriye'ye dâhil olduğunu ilan etti. Arapları memnun etmek için alınan bu karar gerek Hatay'daki Türkleri gerekse Türkiye'yi son derece rahatsız etti ve Hatay'da olayların çıkmasına neden oldu. Bu olaylar 30 Mayıs 1926'da imzalanan Türkiye-Fransa sözleşmesiyle beraber son buldu (Soysal, 1985: 80-83).

Hatay'ın bağımsızlığını kazanması 1936'da Fransa'nın Suriye'deki manda rejimini sona erdirmeye karar verdikten sonra gerçekleşti. 1932'de İngiltere'nin Irak mandasını sona erdirmesi Suriye Araplarını da etkiledi ve Fransa'nın sosyalist lideri Léon Blum, Fransa'ya düşmanca duygular besleyen bir halkı zorla yönetmek yerine Suriye'ye bağımsızlığını vererek ittifak yapmayı daha uygun buldu (Sönmezöglü, 2015: 350). Suriye üzerindeki mandanın ortadan kaldırılması Hatay'ın Suriye'ye katılma ihtimalini doğurdu. Bu durum Türkiye'nin ve Hataylı Türklerin tepkisi çekti. İngiltere bu durumda Türkiye'nin tarafını tutarak Hatay'ın Suriye'ye dâhil edilmesine karşı çıktı (Atabey, 2015: 194-195). Suriye'deki mandanın kaldırılması tartışılırken Milletler Cemiyeti Hatay sorununa da el atarak bölgeye gözlemci göndermişlerdi. Hatay'a giden gözlemci Sandler'in cemiyete 1937'de sunduğu rapor sonucunda Hatay'ın içişlerinde özgür olması, dışişlerinde ise Suriye'ye bağlı olmasını önerecek ve bu öneri Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilecek ve alınan bu karar Fransa tarafından da kabul görecekti (Sönmezöglü, 2015: 384-385).

Milletler Cemiyeti ve Fransa'nın tek taraflı almış oldukları bu kararlar neticesinde Hatay'daki siyasi durum 1937'de tekrar gerginleşmişti. 1938'de yapılacak olan seçimleri düzenlemek için Hatay'a giden Fransa görevlileri Türklerin tepkisini

çekmiş ve kısa süre içinde Türkiye'nin Hatay sınırına 30.000 asker yığmasına sebep olacak boyutta olaylar çıkmıştı (Soysal, 1985: 96). Fransa'nın çıkan krizde geri adım atma niyeti yoksa da İngiltere'nin araya girmesiyle Fransa Türkiye'nin şartlarını kabul edecekti. İngiltere'nin Akdeniz'de Türkiye ile ittifak yapma çabaları burada da kendini göstermiş, İngiltere Türkiye'nin tarafını tutarak Fransa'ya geri adım atması için baskı yapmıştır (Atabey, 2015: 195-197).

Bu gelişmeleri Hatay'ın bağımsızlığını elde etmesi izleyecekti. 24 Ağustos 1938'de yapılan seçimde bağımsız Hatay'ın ilk hükümeti kuruldu. Meclis çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bu hükümet en kısa sürede Türkiye'ye bağlanma niyetindeydi. 1939'da mecliste yapılan oylama sonucunda hükümet Türkiye'ye katılma kararı aldı (A.g.e.: 197-198). Bu sonuca varılmasında uygun ortamı hazırlayan taraf bir kez daha İngiltere olmuştu. Avrupa'nın hızla savaşa doğru gittiği 1939 ortamında İngiltere hızlı bir şekilde Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı'nı kurma peşindeydi ve bu sebepten aradaki pürüzleri en kısa sürede çözmek için elinden geleni yapmıştı (Soysal, 1985: 105-109). İngiltere'nin Fransa üzerinde yaptığı baskı bir kez daha kendini gösterecek ve Fransa geri adım atarak Hatay'ın Türkiye'ye verilmesini kabul edecekti (Atabey, 2015: 199-201). Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra üçlü ittifakın kurulmasına yoğunlaşılacaktı²⁰.

3.4.3. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakının Kurulması

İngiltere, Türkiye ile ittifak kurmaya karar verdikten sonra Türkiye'ye niyetini belirten bir muhtıra gönderdi. 13 Nisan 1939 tarihinde gönderilen bu muhtırada İngiltere, Mihver ülkelerinin Avrupa'yı hâkimiyeti altına almak niyetinde olduğunu kabul ettiğini belirtmişti. Muhtırada ayrıca İtalya'nın doğrudan veya dolaylı bir tehdidine karşı Türkiye'ye yardım etmek niyetinde olunduğu ve olası bir savaş durumunda Türkiye'nin de İngiltere'ye yardım etmesi gerektiği belirtilmişti (Soysal, 1982: 374-375). Bunun yanı sıra olası bir Almanya'nın saldırısı ihtimaline karşılık Fransa'yla birlikte Romanya ve Polonya'ya garanti verilmesinin

²⁰ İngiltere'nin baskısının yanı sıra Fransa Genelkurmayı'nın hükümete yaptığı baskının da önemli etkisi olmuştu. Fransa Ordusu Türkiye ile yapılacak bir ittifakı Hatay'dan çok daha önemli olarak nitelendirmekteydi (Oran, 2009: 290).

düşünüldüğü belirtilmiş ve Türkiye'nin böyle bir güvenceye katılmak isteyip istemediği sorulmuştu. Aynı gün Fransa Büyükelçisi Massigli de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioglu'nu telefonla arayarak İngiltere önerilerini kendilerinin de onayladığını belirtmişti (Zhikova, 1976: 190-193).

Muhtıranın Türk Hükümeti'nin eline ulaştığı gün İsmet İnönü hükümet üyeleriyle bir toplantı düzenleyip önerileri değerlendirdi. İngilizlerin teklifi Türk yöneticilerinin uzun zamandır beklediği bir gelişmeydi (Atabey, 2014: 42-44). Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 13 Nisan tarihinde İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine verdiği cevapta Yunanistan, Polonya ve Romanya gibi ülkelere garanti verilmesi ve gerekli olduğunda İngiltere'nin yanında savaşa girilmesi fikrine olumlu yaklaşıldığını ama tasarının önce TBMM tarafından onaylanması gerektiğini belirtti. 15 Nisan tarihinde de İngiltere Büyükelçiliğine sunulan resmi yazıda gönderilecek olan yardımın önceden saptanması talep edildi. Bunun yanı sıra Türk tarafı, SSCB ile yapılan antlaşma gereği, İngiltere ve Fransa ile ittifaka girmeden önce SSCB'nin onayının alınması gerektiğini ve böyle bir girişim hakkında SSCB'nin takınacağı tutumun mutlaka bilinmesi gerektiği belirtmişti. Bundan sonraki aşama TBMM'ye sunulacak olan ittifak şartlarının görüşülmesiydi (Soysal, 1982: 375-378).

İngiltere, kesin bir cevap gelmemiş olsa da Türkiye'nin olumlu tavrını yeterli bularak Türkiye'nin iştirakını beklemeden Romanya ve Polonya'ya olası bir saldırıda destek garantisi verdi. İngiltere ve Fransa'nın Romanya'ya yardım gönderebilmesinin tek yolu Boğazlardan geçmekteydi ve bunun için de Türkiye'nin izni gerekiyordu. Romanya'ya verilen garanti Türkiye'nin İngiltere ile işbirliği yapacağı varsayımına dayanıyordu (Güçlü, 2003: 181).

Türkiye'nin dış politikada izlediği yol denge politikası üzerine kuruluydu. İngiltere ile ittifak arayışına girmesi rekabetten değil, İtalya'nın yarattığı güvenlik sorunundan kaynaklıydı. Türkiye'nin istediği en son şey Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi kendisini geniş çaplı bir savaşın içinde bulmaktı. Bu sebeple İngiltere'ye Mihver ülkelerini kaygılandırmadan yaklaşmaya çalışacaktı (Millman, 1998: 10-11). Türkiye'nin talebiyle ittifak görüşmeleri gizli yürütülmüştü. Bir ay kadar süren görüşmeler İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen ile Saraçoğlu

arasında gerçekleşmiş; bu süreçte Fransa Büyükelçisi Massigli ile de temasa geçilerek görüşmeler hakkında bilgi verilmişti (Atabey, 2014: 46-47).

Görüşmeler esnasında Türkiye'yi en çok zorlayan konu Türkiye'nin hangi şartlar altında savaşa girmekle yükümlü olduğuydu. Balkan Paktı hükümleri, sadece Bulgaristan'ın antlaşmaya imza atan taraflardan birine savaş ilan etmesi durumunda savaşa girmeyi zorunlu kılıyordu. İngiltere Balkanların Mihver saldırısına uğraması durumunda Türkiye'nin savaşa girmesini talep ederken Türkiye, Balkan Paktı'nın hükümleri dışında Balkan ülkeleriyle ilgili yeni bir yükümlülük altına girmek istemiyordu. Bunun dışında yardımlaşma konusunda Türk tarafı olumsuz bir tutum sergilemedi. İngiltere, Türkiye'yi kaybetmemek uğruna Balkanlardaki askeri yükümlülüklerin sınırlılığını kabul etti (Millman, 1996: 494-495).

Gizli görüşmelerden sonra 12 Mayıs 1939'da yapılan Türkiye-İngiltere Ortak Deklarasyonu'nda iki ülke Akdeniz ve Balkanların güvenliği konusunda işbirliği kararı aldıklarını ilan etti. Deklarasyonun hiçbir ülkeyi hedef almadığının altı açık bir şekilde çizilmişti. Deklarasyonda Akdeniz'de bir savaşın başlaması halinde iki ülkenin birbirlerine ellerinden gelen yardım ve desteği sağlayacakları belirtilmiş buna karşı Balkanlarda Türkiye'nin nasıl bir rol oynayacağı belirtilmemiş bu konu hakkındaki görüşmelerin ise devam ettiği açıklanmıştı (Atabey, 2014: 55-57). Türkiye, SSCB'nin Balkanlar konusunda onayını almadan böyle bir yükümlülük altına girmek istememekteydi. Deklarasyon bu haliyle İtalya'nın Akdeniz'de bir savaş çıkartmasına karşı alınmış bir önlem gibi görünüyordu (Zhikova, 1976: 220). Bu deklarasyonla Türkiye olası bir İtalyan saldırısına karşı İngiltere desteğini elde etmiş olsa da Balkanlar sorunu halledilmesi gereken bir konuydu.

Türkiye-İngiltere Ortak Deklarasyonu'yla birlikte Türkiye dış politikadaki tarafsızlık ilkesini bozmuş oluyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın daha sonra yaptığı resmi açıklamada Türkiye'nin böyle bir yol izlemesinde Almanya'nın Romanya'ya zorla dayattığı ekonomi antlaşmayla İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin yattığı ve Mihver ülkelerinin Balkanlardaki eylemleri sonucunda Türkiye'nin tarafsız kalamayacağı belirtilmekteydi. Bu hamle ile Türkiye demokrasiler cephesinde yer aldığını ilan ediyordu (Soysal, 1982: 384-385).

Almanya ve İtalya'nın, Türkiye-İngiltere Deklarasyonu'na tepkisi beklendiği üzere sert oldu. Jeopolitik konumuyla Türkiye, İngiltere kadar Almanya için de önemliydi. Hitler, Türkiye'nin en kötü ihtimalle tarafsız kalmasını istiyordu. Deklarasyondan sonra Almanya ekonomik nüfuzunu kullanarak Türkiye'yi tehdit etmiş olsa da Türkiye'nin İngiltere safına geçmemesi için herhangi bir yaptırımında bulunmamıştı (Zhikova, 1976: 215). İtalya, Türkiye'den ziyade İngiltere'yi sıkıştırmış ve açıklama beklemişti. Deklarasyon Almanya ve İtalya tarafından bir kuşatma girişimi olarak algılandı ve on gün sonra 22 Mayıs'ta iki ülke ittifak antlaşması imzalayarak bu deklarasyona tepkilerini gösterdi (Soysal, 1982: 389-391).

12 Mayıs Deklarasyonu'ndan sonra Türkiye ile İngiltere ittifak görüşmeleri başladı. Görüşmelerin en sorunlu kısımları Türkiye'nin bir savaş durumunda hangi şartlarda savaşa iştirak edeceği ve Balkanlar ile Yunanistan'a yardım göndereceğiyle alakalı kısımlardı. İngiltere ve Fransa'nın verdiği garantiler ve talep ettikleri yükümlülükler Türkiye kadar diğer Balkan Paktı ülkelerini de kaygılandırıyordu. Özellikle Romanya, İngilizlerle yapılacak bir işbirliğinin Almanya'nın ve Macaristan gibi Almanya ile işbirliği halinde olan bölgedeki diğer revizyonist ülkelerin tepkisini çekeceğini düşünüyordu. Görüşmeler devam ederken 12 Haziran'da Romanya Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu Ankara'ya gelerek İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen 'le görüştü. Gafencu, Türkiye ve İngiltere'nin Balkanların güvenliği için verdiği garantilerle alakalı altıncı maddesinin gizli tutulmasını talep etti. Gafencu'nun taleplerini dikkate alan İngiltere altıncı maddeyi antlaşmaya dâhil etmeme kararı aldı (Güçlü, 2003: 182-183). Hatay meselesinin 23 Haziran'da çözülmesiyle birlikte Fransa görüşmelerin üçlü gerçekleşmesini talep etti ve bu talep taraflarca kabul edildi (Atabey, 2014: 80).

Türk tarafı İngiltere malî ve askerî yardımını Almanya'nın ekonomik etkisinden kurtulmak için bir gereklilik olarak İngiltere'ye bildirmiştir. İngiltere ile olan görüşmelerden rahatsız olan Almanya göndermekte olduğu savaş malzemesini durdurmuş ve vaat ettiği 150 milyon mark tutarındaki kredinin onaylanmasını geciktirmiştir. Görüşmeler esnasında İngiltere'den de avans gelmemişti. Türk yöneticileri, Türkiye'nin durumunun ittifak görüşmeleri öncesine nazaran çok daha kötü olduğunu belirterek askerî ve malî yardım konusunda somut bir adım

atılmadığı takdirde görüşmelere devam edemeyeceklerini bildirdi. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, 29 Haziran'da Türkiye'ye 10 milyon lira tutarında kredi verileceğini bildirdi. Sonuç itibarıyla İngiltere, Türkiye'nin taleplerini kabul etmiş ve yapılacak olan yardımların detayları 19 Ekim'de imzalanacak olan ittifak antlaşmasına eklenmiş olsa da içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan dolayı Türkiye'ye göndereceği yardımları hiçbir zaman tamamlayamamıştır (Millman, 1996: 40-41).

Türkiye, İngiltere ile görüştüğü sırada SSCB ile de görüşmüştür. SSCB başta bir İngiltere-Fransa-Türkiye-Sovyet ittifakına olumlu baktığını belirtse de İngiltere ile anlaşmaya varamamıştı. İngiltere, SSCB'nin Polonya'dan askerlerini geçirme talebine olumlu yanıt vermemişti. Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Ruslar İngiltere'yle anlaşmaktan vazgeçti. SSCB, İngiltere'yle görüştüğü gibi gizli olarak Almanya ile de görüşmekteydi. Müttefiklerle anlaşmaya varılamayacağına kesinleşmesiyle 23 Ağustos'ta Nazi-Sovyet Paktı imzalandı. Antlaşma imzalandığında Müttefikler ile görüşmelerin hala devam ediyor olması İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmelerin bir oyalama taktiği olarak değerlendirilmesine yol açmıştı (Atabey, 2014: 51-54, 87).

Türkler, SSCB'yi Almanya'nın potansiyel düşmanı olarak kabul etmiş ve dış politikasını bu varsayım üzerine kurmuştu (Atabey, 2014: 91-92). SSCB'nin Almanya ile yaptığı saldırmazlık antlaşması Türk dış politikasının hesaplarını altüst etti. SSCB, bu hamle ile Türkiye'nin nezdinde şüpheli ülke durumuna geldi. Almanlarla yaptığı antlaşmaya kadar SSCB Türkiye için dost ülke olarak kabul edilmiş ve kuzeyden gelebilecek potansiyel bir saldırıya karşı hiçbir önlem alınmamıştı. Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı ittifak girişimi İtalya'ya karşı yeterli sayılan bir önlemken olası bir SSCB istilası için yetersizdi. Bunun yanı sıra Türkiye, Balkanlarda yaptığı dış politika manevralarını anti-revizyonist SSCB'nin desteğini alacağını düşünerek yapmıştı. Türk yöneticileri SSCB'nin Almanya tarafına geçmesinden sonra Türkiye'yi Balkanlarda desteklemesini ihtimal dâhilinden çıkardı. Türk karar alıcıları her şeye rağmen İngiltere ile imzalayacakları ittifak antlaşmasına ters düşmeyecek bir SSCB-Türkiye antlaşmasının imzalanabileceği umudunu taşıyarak Sovyet büyükelçisiyle görüşmelere devam etti (Güçlü, 2003: 184).

Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu savaşı başladıktan sonra, 23 Eylül 1939'da SSCB'yi son bir kez daha ikna edebilme ümidiyle Moskova'ya gitti. Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti Almanlar tarafından Türkiye'nin İngiltere saflarından kopartılması için bir fırsat olarak değerlendiriliyordu. Bu amaçla SSCB'ye baskı yaptılar. Almanların talepleri doğrultusunda SSCB İngiltere ve Fransa'ya verilen taahhütleri kaygı verici bulduklarını belirterek Türkiye'den İngiltere ve Fransa'yla ittifak ilişkisi içine girmemesini istedi (Soysal, 1982: 403). Bunun yanı sıra Dışışleri Bakanı Molotov, Montreux'nün SSCB çıkarları doğrultusunda revize edilmesini talep etti. SSCB talepleri Türkiye'nin dış politikasına tamamen tersti ve iki tarafın da uzlaşmaya niyeti yoktu. SSCB, Türklerin tahmin ettiğinden daha ciddi bir şekilde Almanlarla işbirliği içindeydi. Görüşmeler devam ederken Alman Dışışleri Bakanı Ribbentrop, Saraçoğlu'yla bizzat görüşmek için Moskova'ya geldi. Saraçoğlu Moskova ziyaretinde Rusların Almanya'nın saflarından koparılamayacağını anlamıştı. Nitekim 17 Ekim'de görüşmelerden hiçbir sonuç almadan Moskova'dan ayrıldı (Atabey, 2014: 93-97). Bu son gelişmeyle Türkiye'nin SSCB ile işbirliği içine girme ümidi tamamen sona erdi.

Türkiye-SSCB ilişkilerindeki belirsizlik İngiltere ve Fransa ile kurulacak olan ittifakı geciktiren temel unsur olmuştur. Bir İttifak için yapılan görüşmeler tamamlanmış olmasına rağmen Türkiye'nin SSCB'ye son bir şans vermesi üzerine antlaşma metnine imza atılmamıştı (Burçak, 1983: 103). 16 Ekim'de Moskova'daki görüşmelerin sona ermesinden sonra Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı'nın önünde hiçbir engel kalmamıştı. Ankara Antlaşması 19 Ekim'de Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'dan yurda dönmeden imzalandı (Zhikova, 1976: 245).

Yapılan antlaşmada İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin bir Avrupa gücü tarafından saldırıya uğraması durumunda yardım etme sözü verirken İngiltere'nin uzun süren baskılarına rağmen Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın saldırıya uğraması durumunda aynı garantiyi vermeyi kabul etmedi. Türkiye; İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de saldırıya uğraması durumunda savaşı girmeyi taahhüt etmiş, bunun haricindeki bir durumdaysa yanlı bir tarafsızlık sergileyeceğinin sözünü vermişti (Atabey, 2014: 101-106). Bunun yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın, Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantileri tamamlayıcı şekilde bu ülkelerin saldırıya uğraması durumunda

Türkiye de elinden gelen yardımı yapacağını taahhüt etti. Buna karşılık olarak antlaşmaya eklenen gizli bir madde ile İngiltere ve Fransa, savaşın Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarına gelmesi durumunda Türkiye'nin isteği doğrultusunda ve saldırıya uğramasını beklemeden yardım edeceklerini taahhüt etti. Bu maddelerin yanı sıra Türkiye, SSCB ile hiçbir şekilde bir çatışmaya giremeyeceğini belirterek SSCB'nin antlaşma şartları dışında tutulmasını taraflara kabul ettirdi (Millman, 1998: 496-498).

Ankara Antlaşması'yla Türkiye'ye İngiltere ve Fransa tarafından toplamda 43.5 milyon sterlinlik kredi açılmıştır. Sağlanan kredinin faizleri düşük, ödeme koşulları ise uygundu. Kredinin ilk taksiti olan 15 milyon sterlin değerinde 55 ton altın 28 Ocak 1940'da Türk Merkez Bankası'na teslim edildi (Atabey, 2014: 114).

Yapılan antlaşma görünürde Türkiye'nin çıkarınaydı. Taraflar arasındaki denge fazlasıyla gözetilmişti. Türkiye'nin yükümlülükleri İngiltere ve Fransa'ya göre oldukça azdı. Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya saldırmasının Türkiye'yi bağlayan hiçbir tarafı yoktu. İtalya'nın ise böyle bir ittifak karşısında cüretkâr adımlar atamayacağı düşünülüyordu. Türk dış politikasına yön veren karar alıcılar İtalya yüzünden Akdeniz'de savaşa girmeye zorlanacaklarına ihtimal vermiyordu. Ancak Almanların beklenmeyen başarıları savaşın seyrini beklenmedik bir boyuta taşıyacak ve Türkiye'yi savaşa girmekle yükümlü hale getirecekti. Türk yöneticiler bu gelişmeler karşısında antlaşmaya uymak veya uymamak ikileminde kalacaklar ve ikinci seçeneği seçeceklerdi (Millman, 1998: 494-495).

3.4.4. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakının İkinci Dünya Savaşına Etkisi

Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakı, Müttefiklerin savaşta kazandıkları ilk diplomatik zaferdi. Ancak 1939'da Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik etkisi Müttefiklere oranla hala daha çok güçlüydü. Türkiye diplomatik olarak İngiltere'ye yaklaşırken ticari olarak Almanya'yla ilişkilerini devam ettirmekteydi. İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen 'in tabiriyle Türkiye'de Almanya'nın Osmanlı zamanından kalan ekonomik etkisi devam ediyordu ve altyapı, demiryolu ve inşaat gibi konularda Almanya tekeldi. Bu yüzden Türkiye Almanya'nın ekonomik etkisinde kalıyordu. Aynı durum Almanya için de geçerliydi. Türkiye yer altı kaynakları

açısından oldukça zengindi ve Almanya için hayati önemi olan kroma sahipti. Bu sebeple Hitler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla ittifak kurmasına çok sinirlense de Türkiye'yi gözden çıkarmayı göze alamamıştı. Knatchbull-Hugessen, anılarında Atatürk'ün Almanya ile olan ticari ilişkilerin ağırlığını azaltmak yönünde karar aldığını ve İsmet İnönü'nün de aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Ancak büyükelçiye göre Türkiye'deki Almanya ekonomik tekeli kırılmak kolay ve kısa süreli bir iş değildi (Knatchbull-Hugessen, 1949: 145).

Almanya ihtiyacı olan hammaddelere İngiltere gibi sömürgelerinden değil, bağımsız ülkelerden ithalat yoluyla ulaşıyordu. Türkiye, Almanya'nın en önemli krom tedarikçisiydi. İngiltere, Almanya'nın hammaddelere ulaşımının zorluğundan dolayı konvansiyonel savaşın yanı sıra iktisadi savaş yöntemlerine de başvuruyordu. Almanya sanayisi için gerekli olan hammaddenin Almanya'ya ulaşmasına engel olunursa sanayi gerekli olan savaş malzemesini üretmediğinden Almanya'nın savaş makine sanayisinin gücü azalacaktı. İngiltere'nin bu yolda başvurduğu taktik ablukaydı. Savaşın başlamasıyla birlikte Almanya'nın deniz ticareti tamamen sona ermişti. Türkiye'den gelen krom Almanya'ya karadan ulaşabiliyordu ve bu yolu kesmek çok zordu (Önsoy, 2012: 101). İngiltere, krom sevkiyatının kesilmesi için savaşın başında Türkiye ile kurduğu ittifakın yeterli olduğunu düşünse de Türkiye'nin dış politikası sonucu ittifakın bu amaca ulaşmak için işe yarar bir araç olmadığı ortaya çıkmıştı. Türkiye, İngiltere'nin safına geçmesine rağmen Almanya'ya krom satmaya devam etti. İngiltere, savaşın başından itibaren Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını sona erdirmeye çalışmış ancak Almanya yenilgisinin kesinleştiği ve Türkiye'nin baskılara karşı manevra yapabilecek bir alanının kalmadığı 1944 ortaları gibi geç bir zamana kadar ihracatın sonlandırılması hedefine ulaşamamıştı (Deringil, 2015: 164-165). Sevkiyatın sona erdiği tarihte Almanya'nın savaşı kaybetmesinin kesin olduğu ve gönderilecek kromun pek bir işe yaramayacağı göz önünde bulundurulursa İngiltere'nin Türkiye üzerinden Almanya'ya uyguladığı iktisadi harpte başarısız olduğu söylenebilir.

Yapılan antlaşma gereği Türkiye'nin savaşa girmesini gerektiren pek çok gelişme olmuştu. Ancak Türkiye savaşa girmemiş, İngiltere de Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapmamıştı. Krom meselesi İngiltere'nin savaşın ilk yıllarında Türkiye'ye savaşa girmesi için baskı yapmamasının temel sebeplerinden biriydi.

Büyükelçi Knatchbull-Hugessen, Londra'ya gönderdiği raporlarda Türkiye'nin kesinlikle tarafsız kalması gerektiğini belirtmişti (Knatchbull-Hugessen, 1949: 166-167). Almanya'nın Türkiye'yi işgal etmesi durumunda Almanya Türk kromunu Romanya'nın petrol yatakları gibi doğrudan kontrol altına alacaktı. İngiltere, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatına engel olamasa da ihracatın durdurulması için kesintisiz baskı yaparak ve kromun bir kısmını kendisi satın alarak Almanya'ya gönderilen kromun miktarını bir nebze de olsa azaltmaya çalıştı. Fakat Anadolu topraklarının Almanya'nın kontrolüne girmesi demek Türk kromunun da tamamen Almanya'nın eline geçmesi anlamına gelecekti. Bunu önlemenin en iyi yolu Türkiye'nin tarafsız kalmasıydı (Deringil, 2015: 161-165).

Krom meselesinin yanı sıra İngiltere için Türkiye'nin tarafsızlığını değerli kılan diğer bir unsur coğrafi konumuydu. Eğer Almanya Anadolu'yu ele geçirirse Orta Doğu'daki İngiltere topraklarına komşu olacaktı ve Büyükelçi Knatchbull-Hugessen'e göre büyük ihtimalle bu toprakları da ele geçirecekti (Knatchbull-Hugessen, 1949: 172). Yunanistan'ın düşmesi Akdeniz'deki güç dengesini sarsmıştı ancak Türkiye üstlendiği tampon bölge vazifesiyle İngiltere için daha önemli bir jeopolitik konuma sahipti (Tamkin, 2009: 35).

1940 ortalarına kadar Türkiye'nin imzaladığı ittifak antlaşması gereği savaşa girmesini gerektirecek bir gelişme olmadı. Savaş, Türkiye'den uzakta, orta Avrupa'da cereyan ediyordu. Ancak Mussolini'nin 10 Haziran 1940'da Fransa'ya savaş ilan etmesi bu durumu değiştirdi. İtalya'nın savaş ilanı ile birlikte savaş Akdeniz'e de sıçradı. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa Ankara Antlaşması'nın ikinci maddesi gereğince Türkiye'nin savaşa girmesini talep etti. Savaşa dâhil olmak istemeyen Türk tarafı 1925'te dışişlerinde birbirine danışılmadan hareket edilmemesini öngören Rus-Türk Antlaşması'na istinaden SSCB'nin Türkiye'nin savaşa girmesini onaylamadığını bahane ederek savaşa girmeyeceğini açıklamıştır. Bunun yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın göndermeyi taahhüt ettikleri modern savaş gereçlerinin gönderilmediği belirtilmiş ve bu şartlar altında Türkiye'nin savaşa girse bile etkili şekilde varlık gösteremeyeceği iddia edilmişti (Atabey, 2014: 125).

Türk tarafının planı savaşa girmemektir. Fransa gibi Türkiye'nin bir hayli uzağında bulunan bir ülke için bu plan bozulmayacaktı (Millman, 1998: 370-372). Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun öne sürdüğü nedenler Müttefiklerce anlayışla karşılanacaktı. Dışişleri Bakanı Lord Halifax, 11 Temmuz'da Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada Türkiye'nin o tarihte savaşa girmesinin Müttefiklere hiçbir faydasının olmayacağını belirterek Türkiye'nin antlaşma şartlarına uymamasının iki ülke arasındaki dostça ilişkileri zedelemeyeceğinin altını çizdi (Atabey, 2014: 125-126).

İtalya'nın 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırması Türkiye'nin savaşa girme yükümlülüğünü bir kez daha gündeme getirdi. Türkiye, Fransa'ya yardım gönderecek bir konumda değildi ancak yanı başındaki komşusuna yardım gönderebilirdi. Fransa'nın düşmesinden sonra Almanya bariz bir şekilde Avrupa'nın üstün gücü konumuna geldi. Türkiye'nin Yunanistan'ın saldırıya uğramasına tepki olarak savaşa girmesi ülkeyi Almanya için bir hedef haline getirebilirdi (Derinil, 2015: 108-110). Türkiye, o tarihlerde İngiltere ile kurduğu ittifakla hata yapmış gibi gözüküyordu ve Fransa'ya oranla Yunanistan konusunda çok daha hassas olursa da Türkiye'nin İtalya'ya savaş ilan etmesi olası bir Almanya işgaliyle sonuçlanabilirdi. Türkiye Almanya tehdidini göz önünde bulundurarak güvenlik kaygısıyla antlaşmaya uymama kararı aldı. İngilizler, mevcut şartları göz önünde bulundurarak bu kararı da anlayışla karşıladı ve gelecekte Türkiye'nin çok daha etkili olabileceği bir konumda savaşa girme ihtimalini göz önünde bulundurarak Türkiye'ye baskı yapmadı (Millman, 1998: 361-365).

Türkiye pasif bir rol üstlenmesine rağmen Bulgaristan'ı savaştan uzak tutarak o tarihte Müttefiklere yapabileceği en önemli yardımı yapmıştı. İtalya'nın Yunanistan'ı işgali II. Balkan Savaşı'nın intikamını almak için fırsat kollayan Almanya taraftarı Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması için en uygun fırsattı. Türkiye, böyle bir gelişme karşısında Balkan Paketi'ne istinaden tepkisiz kalmayacağını belirterek Bulgaristan'ı uyarılmış ve yapılan uyarı Bulgaristan'ın savaşın dışında kalması için yeterli olmuştu (A.g.e.: 377-378).

Türkiye, Ankara Antlaşması'nın yükümlülüklerini yerine getirmemiş olsa da Almanya'nın tüm Balkanları ele geçirmesinden sonra dâhi antlaşmaya ihanet etmemiş ve İngiltere'yle olan ittifakına bağlı kalmaya devam etmiştir. Türkiye'nin tutumu İngiltere tarafından anlayışla karşılanarak savaştan uzak durması takdir edilmiştir (Atabey, 2014: 127).

İngiltere'nin, Türkiye'nin aktif olarak savaşa dâhil olmasını istemesi İngiltere'nin Kuzey Afrika'daki zaferlerinden sonra gerçekleşecekti. Başbakan Churchill 1942 Kasım'ında Türkiye'nin Müttefikler tarafından donatılmış kırk beş tümeniyle Balkanlara yapılması planlanan çıkartmada Müttefiklere destek olabileceğini belirtmişti. Bunun için Türkiye'nin denizden ve Suriye üzerinden demiryolu ile savaşa hazırlanması bekleniyordu. Afrika'da savaş devam ederken İngilizler Türkiye'yi savaşa hazırlayacak yardımları yapamamış olsalar da Almanların Afrika'da yenilgiye uğratılmasıyla artık Türkiye'ye yardım gönderilebilir ve bu şekilde Türkiye 1943 baharında savaşa girebilecek duruma gelebilirdi. Türkiye'ye yapılacak olan yardımların yanı sıra Churchill bir İngiltere kara ve hava gücünün 1943 baharına kadar Türkiye'de konuşlandırılabilceğini düşünüyordu. Churchill'e göre gereken yardımlar yapılırsa Türkiye kazanılabılırdi ve muhtemelen Türkler de barış müzakerelerinde masada oturmak isterdi (Howard, 1974: 170-171).

Churchill yanılmıştı. Türkiye'nin amacı kazanan tarafta yer almak değil, savaştan uzak durmaktı. İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak, toprak gibi kazanımlar amacıyla değil, ülkenin güvenliğini sağlama amacıyla yapılmıştı. Almanya ve İtalya'nın Türkiye'ye saldırmayacağı kesinleştikten sonra Türkiye'nin ittifaka olan ihtiyacı da ortadan kalkmıştı. Ancak Müttefiklerin yükselişe geçmesiyle birlikte İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi için giderek yoğunlaşan bir baskı kurdu. Türkiye, çeşitli manevralarla savaşın son yılı olan 1945'e kadar İngiltere taleplerine direndi. 1945'e gelindiğinde Türkiye, Müttefikleri karşısına almak veya Almanya'ya savaş ilan etmek ikileminde kaldı ve ikinci seçeneği seçti (Deringil, 2015: 268-270).

1945'e gelindiğinde Almanya'nın yenileceği ve yeni bir dünya düzeninin kurulacağı belliydi. Churchill, Türkiye'nin savaşa dâhil olmaması durumunda

yenidünya düzeninde yer alamayacağını açıkça belirtmişti. Bunun üzerine Türkiye denge politikasını tamamen terk edecek ve Birleşmiş Milletler’de yer almak için 23 Şubat 1945’te Almanya’ya ve Japonya’ya savaş ilan edecekti. Türkiye’nin savaşa girmesi tamamen sembolikti. Almanya artık Türkiye’ye karşı herhangi bir saldırıda bulunamayacağı gibi Türkiye’nin de Müttefiklerin yardımı olmadan Almanlarla savaşabilmesi mümkün değildi (Halverson, 2013: 220).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinin 100. yılına denk gelen bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan süreçte gelişen Türkiye-İngiltere ilişkilerini revizyonizm ve statükoculuk bağlamında Türkiye perspektifinden açıklamaya çalışmıştır. Literatürde revizyonizm ve statükoculuk anlayışları perspektifinden iki savaş arası dönemin bir bütün olarak ele alınmadığı ve Türkiye-İngiltere ilişkilerinin uluslararası ilişkiler kuramları olan realizm ve idealizm çerçevesinde değerlendirilmediği görülmüştür. Mevcut çalışmalar genellikle Türkiye-İngiltere ilişkilerine veya olaylar üzerinden kısa dönemlere odaklanmaktadır. Bu çalışma yukarıda bahsedilen alandaki eksikliğin giderilmesine yönelik faaliyetlerin bir parçası olmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma siyasî tarih bilgisinden yararlanarak uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye-İngiltere arasında gelişen ilişkileri anlamaya çalışmaktadır. Realizm ve idealizm kuramları çerçevesinde bu değerlendirme yapılmıştır. Türkiye açısından iki savaş arası dönemi uluslararası ilişkiler disiplininde ele almak ve onu anlamlandırmaya çalışmak günümüz siyasî ilişkileri anlamlandırmada da gerekliliktir. Çalışma, Türkiye'nin iki savaş arasında izlediği dış politikanın ve İngiltere ile yapılmak istenen ittifakın Türkiye'nin dış politikadaki hedefleriyle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye, Lausanne Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılmış olan Sèvres Antlaşması'nı Kurtuluş Savaşı sonrasında tekrardan gözden geçirtmiştir. Bu süreç içerisinde Türkiye, revizyonist ülkeler arasında en aktif olan ülke konumundadır. Lausanne Antlaşması'ndan sonra ise Türkiye'nin amacı, devletin "güvenliği ve devamlılığını" sağlayabilmek için statükocu blokta yer almayı seçmiş ve dış politikasını bu yaklaşıma göre yönlendirmiştir.

İki savaş arası dönemdeki revizyonist-statükocu çekişmesinde Türkiye'nin hangi tarafta yer alacağını belirleyen temel faktör Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" prensibi olmuştur. Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra imzalanan Lausanne Antlaşması'yla Sèvres Antlaşmasını revize etmiştir. Lausanne Antlaşması sonucunda Hatay, Musul ve Boğazlar Komisyonu gibi konular haricinde

Türkiye'nin tekrar gözden geçirilmesini istediği başka bir konu kalmamıştır. 1923 sonrasında ülkenin güvenliğini ve devamlılığını tehlikeye atacak herhangi bir maceradan kaçınmak ve güvenlik arayışı başka bir ifadeyle statükonun muhafaza edilmesi Türk dış politikasının temel ilkesi haline gelmiştir. Atatürk, dış politikada çizdiği yol gereği Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul'dan vazgeçmeyi dahi göze almıştır. Dönemin Dışleri Bakanı Aras, TBMM'deki konuşmasında İngiltere ile ilişkileri normalleştirmek, düzeltmek ve statükocu blokta yer almak için Musul'dan vazgeçmek suretiyle fedakârlıkta bulunulduğunu ifade etmiştir.

Bu yaklaşım Milletler Cemiyeti'nin ana aktörü olan İngiltere'nin Türkiye nezdindeki önemini ne denli fazla olduğunu göstermektedir. Misak-ı Milli Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk revizyonizminin sembolüyen Lausanne'dan sonra bu anlayış terk edilmiş ve yerine "yurtta sulh, cihanda sulh" anlayışı benimsenmiştir. Bu yaklaşımla 1926 Ankara Antlaşması ile Musul meselesi sorun olmaktan çıkmış ve Türkiye revizyonist bir ülke olarak değerlendirilmekten uzaklaşmıştır.

1930'larda revizyonist blokta yer alan ülkelerin yapmış oldukları eylemler sonucu Avrupa'daki siyasi ortamın gerginleştiği görülmektedir. Özellikle 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesinden sonra revizyonist ülkeler, gitgide saldırganlaşmış ve dünya barışını tehdit eder hale gelmişlerdi. Türkiye, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesiyle revizyonist tehdidin açıkça kendini gösterdiği 1935 yılından itibaren İngiltere ile işbirliği içine girmek istedi. İtalya, Milletler Cemiyeti'nin bir parçasıydı. Ancak Cemiyet İtalya'nın saldırgan tutumunu engelleyemiyordu. Bu durum Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının arkasındaki uzlaşmayı esas alan kolektif güvenliği esas alan idealist düşüncenin zemin kaybına yol açmaktaydı. Türkiye açısından Akdeniz'deki ve Ege Denizi'ndeki İtalya hareketliliği güvenlik kaygısını artırıyordu. Milletler Cemiyeti'nin yatıştırıcı ve ekonomik yaptırım tedbirleri pasif olarak nitelendiriliyordu. Türkiye, şiddetli bir şekilde hissettiği güvenlik kaygısını bertaraf etmek için askeri kapasitesi yüksek olan güçlü İngiltere ile ittifakta bulunmak Türkiye açısından çok önemliydi. 1939'da bu ittifak gerçekleşecekti.

İki savaş arası İngiltere'nin revizyonist ülkelerin blok haline gelmemeleri için uyguladığı uzlaştırıcı ve yatıştırıcı dış politika tutumu revizyonizm blokta yer alan

Ülkelerin sorununu g kullanmadan zme Şeklinde olmasına karşın İngiltere revizyonist ülkelerin saldırgan tutumunu engelleyememiştir. Türkiye ise izlediği statükocu dış politika ile revizyonist ülkelerin yapamadığını yaparak Lausanne Antlaşması'nda elde edilemeyen hedeflerin bir kısmını elde etmeyi başarmıştır. Türkiye'yi yönetenler Musul'dan vazgeçmek zorunda kalsalar da 1936'da Montreux Sözleşmesi'yle Boğazlar ve 1939'da Hatay'ı Türkiye'ye kazandırmayı bilmiŐtir. Bu geliŐmelerde Türkiye'nin 1935 yılı sonrası İngiltere ile olan ilişkilerinin iyi olmasının da payı bulunmaktadır. İngiltere, Türkiye'yle olan irtibatına güvenerek Boğazların kontrolünün Türkiye'ye devredilmesine razı gelmiş ve desteği ile Montreux Türkiye'nin lehine sonuçlanmıştır. Hatay'ın Türkiye'ye dâhil olmasında da İngiltere'nin arabuluculuğunun payı bulunmaktadır. İngilizler, Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakı arasında hiçbir engel kalmaması için Fransızları Hatay'dan vazgeçmeye ikna etmiş ve İngiltere'nin araya girmesiyle uzun zamandır zlemeyen sorun hızla Türkiye lehine çözülmüŐtür. Savaşın sonunda Türkiye statükocu blokta yer almasına rağmen realist dış politikalar uygulaması revizyonist bir kazanımla sonuçlandığı söylenebilir.

Türk siyasi karar vericileri iki savaş arası dönemde özellikle İngiltere ile 1930'ların ortalarından itibaren ittifak kurmak istemiştir. Zira bu ittifak arzusunu doğuran güvenlik sorunları, revizyonist ülkelerden kaynaklanmaktadır. Revizyonist lkeler mevcut dünya düzenini bozmaya çalışan devletler olarak değerlendirildiğinden, statkoculuğun başını çeken ülke olan İngiltere, Türk yöneticileri için potansiyel müttefik olarak değerlendirilmiştir. 1930'larda revizyonizmin başını çeken Almanya ve İtalya, Türkiye'yi potansiyel bir müttefik olarak deđerlendirmiŐ olsalar da Türkiye'nin hedefi diğer revizyonist ülkeler gibi toprak ve diğer ülkeler üzerinde ayrıcalık kazanmak değil, devletin güvenliğini ve devamlılığını sağlamaktır. Bu sebepten dolayı revizyonist ülkelerle işbirliği yapılması hiçbir zaman söz konusu olmamıŐ statükocu İngiltere ile işbirliği içerisinde olunmaya çalıŐılmıŐtır. İngiltere özellikle askeri gücünden dolayı mutlaka dost olunması gereken bir ülkeydi. İngiltere ile ilişkileri sađlamlaŐtırmak ve yeni bir savaşın önüne geçebilmek için Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul dahi İngiltere'ye bırakılacaktı.

1920'li yıllara düşman olarak giren Türkiye ve İngiltere cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'nin dış politikada uyguladığı realist politika nedeniyle yirmi yıldan

kısa bir sürede sadece aralarındaki sorunları halletmekle kalmamış revizyonist güçlerin oluşturduğu güvenlik problemini çözmeye yönelik bir ittifak antlaşması imzalayarak müttefik haline gelmişlerdir. Atatürk, İngilizleri Birinci Dünya Savaşı'na Türklerin yanlış tarafı seçerek hata yaptıklarını ve bu hatanın tekrarlanmayacağını uyguladığı dış politik yaklaşımlarla göstermiştir. Yine de Türkiye savaş süresince bu müttefiklik sonucunda güvenliğini sağlama konusunda, İngiltere'den beklediğini alamamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere, Türkiye'yi olası bir Almanya saldırısından koruyabilecek konumda olmamıştır. Türkiye becerikli diplomasisi ve Mihver Devletleri'nin savaş hedefleri arasında yer almaması sonucunda savaştan uzak kalmayı başarmıştır. Mihver güçlerinin savaşın ilk yıllarındaki hızlı başarısı İngiltere'yi savaş dışı bırakmaya yetmese de İngiltere'nin uzun bir süre etkisiz hale gelmesine yol açmıştır. Türkiye, izlediği dengeli dış politika sayesinde İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımına uğramamıştır. Savaş Türkiye'nin başvuracağı en son seçenektir ve diplomasi yolu ile Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmayı başaracaktır. Türk yöneticiler ve kamuoyu İkinci Dünya Savaşı'nı kendi savaşları olarak değerlendirmiyordu. Türk tarafı yürüttüğü "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi gereğince kendisine taarruz edilmeden herhangi bir nedenle savaşa girmeyecekti.

Atatürk, çıkabilecek yeni bir dünya savaşında İngiltere'nin yenilmeyeceğini düşünüyor ve Türkiye'nin olası bir savaşta İngiltere'nin yanında yer alması gerektiğini düşünüyordu. Fakat bu durum Türkiye'nin ekonomik ve siyasi yıkıma uğramayacağı anlamına gelmiyordu. Atatürk'ün ölümünden sonra da Türk dış politikası bu temel üzerine kurulu olacaktır: İngiltere müttefikti ancak Osmanlı'dan miras kalan Türk dış politikasına göre; Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda gelişebilecek şartlar karşısında İngiltere her zaman yeniden değerlendirebilir bir müttefik olacaktır. İkinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler bu anlayışın doğru bir yaklaşım olduğunu gösterecekti. Türkiye'nin sürdürdüğü son dönem denge politikalarıyla savaşa girmeyerek ülkenin harap olmasının önüne geçilmiştir. Türkiye Lausanne sürecinde çözemediği meselelerini statükocu ülkeler bloğunda yer alarak -Musul haricindeki birçok meseleyi- kendi lehine çözmüş ve bu noktada uyguladığı gerçekçi denge politikaları ve fiili savaş durumunun dışında kalmak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğini ve devamlılığını tehlikeye atmamıştır.

Revizyonist ülkeler ise genel olarak hedeflerine ulaşamayarak izledikleri dış politikadan dolayı yıkıma uğramışlardır. İkinci Dünya Savaşı, revizyonizmin ve idealizmin iflası olmuş ve İtalya, Almanya, Bulgaristan İkinci Dünya Savaşı'nın kaybedenleri arasında yerlerini almışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aldcroft, D. (2006). *Europes Third World, The European Periphery in the Interwar Years*. Aldershot: Ashgate.
- Aras, T. R. (1945). *Görüşlerim*. İstanbul : Semih Lütfü Basımevi.
- Atabey, F. (2014). *1939 Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Atabey, F. (2015). Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci. *Avrasya Uluslararası Aratırmalar Dergisi*, 4(7): 192-193.
- Armaoğlu, F. (2004). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1): 33-60.
- Barlas, D. (2004). Friend or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936. *International Journal of Middle East*, 36(3): 231-252.
- (2005). Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean, Opportunities and Limits for Middle-Power Activism in 1930's. *Journal of Contemporary History*, 40(3): 441-464.
- (2017). Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54): 93-111.
- Barlas, D., ve Güvenç, S. (2009). Turkey and the Idea of European Union During the Inter-War Years, 1923-29. *Middle Eastern Studies*, 45(3): 425-446.
- Bartlett, C. (1989). *British Foreign Policy in the Twentieth Century*. New York: MacMillian.
- Borsa, M. (2016). İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiltere Dış Politikasının Analizi. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 54: 81-102.
- Burak, M. D. (2004). *Türkiye-İngiltere İlişkileri*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Burçak, R S. (1983). *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (3. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Carr, E. H. (2015). *Yirmi Yıl Krizi, 1919-1939*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Churchill, W. (1987). *Memoirs of the Second World War*. Boston: Houghton Mifflin.
- Cortada, J. (1972). *Ships, Diplomacy and the Spanish Civil War: Nyon Conference, September 1937*. *Il Politico*, 34(4): 673-689.
- Çalış, Ş., ve Bağcı, H. (2003). Atatürk's Foreign Policy Understanding and Application. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6): 195-228.
- Çakmak, H. (2007). *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler."* Ankara: Platin.
- Dağı, İ. (1998). *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demirci, S. (2010). Turco-British Diplomatic Manouvers on the Mosul Question in the Lausanne Conference, 1922-1923. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 37(1): 57-71.
- Deringil, S. (2015). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Donnelly, J. (2012). *Realizm. Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Çev. M. Ağcan, A. Aslan, İstanbul: Küre Yayınları, 49-80.
- Eralp, A. (2016). *Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. İstanbul: Sena Ofset.
- Erdem, U. (2014). İngiltere Elçisi George Clerck in 1927 Türkiye Raporu 1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri. *Atatürk Dergisi*, 3(2): 47-62.
- Ersoy, E. (2015). *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Realizm*. Der. R. Gözen. İstanbul: İletişim, 159-186.
- Ferguson, N. (2015). *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirilişi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Fenik, M.F. (1941). *Bu Harbin Kitabı 1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu (1-2)*. Ankara: Zerbamat Basımevi.
- Gawrych, G. W. (1988). Kemal Atatürk's Politico-military strategy in the Turkish War of Independence 1919–1923: From Guerilla Warfare to the Decisive Battle. *Journal of Strategic Studies*, 11(3): 318-341.
- Gilbert, M. (2013). *Churchill*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Glasneck, J.(1970). *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*. Ankara: Onur Yayınları.
- Goergeon, F. (2016). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gönlübol, M. (1978). *Uluslararası Politika - İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Palme Yayınları.
- (2015). *Uluslararası İlişkiler, Teori ve Türkiye Tecrübesi*. İstanbul: İletişim.
- Graves, P. (1999). *İngiltere ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-İngiltere İlişkileri (1779-1939)*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları
- Gretton, P. (1975). The Nyon Conference, The Naval Aspect. *The English Historical Review*, 90(354): 103-112.
- Güçlü, Y. (2002). The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey. *Middle Eastern Studies*, 38(1): 53-70.
- (2003). Turco-British Relations on the Eve of the Second World War. *Middle Eastern Studies*, 39(4): 159-205.
- Gülboy, B. (2014). *Mutlak Savaş*. İstanbul : Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Halverson, B. A. (2013). *Tensions in American-Turkish Relations During World War II*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Heller, J. (1983). *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*. London: Frank Cass.

- Heywood, A. (2000). *Siyaset Teorisine Giriş*. Çev.: Hızır Murat Köse. İstanbul: Küre Yayınları.
- Howard, H. N. (1974). *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Knatchbull-Hugessen, H. (1949). *Diplomat in Peace and War*. London: John Murray.
- Kalkan, Y.B. (2017). *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Teorinin Gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Karabulut, N. (2007). *İki genel savaş arası dönemde silahsızlanma konferansları ve Türkiye (1923-1939)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karakuş, E. (2016). *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiltere Belgelerinde Türkiye-İngiltere İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (17.baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kelkitli, F. A. (2017). İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2): 423-443.
- Kennedy, P. (2013). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kısıklı, E. (2003). Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 24: 487-526.
- Kissinger, H. (2008). *Diplomasi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Koçak, C. (2006). *İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim.
- Köni, H. (1988). "II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası." <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/791/10145.pdf> [22.02.2019].
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türkiye-İngiltere İlişkileri 1919-1926*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınevi.

- (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bu Günü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35(1): 309-335.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5011.pdf> [22.02.2019].
- Lammers, D. (1971). The Nyon Agreements of 1937: A Success Sui Generis. *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 3(4): 163-176.
- Larew, K. (1973). Great Britain and the Greco-Turkish War, 1912-1922. *The Historian*, 35(2): 256-270.
- Mackinder, H. (1904). Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4): 298-321.
- Mango, A. (1999). *Atatürk and Kurds. Seventy Five Years of the Turkish*. Ed. Kedorie, S. London: Frank Cass.
- Matz, N. (2005). Civilization and the Mandate System under the League of Nations as Origin of Trusteeship. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 9: 47-95.
- McMeekin, S. (2013). *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*. Çev. N. Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MacMillan, M. (2002). *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. Newyork: Random House.
- Millman, B. (1996). The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War. *Turkish Studies Association Bulletin*, 20(1): 38-55.
- (1998). *Ill Made Alliance: Anglo-Turkish Relations, 1934-1940*. London: McGill-Queen's University Press.
- Mills, W. (1993). The Nyon Conference: Neville Chamberlain, Anthony Eden and the Appeasement of Italy in 1937. *The International History Review*, 15(1): 1-22.
- Morgenthau, H. (1970). *Uluslararası Politika*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Müller-Sommerfeld, H. (2016). "The League of Nations, A-Mandates and Minority Rights during the Mandate Period in Iraq (1920–1932)." https://brill.com/view/book/edcoll/9789004323285/B9789004323285_011.xml [25.02.2019].

- Nye, J., & Welch, D. (2018). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. İstanbul: İş Bankası.
- Oğuzlu, T. (2015). Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası. *Bilig. Kış*, 72: 223-250
- Okyar, O. (1979). Development Background of Turkish Economy, 1923-1973. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3): 325-344.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim.
- Önsoy, M. (2012). 1939-1944 İngiltere-Almanya İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1): 93-120.
- Özdemir, H. (2001). *Atatürk ve İngiltere*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Rush, D. (1980). Lord Curzon and Kemalism. *Social Science*, 55(2): 77-88.
- Rustov, D. (1968). *Atatürk as a Founder of a State*. *Daedalus*, 97(3): 793-828.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih 1918-1994*. 14. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Samuelson, W., & Zeckhauser, R. (1988). Status Quo Bias in Decision Making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1, 7-59.
- Soy, B. (2007). Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyâseti. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 4(7): 141-168.
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türkiye-Fransa-İngiltere İttifakı. *Belleten*, 46(182): 367-415.
- (1985). *Hatay Sorunu ve Türk Fransa İlişkileri (1936-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sönmezoğlu, F. (2015). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, 1914-1945*. İstanbul: Der Yayınları.
- Spencer, R. (1958). Culture Process and Intellectual Content: Durkheim and Atatürk. *American Anthropologist*, 60(8): 640-657.
- Talbot, M. (2017). *British-Ottoman Relations, 1661-1807*. Norfolk: The Boydell Press.

- Tamkin, N. (2009). *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945*. London: Palgrave Macmillian.
- Taylor, A. (1961). *The Origins of the Second World War*. London: Hamish Hamilton.
- TDK (2019). “Genel Türkçe Sözlük” http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TD [23.02.2019].
- TBMM Zabıt Ceriresi. (1926). *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2.Dönem, 26. Cilt, 115. Birleşim.
- Towle, P. (1981). The Montreux Convention as a Regional Arms Control Treaty: Negotiation and Practice. *Military Affairs*, 45(3): 121-126.
- Tuncer, H. (2008). *Atatürkçü Dış Politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Türkeş, M. (1994). The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34. *Middle Eastern Studies*, 30(1): 123-144.
- Uğrasız, B. (2003). Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım; İdealizm ve Realizm. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2):141.
- Uyar, E. (2007). *Türkiye-İngiltere Siyasal İlişkileri 1929-1936*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Uyar, M., ve Erickson, E. (2014). *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Uzgel, İ., ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). *Batı Avrupa'yla İlişkiler. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumla*.(Cilt I). Ed. B. Oran, İstanbul: İletişim, 258-276.
- Yıldırım, A., ve Şimşek. H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zhikova, L. (1976). *Anglo-Turkish Relations 1933-1939*. London: Secker and Warburg.
- Zürcher, E. J. (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.